

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

YAHYA EN-NEVEVİ’NİN KUR’AN’A YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Ahmed YILDIZ

ELAZIĞ - 2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

YAHYA EN-NEVEVİ’NİN KUR’AN’A YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI

HAZIRLAYAN

Ahmed YILDIZ

Jürimiz .../.../...tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Yüksek Lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

1-

2-

3-

4-

5-

Fırat Üniversitesi Yönetim Kurulu’nun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Yahya en-Nevevi'nin Kur'an'a Yaklaşımı****Ahmed YILDIZ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı****Tefsir Bilim Dalı****Elazığ-2012; Sayfa: VIII + 156**

Bu çalışmada; İslam düşünce tarihinde özellikle de fıkıh ve hadis alanlarında otorite kazanmış bir şahsiyet olan İmam Nevevi'nin -çeşitli eserlerinden derlediğimiz- Kur'an yaklaşımının genel çerçevesi çizilmiştir. Giriş bölümünde çalışmanın önem, amaç ve metodu kısaca açıklanmıştır. Birinci bölümdeyse öncelikle imamın yaşadığı dönemin; siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri belirtilmiş, bilahare hayatı ve kendine özgü özellikleri; uyarıcı kişiliğine vurguda bulunularak zikredilmiştir. İkinci bölümde, ilk olarak Nevevi'nin rivayet yönü öne çıkan kelami ve fıkhi Kur'an okumaları ele alınmıştır. Usul çerçevesinde yer alabilecek kabulleri, Kur'an tarihine dair kanaatleri, hadisleri Kur'an'la yorumuyla, lügate dair değerlendirmeleri de yaklaşımındaki dirayet yönleri üst başlığı altında işlenmiştir. Kur'an'a bir ibadet ve ahlaki eğitim kitabı olarak yaklaşımıysa, taabbudi ve ahlaki içerikli yaklaşım başlığı altında daha çok düşünürümüzün iki meşhur eserinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Son olarak onun Kur'an öğretimine -artık unutulmaya yüz tutmuş bir yaklaşım tarzı olan- adab eksenli yaklaşımı, düşünürün o konuyla ilgili eserinden özetlenilerek aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelami, Fıkhi, Ahlaki Ayetler, Dua, Adap.

ABSTRACT**Master Thesis****Yahya En-Nevevi's Approachs To The Qur'an****Ahmed YILDIZ****The University of Firat****The Institute of Social Science****The Department of BasicIslamic Sciences****Commentary Branch****Elazığ-2012; Page: VIII+156**

In this study, especially on Islamic thought infiqh and hadith authority figure, Imam Nevevi-winning works, culled from a variety of approach the general frame work of the Koran were drawn. Importance to study in the Introduction, purpose and method described in brief. The first chapter, the firs timam of his period, the political, social and cultural characteristics specified, later life and his unique features distinctly; stimulating personality emphasis cited. The second section, first the theological and prominent aspect of legal Quran narrated Nevevi's reading sare discussed. Procedures to take place within the frame work of assumptions, the interpretation of the Qur'an with Qur'an and hadiths convictions about history, lexical aspects of there view sunder the caption of the approach, weprocesse dacumen. He's approach the Qur'an as a book of prayer and moral education, and moral content taabbudi approach formed the basis of the work of two famous under the title muhaddisin. Finally, then ow forgotten Qur'anic teaching-oriented approach, an approach which is a way-adab, with summary transferred to the work of thinkers associated with that topic.

Key Words: Theological and Prominent, Prayer and Moral Education, Way-Adab.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Önemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Metodu	2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMAM NEVEVİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ.....	5
1.1. Yaşadığı Dönem.....	5
1.1.1. Siyasal Durum	5
1.1.2. Sosyo-Ekonomik Durum	8
1.1.3. Kültürel Durum	10
1.2. Hayatı	14
1.2.1. Nesebi, Doğuşu ve Yetiştirilmesi.....	14
1.2.2. İlim Tahsili ve Yaşam Tarzı	15
1.2.3. Kişiliği ve Kişisel Özellikleri	17
1.2.4. Vefatı ve Hakkında söylenenler	23
1.3. Eserleri	25
1.3.1. Tamamlayabildiği Eserler	27
1.3.2. Tamamlayamadığı Eserler	33

İKİNCİ BÖLÜM

2. YAHYA EN-NEVEVİ’NİN KUR’AN’A YAKLAŞIMI.....	36
2.1. Kelami Ayet ve Konulara Yaklaşımı	38
2.1.1. Kelami Duruşunun Çerçevesi.....	38
2.1.2. Kelami Ayetleri Yorum Metodu	44
2.1.3. Kelami Yaklaşımının Değerlendirilmesi	49

2.2. Fıkhi Ayet ve Konulara Yaklaşımı	50
2.2.1. Fıkhi Yorum Süreci ve bu süreçte Nevevi'nin Konumu	51
2.2.2. Ahkam Ayetlerine Yaklaşım Metodu.....	58
2.2.3. Fıkhi Yaklaşımının Değerlendirilmesi	63
2.3. Kur'an'a Dirayet Yönünden Yaklaşım	64
2.3.1. Kur'an Tarihi	64
2.3.2. Tefsir Usulü	65
2.4. Taabbudi Ve Ahlaki İçerikli Yaklaşımı	71
2.4.1. Dua ve Zikir Öncelikli Yaklaşımı (El-Ezkar Örneği)	71
2.4.2. İslami ve Ahlaki Eğitim Yaklaşımı (Riyazu's-Salihin Salihlere Has Bahçeler Örneği, Konulu Kur'an Tefsiri)	74
2.4.2.1. Kitâbü Mekâsidi'l-Ârifîn (1-679)	78
2.4.2.2. Kitâbü'l-Edeb (679-728).....	100
2.4.2.3. 9. KÎTÂBÜ'L-FEZÂİL (993-1270)	104
2.4.2.4. 18. Kitâbü'l-Umûri'l-Menhiyyi Anhâ (1514-1900)	111
2.5. Kur'an Öğretimine "Adab" Eksenli Yaklaşımı (Et-Tibyân Fî Âdâbi Hameleti'l- Kur'an Örneği)	121
2.5.1. Kur'an Öğreticisinin Adabı	122
2.5.2. Kur'an Öğrencisinin Adabı	128
2.5.3. Kur'an Okuruna Ölçüler	132
2.5.4. Kur'an'ın Okunuşuna Dair Ölçüler	142
SONUÇ	151
BİBLİYOGRAFYA	153
ÖZGEÇMİŞ	156

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
b.	: Bin
(c.c)	: Celle Celalühü
bas.	: Baskı
bas.y.	: Baskı yeri
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazret
H.zr.	: Hazırlayan
r.a.	: Radiyallahu anh.
r.h.	: Rahimehullah.
k.s.	: Kuddise sirruh.
sad.	: Sadelestiren
s.	: Sayfa
(s.a.v).	: Sallallahu aleyhi ve sellem
tah.	: Tahkik eden
tak.	: Takdim eden
tas.	: Tashih eden
trs.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme
ö.	: Ölümü
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınevi

ÖNSÖZ

Geçmişte, müslümanların çeşitli dillerdeki atasözlerine soylu bir yaşam felsefesini, bütüncül bir varlık tasavvurunu ve ahlaki bir tavır manzumesini sindirmiş olan kutsal kitabımızın, görselin cazibesine tutulan çağımız insanların düşünce evrenine bugün neden uzak kaldığını sorup irdelenenler az olmasa gerektir. Modern zamanların karmaşasında yaşamakta olan yirmi birinci asır insanların, genellikle faydasız bilgilerin akınına hedef olarak psikolojik safiyetini günden güne yitirmekte oluşunun bu durumda payı olduğu muhakkaktır. İletişim çağının insanları olan bizler; İlahi mesajın o evrenlere sirayet eden ulvi albenisiyle yeterince hemhal olamamaktayız. Merhum Mehmed Akif'in, "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı" temennisini gerçekleştiremediğimiz gibi geleneğimizdeki Kur'an eksenli şifahi Müslüman kültürüyle de ilişkimizi gün be gün yitirmekteyiz. Bu durumda Kur'anla muhatapları arasındaki iletişimi pratik bir tarzda sağlamak eskilere oranla daha bir önem arz etmektedir.

Kur'an'la ilgili onca çalışma yapılmasına rağmen geniş halk kitleleriyle kitabımız arasındaki irtibatın yeterince sağlanamaması bu çalışmalarda Kur'an'ın Avam ve Havas'ı bir arada muhatap tutan öz ve akıcı üslubunun göz ardı edildiğini ifham ettirmektedir. Yine detaylı bilgilerle okunması zor geniş bir külliyyatın oluşturulmasıyla ayrıntıda takılıp kalınma riski gün yüzüne çıkmaktadır. Ki bu riskin vuku bulmuş bir realite olduğu yönünde bazı tespitler vardır. İmam Gazali, tefsir ilmindeki, Kur'an'ın üç mislinden fazla hacimdeki çalışmaları; ömrün kifayet etmeyeceği, çokta gerekli olmayan uzatmalardan ibaret olarak görmektedir. Bu bağlamda yine belirtilmelidir ki klasik tefsir literatürümüz elit bir zümreye hitap ettiğinden Müslüman halkın Kur'an algısını geniş ölçüde etkileyememiştir.

İnsanların çoğu sufiler, vaizler ve kıssacıların sunumuyla Kur'an mesajına muttali olmuşlardır. Bugün de durum pek farklı değildir. Muhtemelen bundan sonra da öyle olacaktır. İşte bu noktada İmam Nevevi'nin İslami ilimlerin farklı dallarındaki çalışmalarından tebliğ eksenli olan Kur'an ve Hadis ağırlıklı eserleri etkili birer tecrübe olarak önümüzde durmaktadır. Onun; Ezkar, Erbain'i Neveviyye ve Riyazu's-Salihin adlı eserlerinin Kur'an mesajıyla paralel, kitabi eksenli sahih bir müslüman tasavvurunu oluşturmaya öteden beri aracı olduğu yaygın bir kabuldür.

Diğer taraftan tefsir usulu kitapları, tefsirin Kur'an'ın anlaşılmasını hedefleyen bir disiplin olduğunu belirtirler. Tefsir faaliyetinin genelde bu amaçla yola çıktığı ve Kur'an'ın çeşitli yönlerinin anlaşılmasını kolaylaştırdığı da doğrudur. Lakin Kur'anın anlaşılmaya muhtaç en önemli yönünün hangi yönü olduğunun tesbiti noktasında sıkıntılar olduğu gibi Kur'anın anlaşılmasını sağlama gayesinde çoğu zaman entelektüel bir kesimin anlayış seviyesinin göz önünde tutulmasında da sorunlar vardır. Her ne kadar dilsel açıdan derinlikli olsa da ilahi mesajın varoluşumuzu anlamlandırabilmesi noktasında üslup itibarıyla yüzeysel bir seviyede kalma riskini taşıyan lügat ve edebiyat eksenli Kur'an okumalarının; insan düşüncesinin vahyin deruni ufkunun okyanuslarında dalgıçlık yapması mesabesinde asıl bir faaliyet olduğunu teslim etmekle beraber bu tür zihinsel çabaların Kur'an'ın temel amacını gerçekleştiremediğini düşünüyoruz.

Din'in insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmayı hedeflediği göz önünde tutularak usuldeki tefsir tanımının en genel halde gerçekleşebilmesi için çareler aranmalıdır. İmam Nevevi'nin onca birikimine rağmen klasik bir tefsir kaleme almamasının altında da bu tür kaygıların payı olduğunu sanıyoruz. Nitekim İmam Nevevi'nin gerek Ezkar'ının gerekse de Riyazu's-Salihin'inin Kur'anı ele alışı, kültürel ve aksiyoner açıdan geniş bir çevrede etkili olmuştur. Bu eserler halen ilahi mesajın kitlelere telkininde etkili olmaktadır ve görüneneye göre bundan böyle de etkili olacaktır.

Bu doğrultuda Nevevi'nin eserlerine doğru atılan mütevazı bir adım olarak gördüğümüz bu çalışmayla; İmamın gayet öz halde sunduğu Kur'an ve Din tasavvurunun yeni kuşaklara aktarılabilmesine vesile olmasını umuyoruz. Nevevi'nin geniş kesimlerde olgun bir dindarlığı sağlama gayesiyle kaleme aldığı eserlerin kur'ani yönünü öne çıkararak hiç değilse zihinsel evrenimizde onun bakış açısıyla sağlıklı ve pratik bir kur'an yaklaşım haritasının nasıl oluşturulabileceğini kavramayı temenni etmekteyiz. Ayrıca bu çalışma İmam Nevevi'nin Kur'an kaynaklı bazı ilmi konulardaki genel yaklaşımlarını kısaca ortaya koymayı amaçladığı gibi Kur'an'a yaklaşım adaplarını onun bakış açısıyla belirtmeyi de amaçlamaktadır.

Son olarak bu tezin yazılması aşamasında bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI Bey'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi

İmam Nevevi'nin, asırlar boyu bazı müslümanların dini bakış açılarını etkilemiş, geniş bir coğrafya da kabul görmüş eserleri vardır. Ülkemiz müslümanlarında da bu etkiler - başta kırk hadis kültürü üzerinde olmak üzere - görülmektedir. Nevevi'nin Ezkar ve Riyazü's-Salihin adlı eserleri yüzyıllar boyu başucu olan meşhur eserler cümlesindendir. Erbain adlı eseriye artık kırk hadis kültürüyle özdeşleşmiştir. Müslim Şerhi denildiğinde akla hemen onun şerhi olan Minhac gelir.

Temelde Kur'an'dan kaynaklanan müslüman dini tasavvurunun anlaşılması, yukarıda anılan eserlerin müellifinin Kur'an yaklaşımının tahlilinden hareketle daha isabetli olacaktır. İşte düşünce tarihimizde böylesine etkili birinin Kur'an tasavvuru - mümkün mertebe - derli toplu biçimde bir arada görme imkânını bu alanda yapılacak çeşitli çalışmalarla bulacağımızı düşünmekteyiz.

Bu bağlamda bu çalışmayla her ne kadar Nevevi'nin Kur'an Tasavvuru gibi gayet derin bir mevzuyu bütünüyle ele alamamış olsakta bu yolda bir adım attığımız kanaatini taşımaktayız. Böylelikle bu çalışma imamın adı geçen eserlerindeki ve İslami ilimlerdeki diğer eserlerindeki Kur'an algılanışının bir çeşit genel tasviri oldu. Tüm dini ilimlerin merkezinde yer aldığı gibi İslami inanç ve yaşantının da merkezinde yer alan Kur'anı Kerim'in, imamın düşünce evreninde ve insanlara önerdiği kitabi algılama tarzında nasıl bir yaklaşımla ele alındığı sorusuna bu çalışmanın kısa bir cevabi deneme yerine geçeceğini umuyoruz.

2. Araştırmanın Amacı

Abid ve zahit bir muhaddis fakihin Kur'an okumalarını ele alan bu çalışma, Müslüman ümmetinin mümtaz simalarından biri olan İmam Nevevi'nin Kur'an yaklaşımını belirgin çizgileriyle açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

İmamın, Kur'an'ı hangi alanlarda nasıl ele aldığını, Kur'an'a yaklaşırken İslam düşünce tarihinde ki fikri mirastan ne derece yararlandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Başka bir deyişle Nevevi'nin Kur'an'a olan genel yaklaşımında hangi boyutların öne çıktığını ve çeşitli yaklaşımlarında ne gibi kaynaklardan nasıl istifade ettiğini tespit etmektir. Fıkhi ve kelami ayetlere karşı nasıl bir duruş sergilediği ve Kur'an muhataplarına bu bağlamda neler önerdiği işlenmeye çalışılacaktır. Kur'an

eğitim ve öğretiminde bulunan hocanın hangi niteliklerle bezenmesi gerektiğini, hocayı görerek örnek alma durumunda olan talebenin bu öğretime nasıl bir tarzla yaklaşması gerektiğini, genel Kur'an okurunun Kur'an'a karşı hangi adabları takınması gerektiğini onun bakış açısıyla belirlemektir.

Diğer yandan mevcut onca tefsire rağmen Kur'an muhataplarından azımsanmayacak oranda ki bir kitlenin özellikle ahlaki ayetlere dair belli bir kanaati taşımalarında etkili olmuş bir müellifin eserlerinde ki bu boyutuyla diğer çalışmalardan ayrılan yöntemini ve söz konusu yöntemin arka planını açığa çıkarmakta hedeflenmiştir.

3. Araştırmanın Metodu

İmam Nevevi'nin Kur'an'a yaklaşımlarının tabiri caizse köşe taşlarını, onun müstakil bir tefsiri bulunmadığından belli başlı eserlerini mümkün mertebe taramaya tabi tutarak çıkarmaya çalıştık. Bu minvalde ilk olarak, İmamın yaşamında ki Kur'an'ın konumuna değindik. Yine bir tasavvur ve karakterin oluşumunda dolaylı etkisi olan çevresel koşulları, o dönemdeki siyasal, sosyal ve kültürel boyutlarıyla aktarmayı önceledik. Tarihlerde hicri takvim'i esas aldık. Bilahare Kur'an'la hemhal bir ömür süren Nevevi'nin yaşam öyküsüne yer verdik. İmamın tabakat yazarlarınca vurgulanan uyarıcı kişiliğine, ayetlerle iyiliği emredip kötülükten sakındırmasına bu tarzla yazdığı mektuplarından birisini aktararak örnek vermeye çalıştık.

Hayatı ve eserleri bahsinde çoğu tabakat yazarının kaynak gösterdiği imamın yakın talebesi İbnü'l-Attâr, Alâeddin Ali İbni İbrâhim eş-Şâfi'înin, Tuhfetü't-tâlibîn fî tercemeti şeyhine'l-imâm Muhyiddîn, (Mecmu'nun komisyon tahkikli mukaddimesi içinde.) adlı çalışmasını esas aldık. Ahmed Abdülaziz Kasım'ın, el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fî'l-hadîs ve Ulûmihî, adlı değerli çalışmasından ve bu çalışmadan Nevevi'nin eserleri bahsinde bir hayli istifade ettiğini anladığımız, Erkam yayınlarınca neşredilen Riyazu's-Salihî'nin girişinden de istifade ettik. Yer yer kişisel değerlendirmelere giderken bazı eserlere dair bilgiyi de bizzat o eserlerden aktardık.

Bilahare kelami ayet ve konulara yaklaşımını, genel çerçevesiyle vermeye çaba sarf ettik. Bu bağlamda ilgili ayeti konu başında zikrettiğimiz de oldu. Fıkhi ayetleri okumasını ele alırken o alana dair tarihsel birikimden başka bir deyişle mezheplerden ne oranda istifade ettiğini, mezhep olgusuna nasıl yaklaştığını da belirtmeye çalıştık. Bu bağlamda itikadi veya fıkhi mezheplerden hangilerine ne derece bağlı olduğunu, klasikleşen kabullerde ki yaklaşımıyla belirlemeye gayret sarf ettik. Şu hususta izah

edilmelidir ki bu sınırlı çalışmayla imamın tek tek tüm ayetleri ele alış tarzını - her ne kadar isabetli olacak olsa da- çalışmanın kapsamı dolayısıyla belirleme yoluna gitmeyerek çeşitli örnekler vermekle yetindik.

Onun; Kur'an tarihi ve tefsir usulüne dair fikir ve kabullerini ve de lügat eksenli izahlarını yaklaşımının dirayet yönü başlığı altında ele almaya çalıştık. Taabbudi ve dua içerikli Kur'an yaklaşımını, Ezkar adlı eserinden (eserinde ayetleri ele alış biçiminden) hareketle derlemeye çalışarak Nevevi bakış açısıyla hangi ayetlerin hangi durumlarda dua ve zikir amaçlı olarak kullanıldığını tespit etmeye çalıştık. 'Nevevi'nin Konulu Kur'an Okuması' diyebileceğimiz Riyazü's-Salihin de ki Kur'an yaklaşımını, o konuyla ilgili hadisleri zikretmeksizin her başlık altında derlemiş olduğu ayetlerin mealini aktararak tespit etme yoluna gittik. Bu bağlamda Diyanet vakfının mealinden çokça istifade ettiğimizi belirtmeliyiz. Ayet ve hadislerin öncelikli okunma yönlerinin bir nevi tespiti anlamına gelen başlıkların tam olarak tercümesini yaparak onları koyu puntolarla diğerlerinden ayırmaya çalıştık. Son olarak Nevevi'nin Kur'an'a yaklaşım adabını işlemiş olduğu Tibyan adlı eserinin hemen hemen çoğu faslını birer paragraf halinde çevirip sadeleştirerek aktardık.

Çalışmanın genelinde ve bu özetleme işinde dolaylı anlatım yerine düşünürümüzün anlatımını doğrudan veren bir anlatım tarzını ağırlıklı olarak tercih ettik. Çünkü fikir ve kabullerin net bir duruşla ortaya konulduğu yerlerde özellikle de şahıs çalışmalarında ağırlıklı bir dolaylı anlatım tarzı benimsemenin ve geniş değerlendirmelere gitmenin konu alınan kişiyi değil de öncelikle o kişinin mensup olduğu inanç ve sistemin düşünce tarihini inceleme olacağını düşünmekteyiz.

Diğer yandan bir sahanın otoritelerinin düşüncelerini ele almanın dolaylı olarak o sahanın tarihini de ele alma olacağı gerçeğinden hareketle bu yaklaşımların aktarımında kişisel yorumdan evvel Nevevi'nin söz konusu yaklaşımını aktarmaya gayret sarf ettik. Bazı yerlerde konunun akıcılığını sağlamak üzere klasik eserlerden bilgi aktarımında bulunduk. Çalışmamız bazı değerlendirmeler taşımakla birlikte; derleme, tercüme ve tasnif ağırlıklı bir araştırma oldu. Zaten bu tarz sosyal bilim çalışmalarının verisel değişkenlik açısından her bir şahıs ve konuya aynı standartta uygulanacak kesin kurallara sahip olamayacağı yaygın bir kabuldür. Söz gelimi Temel İslam Bilimlerinden tefsir bilim dalında yaygın kategorileştirme aracı olan rivayet ya da dirayet nitelendirmelerinin tartışmasız kabul gören kesin sınırları yoktur. Hemen hemen her rivayet tefsirinin, dirayet ve her dirayet tefsirinin de rivayet içerdiği ehlinin

malumdur. Ama biz yine de söz konusu taksime riayet etmeye çalıştık. Bununla beraber tefsir sahasının farklı başlıklandırmalara imkan tanıdığını düşünüyoruz. Nitekim bizlerde, İmamın Kur'an yaklaşımını ele alırken derlediğimiz verilere dayanarak bazı yeni başlıklar attık. Bu başlıklar, Onun Kur'an yaklaşımını daha bütüncül bir halde aktarmamızı sağladı.

Öte yandan Nevevi'nin Kur'an yaklaşımını ele alış tarzımızın, onun bazı eserlerinde sergilediği ilmi çalışma metoduna da uygun düştüğünü düşünüyoruz. Nitekim kendisi de başta İbn Salah'ın hadis sahasındaki meşhur Mukaddime'si olmak üzere terk olunma riskiyle karşı karşıya kalan kimi değerli eserleri himmet açısından zayıfladıklarını ifade ettiği yeni nesillere ulaştırabilme gayesiyle özetlemiş, kimi yerlerde onlara gerekli ilaveler de bulunmuş ve nihayetinde o eserleri pratik bir tarz da kendi kuşağına sunmaya çalışmıştır.¹

¹ Nevevi, Yahya, **İrşadu Tullabi'l-Hakaiki İla Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halaik**, (Tah. Nureddin İtr), Daru'l-Yemame, Dimeşk, 1992. S. 54.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMAM NEVEVİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Yaşadığı Dönem

1.1.1. Siyasal Durum

İmam Nevevi’nin yaşadığı hicri yedinci asır, siyasal açıdan İslam tarihindeki en hareketli ve çalkantılı dönemlerden biridir. Nevevi, yirmi beş yaşındayken Bağdat’taki Abbasi halifesi öldürülmüş, altı asırlık hilafet kurumu ilk defa uzun süreli bir inkitaya uğramıştır. Bir asırdan fazla süren haçlı seferlerinin müslüman coğrafyasına yönelik yıkım ve tahriplerinin etkisini gören Nevevi, haçlılarınkinden daha kanlı olan Moğol istilasıyla bu yıkımın artarak katlanmasının bireysel ve toplumsal sonuçlarını da müşahede etmiştir.

Nevevi’den bir asır önce 6. yy’da İslam dünyasına ihtilafı bir çok başlılık hakimdir. *“Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sınıksız yapışın; parçalanmayın!”*² Ferman-ı ilahi’si ihmal edilince Hicri 492’de Haçlılar Kudüs’ü ele geçirirler ve halkına soykırım uygularlar. Yetmiş binden fazla insan öldürülür. Bu zulümden başka din mensupları da kurtulamaz. Sultanların bazısının karşılıklı zıtlaşarak cidale dalmasından istifadeyle Şam yöresindeki pek çok kaleyi de ele geçirirler.³

Yarım asır sonra Şam’ı da kuşatan haçlıları, Halep Emiri Nureddin Zengi uzaklaştırır.⁴ 564’te Mısır’ı istila etmek isteyen haçlılar, karşılarında Zengi’nin komutanlarından; Eseduddin’i ve onun yeğeni Selahaddin’i bulurlar. Amaçladıklarına ulaşamadıkları gibi kurtuluş çaresini müslüman ordularından kaçmakta bulurlar. Selahaddin Eyyubi, Mısır’a yönetici olunca Şii-Fatımi devri kapanır ve hutbeler Abbasi halifesi adına okunmaya başlar.⁵ Kudüs ise, O’nun bölge müslümanları arasında adil bir siyasal birlik sağlamasıyla 583’te kurtulur.⁶ Haçlılar, bu sultanlardan bir daha uzun bir süre İslam diyarını istilaya cesaret edemeyecekleri caydırıcı bir darbe almışlardır. Sonraları da zaten ciddi bir varlık gösteremez olurlar.

² Al-i İmran, 3/103.

³ Suyuti, Celaleddin, **Tarihü’l-Hulefa**, (Tah. Muhammed Muhyeddin), Ts. s,427.

⁴ Suyuti, **Tarihü’l-Hulefa**, s.439.

⁵ Suyuti, **Tarihü’l-Hulefa**, s.446.

⁶ Suyuti, **Tarihü’l-Hulefa**, s. 453.

Öte yandan hicri yedinci asrın başlarında, ileride çoğu yere yayılacak olan Tatar istilasını Uzak Asya’da başlamıştır. Iraklı (Abbasi) halifelerin sonuncusu olan, dini bütün olmakla beraber dirayetinin zayıf olduğu söylenen Musta’sım Billah, 647’de hilafet makamına geçer. Devlet yönetimini ihmal ederek, idari işleri Vezir Alkami’ye bırakır. Bu yöneticinin toplumdaki mezhepsel gerginlikle açığa çıkan fitneleri sağduyulu bir yaklaşımla yatıştır(a)maması olumsuz neticelere yol açar. Kutuplaşmanın artmasıyla pasif bir konuma düşen mutaassıp şii taraftarlarının da etkisiyle Moğollarla yazıştığı söylenen bu politikacının tutumu (veya bilinçli ihmali), Moğolların Bağdat istilasını kamçılar ve 656’da büyük istila vuku bulur.⁷

Hülagu, ne uzunca bir süredir pasifize edilmiş bulunan savunma gücünden ne de ahaliden ciddi bir dirençle karşılaşmadan iki yüz bin kişilik bir orduyla hilafet merkezini ele geçirmiştir. Vezirle birkaç taraftarı ve de köşe bucakta saklanan az sayıda insan dışında hiç kimse kılıçtan geçirilmekten kurtulamaz. Halife, Ulema, Ümera ve Reaya hunharca katledilir. Öyle ki İbnü’l Esir, şu değerlendirmede bulunmaktan kendini alamaz: “Alem yaratıldı yaratılalı böyle bir belaya uğramamıştır!” diyen kişi doğru konuşmuştur, zira hiçbir tarih bu akımın bir benzerini görmemiştir. Buhtunnasr’ın Kudüs’teki vahşeti onların Bağdat’taki vahşeti yanında pek sönük kalır!”⁸

“Siyasi birlikten yoksun olan Müslümanlar Moğolların ilerleyişi karşısında duramazlar. Bütün Orta Asya, İran ve Mezopotamya Moğolların hâkimiyeti altına girer. Sözde bağımsız olan Anadolu Selçuklu devleti ve yöneticileri İlhanlıların kuklası haline gelir. Moğolların karşısında bir tek Memlûklular bağımsız kalabilir.”⁹

Bu arada bu dönemde hem çokça iç içe geçmelerinden hem de tarihi sonuçlara yol açmalarından ve de Nevevi’nin siyasal yapıya yaklaşım tarzını anlama gayesinden hareketle devlet, siyaset ve hilafet kavramlarının anlam ve ilişkisini İbn Haldun’dan alıntıyla aktarmak istiyoruz: “Devlet, (toplumsal hayat için) tabii bir durumdur ve insanları dünyevi amaçlarını, arzularını gerçekleştirmeye yöneltir. Siyaset ise, akılcı bir yaklaşımla insanların dünyevi menfaatlerini gerçekleştirmek ve zararları onlardan uzaklaştırmaktır. Buna karşılık halifelik, şer’i bir yaklaşımla insanları Ahiret maslahatlarına ve sonuçları yine ahirette kendilerine dönecek olan dünya menfaatlerinin gereklerine göre hareket etmeye yönlendirir. Çünkü dünyaya ait bütün durumlar, şeriat

⁷ Suyuti, **Tarihü’l-Hulefa**, s. 465.

⁸ İbnü’l Esir, **el-Kamil fi’t-Tarih**, X, 399. Suyuti, **Tarihü’l-Hulefa**, s. 465.

⁹ Turan, Ömer, **Ortadoğu**, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ts. s, 63.

koyucunun yanında, Ahiret maslahatlarıyla olan ilişkileri açısından değerlendirilir. Sonuçta halifelik dini korumak ve dinin gereklerine göre dünyayı yönetmek (siyaset etmek) konusunda Hz. Peygambere (s.a.s) vekâlet (halifelik) etmektir.¹⁰

(Bilahare) Yönetim, halifelikten hükümdarlığa dönüşmüş, ancak halifeliğin dinin emirlerine ve hakkın ölçülerine göre hareket etme anlamı ve özelliği korunmuştur. Değişen sadece (yönetim ilişkilerindeki) yönlendirici unsur olmuştur. Eskiden din olan bu yönlendirici, (halifeliğin hükümdarlığa dönüşmesinden sonra) asabiyet ve kılıç olmuştur. Muaviye, Mervan ve oğlu Abdülmelik döneminde durum bu şekildeydi. Abbasilerin ilk döneminde de Harun Reşit ve oğullarından bazılarına gelinceye kadar aynı durum geçerliydi. Sonra halifeliğin bu özellikleri de kaybolmuş ve geriye sadece ismi kalmıştır. Böylece katıksız bir hükümdarlığın doğası gereği, devletin güç ve kuvveti kişisel arzu ve şehvetlerin tatmini için kullanılmıştır. Emeviler de Abdülmelik'in çocuklarının, Abbasilerde de Harun Reşit'ten sonrakilerin durumu bu şekildeydi.¹¹

(Sonraları), Halifelik ve hükümdarlık birbirine karışmış iki durum haline gelmiştir. Daha sonra Arapların nesilleri yok olup asabiyetleri ortadan kalkınca, halifeliğin bütün etkisi ve nüfuzu da kaybolmuş ve yönetim katıksız bir hükümdarlık şeklinde doğudaki Acem hükümdarları örneğinde olduğu gibi Arap olmayanların eline geçmiştir. Bu hükümdarlar, saygı ve hürmet için halifeye bağlıydılar ancak hükümdarlığın bütün yetkileri ve gücü kendi ellerindeydi ve halifenin elinde hiçbir şey bulunmuyordu. Mağripteği Zenateler ve Sınhaceler ile Ubeydilerin, Mağrave ve Yefran oğulları ile Endülüs'te ki Emevi halifelerin durumu da böyleydi. Görüldüğü gibi halifelik, ilk önce hükümdarlıktan uzak bir şekilde mevcut olmuştur, sonra her ikisi birbirine karışmış, daha sonra da hükümdarlığın asabiyeti, (fiilen yönetimi elinde bulunduranların güçleri) halifeliğin asabiyetinden ayrılınca, iş tek başına hükümdarlığa dönüşmüştür.”¹²

Tarihçimizin aktardığı üzere önceleri çok önemli işlevler üstlenmiş olmasına rağmen çeşitli nedenlerle zaten etkisizleşmiş bir kurum haline gelmiş olan halifeliğin de kesintiye uğramasıyla müslümanların dış güçlere karşı siyasal açıdan korunması işlevini üstlenme sorumluluğuyla karşı karşıya kalan –bir hayli zamandır olduğu gibi- o zaman

¹⁰ İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay. Ankara, 2004, I, 270.

¹¹ İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 291.

¹² İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 292.

ki İslam toplumunun bilfiil yöneticileri olan Müslüman sultanlar olmuştur. İslam âlemini dışarıya karşı savuna gelen Selçuklular, Zengiler ve Eyyubilerden sonra o dönem cihad sancağını kaldırmak Memluklulara kalmıştır. Onlar da Moğolların tahakküm ve zulmünü sona erdirecek süreci cesaretle başlatmışlar ve bu süreci sonuna kadar vardırımlardır.

“Memluklular, 1171-1250 yılları arasında Mısır ve Suriye’de hüküm süren Eyyubilerin vurucu gücünü oluşturan Türk ve Çerkez kölelerdir. Eyyubilerin zayıflamasını fırsat bilerek iktidarı ele geçirirler. 1250’de Eyyubi hükümdarını devirerek 1517’ye kadar sürecek olan yeni bir düzen kurarlar. Memluk komutanı Baybars, haçlıların son kalıntılarını ortadan kaldırarak 1260’ta hulagunun Suriyede bıraktığı Moğol ordusunu bozguna uğratar. Baybars, bir süre Anadolu’da kalır. Ama bölgedeki devlet adamlarının tutumunu beğenmeyerek sultan unvanıyla anılacağı Mısır’a geri döner. İslam coğrafyasının altını üstüne getiren Moğollar, Memlukluların denetimi altındaki Mısır, Suriye ve Hicaz’a giremezler.”¹³

Üç buçuk sene süren hilafet inkıtası, 659’da Mısır’da müslüman ileri gelenlerince halifeliğin ikame edilmek istenmesiyle sona erer. Abbasilerden Müstansır’a ilk evvela Sultan Baybars’ın, sonra da Ulema ve Ümeranın biat etmesiyle hilafet kurumu önceki haline kavuşur. Para yine halife adına basılır, hutbeler onun adının anılmasıyla okunur.¹⁴

1.1.2. Sosyo-Ekonomik Durum

Nevevi’nin memleketi olan Kudüs ve çevresi manevi açıdan olduğu gibi sosyo-ekonomik açıdan da verimli ve bereketlidir. “*Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.*”¹⁵ Ayetinde bu hususa işaret olduğu gibi kendisiyle yemin edilen sembol meyvelerden de böyle bir anlam çıkabilir: “*İncire, zeytine, Sina dağına, Ve şu emîn beldeye yemin ederim ki, biz,*

¹³ Turan, Ömer, **Ortadoğu**, s. 63. Ayn’ı Calut Savaşında ki asıl komutan, sonraları Baybars tarafından, Halep Emirliğini kendisine vermediği ve tasfiyesinin planladığı gerekçesiyle saf dışı edilecek olan, Kutuz adlı eski Mısır Atabeyidir.

¹⁴ Suyuti, Celaleddin, **Tarihü’l-Hulefa**, s. 477.

¹⁵ İsra, 17/1.

insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da çevirdik aşağıların aşağısına attık. Fakat iman edip sâlih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır."¹⁶

Nitekim kimi müfessirlerce Tin, incire elverişli iklimiyle Şam diyarının; Zeytun, içinde bolca zeytin ağacı bulunan Kudüs ve çevresinin simgesidir.¹⁷ Bu yerleşkeler, bu gibi gıdalarla bereketlendirildiği gibi -nüzul sıralamasında Tin süresinden bir sonraki süre olan Kureyş süresinde de işaret edildiği üzere- başta Kureyş kabilesi olmak üzere Arab Yarımadasındaki kimi kabilelerin ticari seferlerle kastettiği merkezlerden olmakla da bereketlendirilmişlerdir.

Emeviler döneminde Şam, siyasal merkez olarak sosyal açıdan da önem kazanmıştır. Abbasiler döneminde siyasal önem ve konumu olumsuz olarak etkilenmiş olsa da sosyal ve kültürel hayatıyetinde ciddi bir azalış yaşanmamıştır. Hicri yedinci asra geldiğimizde dikkatimizi ilk çeken, o dönemde kitlesel etkileri olan siyasal olayların, soysal koşulları derinden etkilediğidir. Moğollardan kaçan kitleler daha güvenilir buldukları Şam ve Mısır diyarlarına sığınmış, siyasal, sosyal ve ekonomik yönleri de olan göç kültürü oluşmuştur. Böylelikle iç içe geçen farklı özellikteki toplumlar sosyal bir hareketliliğe sebep olmuş, olumlu ve olumsuz anlamda kültürel bir etkileşim gerçekleştiği gibi sosyal bir hareketlilikte meydana gelmiştir. Diğer yandan uzun süren savaşlar halkın sırtına ağır vergilerin yüklenmesine sebep olmuştur. Fakat savaş sonrası yeterince gereklilik olmadığı halde vergi kesintilerine devam edilmesi büyük çoğunluğu tarımla iştigal eden halkın maddi sıkıntılara girmesine sebep olmuştur. Nitekim Nevevi, -ilerde aktaracağımız gibi- bu durumun izalesi için yöneticileri sözlü ve fiili olarak uyarmış ve kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.¹⁸

"İslâm Ümmeti, Nevevî'nin yaşadığı 7. yüzyılda birtakım karışıklıkların ve fitnelerin içine düşmüştü. İslâm düşmanları, ümmet coğrafyasını dört bir yandan kuşatmış, içte ve dışta olumsuz bir ortam hüküm sürmeye başlamıştı. Bir taraftan müslümanlara vahşice saldıran Haçlı orduları, öte yandan Tatar akınları İslâm dünyasını kasıp kavurmaktaydı. Müslümanların bir kısmı servet ve şehvet peşine düşmüş, farzları, vâcipleri ve İslâm'ın prensiplerini yerine getirmekten uzaklaşmış, yapmaları gereken vazifeleri ihmal etmiş bir haldeydi. Diğer bir kısmı ise tasavvufa ve zühde yöneldikleri

¹⁶ Tin, 95/1-6.

¹⁷ Heyet, **Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir I-V**, V, 646.

¹⁸ İbnü'l-Attâr, Alâeddin Ali İbni İbrâhim eş-Şâfi'î, **Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti şeyhine'l-imâm Muhyiddîn**, (Mecmu'nun komisyon tahkikli mukaddimesi içinde.) Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007. I, 293.

iddiasıyla, dünyadan yüz çevirmiş, sanki dünyada hiçbir sorumlulukları yokmuş gibi hareket ediyorlardı. Bir başka grup da çeşitli yörelerde düşmanlara karşı cihadı sürdürme azim ve gayreti içindeydi.”¹⁹ İşte böyle bir ortamda İmam Nevevi “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız”.²⁰ ayetinin bir gereği olarak, ıslahat yönleri de olan meşhur eserlerini kaleme aldı. İnsanlara fani dünyada geçici bir misafir olduklarını tekrar hatırlattı. Onları, dünyevi hırsları bırakıp birbirlerine kardeş olmaya; kul, birey, aile, toplum ve ümmet olarak üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmeye çağırdı. Her bir şeyin Yüce Mevla’nın elinde olduğunu ve O’nu razı etmenin en büyük mutluluk olacağını müslümanlara hatırlattı. Adaleti, iyiliği, akrabalık ve komşuluk bağlarını korumayı telkin etti. İnsanları, çirkin işlerden, fuhuştan ve haddi aşmaktan tiksindirmeye çalıştı. Yöneticileri sosyal politikalar uygulamaya teşvik etti.²¹

1.1.3. Kültürel Durum

İslam’ın ilk kiblesi Mescid-i Aksa’nın kenti olan Kudüs’ün yanı başında yer alan Peygamberler şehri Şam, İslam kültüründe öteden beri mübarek bir diyar addedilir. Müslüman Anadolu kültüründe de Şam, Şam-ı Şeriftir. İncire, Zeytine, Sina dağına ve Emin beldeye yemin edilerek başlanan Tin süresindeki bu simgesel/coğrafi sıralama, vahiy tarihinde ki önemli mekânların kronolojisine de değinebilecek imkânları kendi içinde barındırmaktadır. Şöyle ki; Hz. İbrahim’in Şam yöresinin önemli şehirlerinden biri olan Urfa’dan başlayan din tebliği; Dimeşk, Kudüs ve Mekke ye uzanmış, verimli Tur’da Hz. Musa’yla tekrarlanmıştır. Yine pek çok peygamberle bu topraklardaki insanlar hep uyarılmış, Dimeşk’te Yahya Nebi, Halep’te Zekeriya Nebi, bu yolda şahadete ermiş ve bu çizgi Filistin’de Hz.İsa’yla pekişmiş, bu din kentlerin kenti Bekke/Mekke’de en son haline Hz. Muhammed (s.a.s) ile kavuşmuştur.

Hz. Peygamberin çağrısı birkaç on yıl içinde başta Ön Asya olmak üzere geniş bir coğrafyada kök salınca, bu çağrının getirdiği inanç sistemini (İslami ilimleri) inceleyerek insanlara ileten bilginlerin toplandığı, bu bilgilere talip olanların kastettiği kültürel merkezler oluşmuş, onlardan biri de Şam olmuştur.

¹⁹ Komisyon, **Riyazu’s-Salihin**, S, 67.

²⁰ Al-i İmran, 3/110.

²¹ İbn Attâr, **Tuhfe**, I, 293.

Uzunca bir süre ilim taliplerinin uğrak yerlerinden biri olan Şam o çağda da İslami İlimler açısından verimlidir. Tefsir, hadis ve fıkıh ehli, ilmi öğretimde söz sahibidir. Mutezilenin Abbasiler devrindeki -diğer ekollerin ikna edilmeksizin bastırılmasına yol açan- siyasal desteğini artık bulamamasının üzerinden uzun zamanlar geçmiştir. Fatımilerin siyasi ideolojilerini ilimle iç içe verdikleri Ezher Üniversitesi, Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik gibi tabiri caizse sivil menşeli ve merkezine dinin kaynaklarını koyan hukuki ekollerin bir nevi kürsü kurduğu bir eğitim merkezine dönüşmüştür.²²

İhya'yı yazan İmam Gazali'nin vefatı üzerinden henüz bir buçuk asır kadar bir zaman dilimi geçmiştir. Nizamiye Medreselerinin yetiştirdiği, ehli kıbleyi tekfirden kaçınan ilim adamları çevrelerinde ki ilmi faaliyetlere hareketlik kazandırmışlardır. Ne ki bu ilmi hareketler çeşitli nedenlerle her yerde hep aynı canlılıkta olmamıştır.

Diğer ilim merkezlerinde siyasi kargaşayla zayıflamış bulunan ilmi faaliyet, Şam civarında pek kesintiye uğramamıştır. Bağdat, Semerkant, Tus, Konya, Diyarbakır, Küfe ve Basra Moğol istilasına uğramış; Endülüs, Frenk akımlarına hedef olmuşken Şam ve Mısır ise hem haclıların hem de Moğolların karşısında direnç sergilemiştir. Bu mıntikalarda birbiri ardına açılan öğretim kurumlarının devamlılığıyla ilmi eğitim ve öğretim kesintiye uğramamıştır. Öyle ki Anadolu'dan bir ilim talibi olarak çıkıp Halep ve Şam'a gelen Mevlana Celaleddin (k.s) gibi diğer bölgelerden bu yörelere ciddi ilim talipleri akın eder olmuştur.

Kökü, Asr'ı Saadet devrindeki Suffa'ya dek erişen İslami kültür aktarımı - ta'lim ve eğitim işlerinin zaman içinde kurumsallaşmasıyla - çeşitli müesseseleri gerektirmiş; Ezher, Nizamiye gibi medrese tecrübeleri ortaya çıkmıştır. Bu gibi verimli teşebbüslerden sonra bu alanda maddi ve manevi yatırımlarda bulunma, İslam dünyasında yaygınlaşmaya başlamıştır.

İslami öğretinin aktarılışına ve kültürel hayatın tetiklenişine vesile olma umudu o zamanın yöneticilerini ve ulemayı harekete geçirmiştir. Cami, kervansaray, şifahane gibi yapıların yanı sıra medreseler inşa etmek ve onların devamlılığını sağlamak, imkân sahibi hayırseverler nezdinde vakıf kültürünün birer göstergesi olmuştur. Nitekim Hicri 630'da Melik Eşref (ö.635), Şam'da bazı taşınmazların gelirlerini vakfettiği Eşrefiyye Darü'l-Hadis'ini faaliyete açar. Bir yıl sonra da halife Müstansır Billah (ö.640),

²² Bkz. T.D.V, İslam Ansiklopedisi, “Ezher” mad.

Dicle'nin doğu yakasında, dört mezhepten 248 fakihin bulunduğu, dört büyük müderrisin (Bir nevi bölüm başkanı, profesör), Hadis, Nahiv, Tıp ve Feraiz Şeyhinin (uzmanının) olduğu, her türlü imkanın bulunduğu, bol vakıflı Müstansiriyye medresesini açar.²³ Bu görülmemiş güzellikte ki medrese ve iki yüz yük kadar ki nefis kütüphanesi ne yazık ki pek geçmeden Moğol istilasıyla telef olacak ve ilmi faaliyet Irak'ta inkita'ya uğrayacaktır. Eşrefiyye adındaki bu ilk Darü'l-Hadis ise; İlk hocası, Dimeşk ve yöresini ders halkalarıyla aydınlatan İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) gayretleriyle ilmi hareket açısından iyi bir ivme yakalamış olup ilmi hizmete kesintisiz devam etmektedir. Temel İslam Bilimlerine, özellikle de Hadis ilmine çok katkı sunmuş olan bu kurumun şeyhliğini – bir nevi dekanlık - İbn Salah dan sonra İbn Haristani (ö.662), Makdisi (ö.665), Nevevi (ö.676), Faruki (ö.703), İbn Vekil (ö.716), Nevevi'nin talebesi Hafız Mizzî (ö.742),Takiyyüddin es-Sübki (ö.756), İbn Kesir (ö.774), Tâceddin es-Sübki (ö.771) yapmıştır.²⁴

Kültürel alanda saray eksenli şairlerin, sultanlara eklemlenmiş eyyamcı ulemanın ve popülerlik uğruna ilim talep edenlerin yanı sıra; İlimin, Peygamberlere veraset misyonunu yaşamları ve dini tebliğleriyle yerine getiren ulema geleneğinin; Gazali, Mevlana ve Nevevi gibi temsilcileri öteden beri var olagelmıştır. Bu zevat, içlerinde yer aldıkları ortamı daha ahlaki olana doğru dönüştürme çabası içinde olmuşlardır.

Büyük Selçuklular ve Gazali, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Mevlana, Eyyübiler ve İbn Salah, İlk dönem Memlûkluları ve İzz bin Abdusselam ilişkisinde olduğu gibi mezkur ulemanın kimisi olumlu yöne kanalizetme adına yöneticilere yaklaşmış, fetva, söz ve yazılarıyla doğru bildiklerini telkin etmekten geri durmamışlardır. Onların hiçbirisi bu ilişkilerinden kişisel servet sağlamamış, zahidane yaşamı bırakarak zevk ve sefaya dalmamış, kültürel faaliyetlerinin merkezine de toplum

²³ Suyuti, Celaledin, **Tarihü'l-Hulefa**, s. 462.

²⁴ Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1994. s. 80. Üstad Dakr, 20. Yy.da yaşamış olan, kendisine kavuşmakla iftihar ettiği ve kendi zamanının muhaddisi olarak nitelediği Hadis hafızı Haseni'nin, (ö. 1354) yıkılmışken babası tarafından onarılan Eşrefiyye Darülhadis'inde elli yıl boyunca ders verdiğini aktarır. S, 80. Bu tür kurumların tarihten bize kalan ilim mirası olduğu ve kültürel geleneğimizin asil birer halkası olarak canlı tutulmaları gereği aşikardır. Öte yandan bu gibi vakıf eserleri gayesine uygun yaşatma da müslümanlar olarak zaaf içinde olduğumuz da ortadadır. Ne yazık ki İslam coğrafyasının dört bir yanında ki evkafın encamı gayet vahimdir. İlim, yönetim ve imkan sahibi olan himmet ehlinde acil müdahale bekler bir konumdadırlar. Son zamanlarda İstanbul'daki kimi medreselerin restore edilmesi sevindirici olmakla birlikte bunların vakıf amacına uygun kullanımı, ifa bekleyen başka bir sorumluluktur. Mardin Kasımiye Medresesi'nde yaşanan talihsizlik örnekleri tekerrür etmemelidir.

yerine sultan ve devleti koymamış ve imkânları oranınca Hakk'ın rızası için halkı kollar bir tavır almışlardır.

İmam Nevevi (ks) ve İmam Rabbani (ks) gibi kimi âlimler de yöneticilere karşı mesafeli durmuş, onların -dinin ve müslümanların hukukuna halel getiren- hatalı tasarruflarını açıkça eleştirmiş, iyi davranışlarını övüp teşvik etmiş ve toplumun ahvalinden ilk elden sorumlular olarak onların doğru duruşu takınmalarının lüzumunu ortaya koymuşlardır. Bu yolu tutanlarda kimi zamanlarda hakaret görmelerine ve kılıçla tehdit edilmelerine rağmen ikazlarından geri adım atmamış ve emri maruf, nehyi münkerde muvaffak olmuşlardır. İmam Nevevi Şam diyarında Kur'an ve sünnete hizmetleriyle dinin ihyacısı (muhyiddin) lakabıyla tesmiye edilirken; İmam Rabbani, Hint diyarında bozulmuş din tasavvurunu Kur'an ve sünnet ekseninde yenileyerek bid'atlere karşı koymuş, müceddid sıfatıyla nitelenir olmuştur.²⁵

Nevevi'den bir asır kadar sonra yaşamış bulunan İbn Haldun şunları söyler: “Hz. Peygamberin: “Âlimler peygamberlerin varisleridir”²⁶ sözüne gelince, genel olarak çağımızdaki âlimlerin yaptıkları; ibadetlerle ve diğer hususlarla ilgili şer'i hükümleri sözlü olarak ihtiyaç sahiplerine aktarmaktan ibarettir. En büyüklerine varıncaya kadar durum budur. Onların çok az bir kısmı –ve bazı durumlarda- sözlü olarak naklettikleri bu hükümleri, pratik hayatlarına yansıtmaktadırlar. Oysa ilk müslümanlar ve takva sahipleri –Allah onlardan razı olsun- şeriatı ve onun hükümlerini, hayatlarında yaşamak suretiyle (başkalarına) taşıyorlardı. İşte şer'i hükümleri sadece sözlü olarak değil, onları özümseyerek ve bizzat hayatlarında yaşayarak nakleden âlimler peygamberlerin varisleridir, tıpkı Kuşeyri'nin risalesinde bahsedilenler gibi.”²⁷

Alim bir zat olan Şeyh Muhammed el-Ensari, Nevevi'nin talebesi İbn Attar'a bir keresinde şöyle der: “Şayet Risalenin sahibi Kuşeyri, sizin hocanızı ve falanca zatı görmüş olaydı, -Onlarda cem edilmiş ilim, amel, zühd, ver' ve hikmetle konuşma vb. niteliklerden ötürü- Risale'de bahsettiklerinden hiçbir meşayihî onlara takdim etmezdi.”²⁸

²⁵ Ensari, Prof. Dr, **Şeriat ve Tasavvuf**, Çev. Yusuf Yazar, Rehber yy, Ankara, 1991, s, 29.

²⁶ **Riyazu's-Salihin**, s, 339. Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 5., bsk. Beyrut, 1992,

²⁷ İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 311.

²⁸ Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1994. S, 89.

1.2. Hayatı

İmamın biyografisini ve eserlerini, yakın talebesi İbn Attar'ın bu alandaki eserinde yer verdiği bilgiler ışığında o dönemde ki terceme (biyografi) metodunu gözeterek ele aldığımızı konunun girişinde belirtmek isteriz.

1.2.1. Nesebi, Doğuşu ve Yetiştirilmesi

Hizam adında salih bir adam, Dimeşk ve Kudüs arasında yer alan Havran yöresinin yerleşkelerinden biri olan Neva adlı bir kasabaya yerleşir ve orada ondan geniş bir zürriyet peyda olur. Bu zürriyetten takva sahibi, zahid ve dürüst bir esnaf olan Şeref İbn Mürî adlı zatın hicri 631 yılı muharreminin ortalarında bir çocuğu olur. İlerde dedesine nispetle Hizami, beldesine nispetle Nevevi, baba oğul iki peygamberin anısına Ebû Zekeriyâ künyesiyle ve de kendisinin hoşlanmamasına rağmen dini hizmetine atfen Muhyiddin lakabıyla anılacak olan Yahya adlı bu çocuk, ilerde büyük bir misyonu üstlenecek olan İmam Nevevi'dir.²⁹

Nevevi'nin çocukluğunda diğer çocuklardan farklı bazı haller tecelli eder. Bu hallerden birisini babası şöyle zikreder: “Yahya henüz yedi yaşındaydı, bizler ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde bulunuyorduk. Yanımda uyumakta olan Yahya gece yarısı gibi uyanıp kalktı ve beni uyandırıp “Ey babacığım, evi dolduran bu aydınlıkta neyin nesi ?!” dedi. Ev hanesi hep kalktık, ama hiçbirimiz bir şey görmedik, o zaman o gecenin kadir gecesi olduğunu anladım.”³⁰

Bir diğer halini Merakeş'li Şeyh Yasin şöyle tasvir eder: “Muhyiddin'i Neva'da henüz on yaşındayken gördüm, çocuklar onu onlarla oynaması için zorluyorlar o da onlardan kaçmaya çabalıyordu, bir yandan oyuna zorlamalarına ağırlarken diğer yandan o halde dahi Kur'an okumaktan geri durmuyordu. Onu böyle görünce onun sevgisi kalbime yerleşti. O sıralar babası onu dükkân da çalıştırmaktaydı, o ise alış veriş ile iştigal ederken dahi Kur'an'dan uzak kalmıyordu. Bunun üzerine ben, ona Kur'an okutan hocaya gidip Yahya hakkında tavsiyede bulundum: “Bu çocuğun kendi zamanının en büyük âlimi ve en zahit kişisi olması ve insanların ondan istifade etmesi umulur.” Hocasıysa bana, “kahinmisin sen?” dedi. Ben, “Bu ifadelerle beni konuşturan;

²⁹ İbnü'l-Attâr, age., I, 297.

³⁰ İbnü'l-Attâr, age., I, 297.

ancak Allah'tır!" dedim. Bu durum babasının kulağına gitmiş olacak ki çocuğuyla daha bir ilgilenmeye başladı. Netice de çocuk, buluğa erdiğinde Kur'anı ezberlemişti."³¹

1.2.2. İlim Tahsili ve Yaşam Tarzı

Yıl, hicri 649'dur; babası onu Dimeşk'e/Şam'a götürmüştür. Nevevi sonraki süreci yakın talebesi İbn Attar'a şöyle aktarır; "Böylelikle Revahiyye Medresesine yerleştim. Orada iki sene kaldım ki³² bu süre zarfında hiç yere uzanıp yattığım olmadı. Beslenmemi de sadece orada dağıtılan günlük tayınla sağlıyordum. Et-Tenbihi dört buçuk ayda, Mühezzebin ibadet bölümünün çeyreğini de senenin geri kalanında ezberledim. Mağripli Ebi İbrahim İshak bin Ahmedin yanında (bu eserleri) şerh ediyor ve tashih ettiriyordum. Bir müddet bu hocaya devam ettim. Yoğun çalışma tempom, derslere olan devamlılığım ve bu yüzden insanlarla pek haşır neşir olmamam hoşuna gitmiş olacak ki bu hocam beni pek sevdi ve derse katılanların çoğuna dersi tekrar etme görevini (muitleği) bana verdi."³³

"Üstatlara şerh ve tashih olmak üzere her gün toplam on iki ders; Mühezzeb'den, Sahiheynin Cem'i üzerine, Sahihi Müslim üzerine, İbn Cinni'nin Nahve dair Lüm'a adlı eserinden, İbn Sekkit'in lügat üzerindeki İslahu'l-Mantık adlı eserinden birer ders, Tasrif /Sarf üzerine, Usulü fıkıh üzerine, Esmâ'i Rical ve Usuluddin (kelam) üzerine de birer ders okurdum. Gerek müşkilin açıklanması, gerek ibarenin izahı, gerekse lüğatin zaptıyla alakalı olsun derslerle ilgili her konunun üzerinde iyiden iyiye dururdum. Yüce Allah, zamanımı ve işimi bereketlendirip bana yardım etti."³⁴

Kendi zamanının edebiyat üstadı olan Muhammed bin Zahir-el-Hanefî, İmamın dil ve fıkıh ağırlıklı bir çalışması olan Umde'sini kendi için yazar ve İbn Attar'dan bu yazdığını *kendi* nüshasıyla karşılaştırarak ona rivayet izni vermesini ister ve ona şöyle der: İbn Salah, Muhyiddin'in fıkıh, ilim, hadis ve lügat sahalarında eriştiği konuma erişmemiş, onun yakaladığı tatlı üslubu ve berrak ibareyi yakalayamamıştır.³⁵

³¹ İbnü'l-Attâr, Alâeddin Ali İbni İbrâhim eş-Şâfi'î, **Tuhfetü't-tâlibîn fî tercemeti şeyhine'l-imâm Muhyiddîn**, (Mecmu'nun komisyon tahkikli mukaddimesi içinde.) I, 297. Sübkî, Tâceddin, **Tabakatu's-Şâfiyye**, s, 472.

³² İmamın bu kalış müddeti ilim tahsiliyle ilgili olmalıdır. Çünkü Emevi camisine bitişik olan bu medresede ki odasının Eşrefiyye şeyhliği dönemi de dâhil son zamanlarına kadar asıl meskeni olduğu, Bir gece vakti bu odanın O'nun deyimiyle ona sefer izninin (son yolculuğun) çıktığı yer olmalığundan anlaşılmaktadır. Dakr, bu medresenin elan bir ev olarak kullanıldığını söylemektedir. Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1994. S, 28.

³³ İbnü'l-Attâr, age., I, 298.

³⁴ İbnü'l-Attâr, age., I, 298.

³⁵ İbnü'l-Attâr, age., I, 302.

Nevevi talebesi İbn Attar’a der ki: “Bu sıralar da bir ara tıp ilmiyle iştigal etme hevesine düştüm. (İbn Sina’nın) Tıpla ilgili ‘Kanun’ adlı eserini satın aldım. Bu kitap üzerinde çalışmaya azmettim; ama kalbimi öyle bir kasvet bürüdü ki artık hiçbir şeyle iştigal edemez oldum. Bu, neden böyle oldu! Bu durum bana nereden peyda oldu diye inceden inceye düşündüm. Yüce Mevla’m bu duruma tıpla iştigalimin sebep olduğunu bana ilham eyledi. Ben de söz konusu kitabı ve tıp ilmiyle ilgili her şeyi tez elden evimden çıkardım ve sattım. Kalbim aydınlandı ve eski haline döndü. Bende böylelikle daha önceki işlerime geri dönebildim.”³⁶

Hicri 651’de babasıyla beraber hacca gider. Neva’dan ayrılır ayrılmaz Arefe gününe dek süren ağır bir hummaya yakalanır, babası bir kez olsun ondan inleme işitmez. Resulullah’ın Medinesi’nde bir buçuk ay kadar kalır. Babasının deyişiyle hac dönüşü Yüce Allah, ilmi tıpkı yağmur boşanırcasına ona loca etmiştir.³⁷

İmam, talebesi İbn Attar’a bu süre zarfında ne gece ne gündüz hiçbir zamanını boş geçirmedişini, yolda gidip gelirken dahi ya ezberlerini yahut mütalaa ettiği konularını tekrar ettiğini, bu yoğun tempoyla altı yıl devamlı çalıştığını aktarır. O, artık ilmi melekeyi elde etmiş, temel İslam bilimlerinde uzmanlık kesp etmiştir. Zaten böyle bir maharete ulaşmak; ancak ilmin temel ilkelerini ve kurallarını kuşatacak bir melekeye sahip olmak ve sonra da onun konularına vakıf olup bütünsel ilkelerinden, fer’i meseleleri elde etmekle mümkündür.³⁸

Daha sonraki ilim hayatı tasnifle, bildiklerini aktarmakla, müslümanlara ve yöneticilere nasihatle çeşitlenerek artar. İmam Nevevî muhtelif medreselerde hocalık yapar. 665 yılında Ebû Şâme el-Makdisî’nin vefatıyla boşalan Suriye’nin en tanınmış öğretim müessesesi olan Eşrefiyye Dârülhadisi şeyhliğine getirilir. Vefâtına kadar on bir sene müddetle bu görevi devam ettirir.³⁹ Bu yoğun ilmi faaliyetleriyle beraber sıkı bir nefis mücahedesinden hiç taviz vermez, zahidane bir tutumu sürdürür.

Ulemanın ihtilafa düştüğü konulardan, o ihtilaflar her ne kadar uzak bir ihtimal olsalar da ver’inden ötürü uzak durmaya çaba sarf eder. Kalbin amellerini/hallerini

³⁶ İbnü’l-Attâr, age., I, 298. Nureddin İtr, Dinlerin tıbbı için yaratılan Nevevinin, bedenlerin tıbbını tahsile merak salarak bir nevi konum düşüklüğüne gitmesinin böyle bir netice vermeliğinde ki ibretimiz yönü dikkat çekerek; sözü kendi zamanındaki talebelere getirir ve onların, tahsil olunacak ilmi dünyevi getirisiyle değerlendirmelerini eleştirerek ilmi imkan ve dengenin İslami ilimler aleyhine bozulmasından yakını. **İrşadu Tullabi’l-Hakaiki İla Ma’rifeti Süneni Hayri’l-Halaik**, (Tah. Nureddin İtr), Daru’l-Yemame, Dimeşk, 1992. S.11.

³⁷ İbnü’l-Attâr, **Tuhfe**, I, 298.

³⁸ İbn Haldun, **Mukaddime**, II, 602.

³⁹ Komisyon, **Riyazu’s-Salihin**, I, 48.

mürakebe eder, onu türlü şaibelerden arındırmaya çaba sarf eder; öyle ki ona gelen her bir hatarat'tan (duygu ve düşüncelerden) kendini hesaba çeker. Salih kişiler anıldığında onları hayırla yad eder, menkıbelerinden kimi tabloları aktarır ve onlar hakkında saygılı bir dil kullanır.

Ebi Fethi'l-Hanbeli de O'nun bu tutumunu sürdürmüş olacak ki hocasından şu menkıbevi tabloyu İbn Attar'a aktarır: Gecenin ilerleyen saatlerinden birinde Dimeşk camisinde bulunuyordum. Şeyh, (Nevevi) karanlık bir köşede namaz kılıyor, derin bir huşu, hazin bir edayla *“Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!”* ayetini üst üste okuyordu. Bir süre onu dinledim ve bu durumun etkisiyle bende Yüce Allah'ın bildiği bir hal oluştu.⁴⁰

Nevevî, kendi zamanında gerçek ilim adamı haysiyetiyle İslâm'ın sancaktarlığını yaparak, dinin hakikatini ve güzelliklerini ortaya koymayı, İslâm'ın hayat, cihad, şefkat, merhamet ve müsâmahe dini oluşunu bir kere daha gözler önüne sermeyi, tasavvuf ve zühdü Kur'an ve Sünnet'teki gerçek yerine oturtmayı kendisi için vazife bilir. Bunu yaparken, her türlü eziyete katlanmayı, karşısına çıkacak engelleri aşmayı, kötülerin kınamasına aldırılmamayı da hayat düsturu edinmiştir. İnandığı hakikatleri bizzat hayatında uygulayarak, insanlara en güzel örnek olur.⁴¹

İlminde, çalışma metodunda tahkikten geri durmaz. İlminde ve her bir işinde mûdakkik bir kişiliğe sahiptir. Resullulahın (s.a.s.) hadisinde hafızdır, hadislerin her bir çeşidini, sahih ve zayıfını, garip lafızlarını, sahih anlamlarını ve fıkhi istinbatlarını iyi bilir. Şafii mezhebini, kaidelerini usul ve furu'unu iyi ezberlemiştir. Sahabe ve tabiin görüşlerini, ulemanın ihtilafını, uyuşmasını ve de icma'ını, meşhur olanı ve olmayanıyla iyiden iyiye bellemiştir. Tüm bu alanlarda selef metodunu zikretmekten de geri durmaz. Tüm vaktini planlamış, çeşitli ilmi faaliyetler ve ameller arasında gününü taksim etmiştir. Kimi zamanını tasnif için, kimini ilim öğretmek için, kimini namaz ve tilavet için, kimini de emir bil maruf ve nehiy anil münker için tahsis etmiştir.⁴²

1.2.3. Kişiliği ve Kişisel Özellikleri

İbn Attar der ki: “Nevevi, sultanları ve zorbaları (haksızlıklarını) eleştirerek onlara karşı çıkardı. Yüce Allahın hukuku söz konusu olduğunda kınayanın

⁴⁰ İbnü'l-Attâr, **Tuhfe.**, I, 302.

⁴¹ Komisyon, **Riyazu's-Salihin**, I, 68.

⁴² İbnü'l-Attâr, **Tuhfe.**, I, 298.

kınamasından korkmazdı. Yüz yüze karşı koyabilme imkânı bulamadığında onlara mektup yazar ve yazdıklarını onlara ulaştırmak için çaba sarf ederdi. Onun müslümanları ilgilendiren genel ve özel meselelerle ilgili, aydınlık saçan sünnetlerin ihyasıyla ilgili, karanlığa yol açan bidatlerin izalesiyle ilgili pek çok mektubu vardır. Yine onun, yüksek mertebedeki pek çok kimseye, emir bil maruf ve nehiy an münker ilkesi çerçevesinde, karşı çıkarken yaptığı uzun konuşmaları vardır.⁴³

Melik Baybars’a tebaaya karşı adaleti ve de (ağır) vergilerin kaldırılmasını içeren bir mektubu bir toplulukla beraber yazdı. Emir Bedreddin’e de ulemanın mektubunu sultana ulaştırmasını isteyen şu suretteki notu iletti:

“Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla:

Allah’ın Kulu, Yahya en-Nevevi den: Yüce Allahın selamı, rahmet ve bereketi iyiliksever sorumluya, emirlerin meliki olan Bedreddine olsun. –Kerim olan Allah onun hayratını devam ettirsin, ona güzel işleri üstlendirsın, Ahiret ve dünyanın en uzağındaki tüm emellerine onu eriştirsın ve ona bütün ahvalinde bereket versin!(Amin!)

Yağmurların azlığı, fiyatların pahallılığı, tahıl ve bitkinin kıtlığı, davarların telef olması ve bunların dışındaki sebepler yüzünden bu sene Şamlıların yaşam koşullarının çetinliği ve hallerinin darlığı malumatı şerifinize arz olunmaktadır. Sizlerde reayaya şefkatli olmanın gerekliliğini ve (Sultanın) onlara karşı samimi davranmasının hem onun hem de raiyyenin maslahatına olduğunu bilmektesiniz. Çünkü din nasihatten (samimiyetten) ibarettir.⁴⁴

Diğer taraftan sultana karşı samimi davranan, onu seven şer’in hizmetçileri; ona reayanın ahvalini gözetmesini, onlara yumuşak davranmasını hatırlatan bir yazı kaleme almışlardı ki bunda sultana bir zarar yoktur, bilakis bu, serapa nasihat ve şefkat olup akıl sahiplerine de bir hatırlatmadır. İmdi; emirden istenen-Yüce Allah onu destekleye!- o yazıyı sultana takdim etmesi- Allah onun hayratını devam ettirsin- ve onun Yüce Allah katında saklanmış halde bulacaklarına karşılık reayaya rıfk ile muamele etmesini ima eder bir üslupla onunla konuşmasıdır. “Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde (insan) isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzak bir mesafe bulunsun. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir.”⁴⁵

⁴³ İbnü’l-Attâr, **Tuhfe**, I, 305.

⁴⁴ İbnü’l-Attâr, **Tuhfe**, I,291.

⁴⁵ İbnü’l-Attâr, **Tuhfe**, I,291.

Ulema, bu yazıyı bir emanet ve sultana (Allah onun ve tüm müslümanların yardımcılarını dünya ve ahrette aziz eylesin!) bir nasihat olarak göndermiştir. O yüzden onu sultana eriştirmeniz gerekir. Siz bu emanetten sorumlusunuz, onu üstlenmemede bir mazeretiniz, onu ihmal etmenizde (kendinizi temize çıkaracak) bir hüccetiniz olamaz ve siz, ne malın ne de evlâdın fayda vereceği o günde⁴⁶ ondan sorulacaksınız. *“İşte o gün kişi kardeşinden, kaçar. Annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından. O gün, herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır.”*⁴⁷

Ve siz; Allah’a hamdolsun ki hayrı seven ve hayra hırs eden, onu hemen yerine getiren birisiniz. Bu bahsettiğimiz iş ise en önemli hayır işlerinden, en faziletli taatlardan biridir. Nitekim siz de ona ehil kılınmışsınız. Allah, bu işi size sevk etmiş olup bu, Allahın size bir fazlu keremidir.

Öte yandan bizler, tebaaya rıfk ile muamele edilmezse durumun daha kötü bir hal almasından endişelenmekteyiz. Yüce Allah der ki:” Takvaya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah’ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.”⁴⁸ Yine “Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”⁴⁹ Yazıyı kaleme alan bu topluluk çabalarının ürünü beklemekte olup bunu yerine getirirseniz biliniz ki mükâfatınız Allah katındadır. “Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir.”⁵⁰ Allah’ın selamı, rahmet ve bereketi üzerinize olsun.⁵¹

Bu ifadelerle yüklü not ve beraberindeki söz konusu mektup Emir’e ulaşınca sultan bunlardan haberdar oldu ve cevap olarak çok sert ve incitici bir yanıt verdi. Yazıyı yazan topluluk bu durumdan çok olumsuz etkilendiler. Bunun üzerine imam, söz konusu yanıtı cevap olarak şu mektubu yazdı:

“Bismillahirrahmanirrahim. Allahümme salli ala Muhammedin ve ala ali Muhammed. Allah’ın kulu Yahya en Neveviden; Durum şu ki: Şer’in hizmetçileri sultana –Allah, yardımcılarını aziz eylesin!- iletilmiş bulunan malum mektubu kaleme almışlardı da karşılığında inkar, azarlama ve tehdit yüklü bir cevap gördüler. Bu cevaptan, cihadın şer’i hükmün hilafına zikrolunduğunu da anlamış olduk.

Öte yandan Yüce Allah, gerektiğinde dini hükümlerin yöneticilere izah edilmesini farz kılmıştır. Yüce Allah der ki: Allah, kendilerine kitap verilenlerden,

⁴⁶ Şuara, 26/88.

⁴⁷ Abese, 80/34-37.

⁴⁸ Araf, 7/201.

⁴⁹ Bakara, 2/215.

⁵⁰ Nahl, 16/128.

⁵¹ İbnü’l-Attâr, **Tuhfe**, I,291.

"Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diyerek söz almıştı.⁵² Bu durumda da bizlere söz konusu hükmün açıklanması farz, açıklamaksızın sükût etmek ise haram olmuş olur. O, yine der ki: Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.⁵³

Cevapta cihadın ordulara mahsus olmadığı yazıyor ki bu bizimde katıldığımız bir tespittir. Fakat şu var ki cihad bir farzı kifayedir, ne zaman ki sultan cihad için ordular oluşturur da (günümüzde olduğu gibi) onların geçim ve iâşelerini beytûlmaldan sağlarsa reayanın geri kalanı kendi maslahatları, sultanın, orduların ve başkalarının maslahatları için ziraatla, çeşitli sanatlarla ve bütün insanların ihtiyacı olan diğer işlerle ilgilenirler. Orduların cihadı da beytûlmalda onlara ayrılanın mukabili sayesinde olmuş olur. Dolayısıyla beytûlmal da para, eşya, arazi, satılık kayıp mal ve bunların başka benzerleri olduğu müddetçe reayadan bir şey almak helal olmaz.

İşte -sultanın ülkesindeki- müslümanların alimleri bu konuda ittifak halindedirler. Öte yandan beytûlmal da saadetin kemaliyle, tevfik ve tesdidle muvaffakiyetler bulan, din düşmanlarına galebeyle muzaffer olan sultanın hayatında "*Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır*".⁵⁴ –Allah’a hamdolsun ki- mamur haldedir. (Yüce Mevla beytûlmalin bayındırlık ve genişliğini, hayır ve bereketini artırsın!) Unutmamalı ki cihatta ve başka işlerde yardım ve zafer ancak yüce Allah’a ihtiyaç duyularak, Peygamber’in (s.a.s) izinden gidilerek ve dinin değerlerine uyularak elde edilebilir.

Önceki ve sonrakiyle tüm yazdıklarımız ise kendisine itikat ettiğimiz ve kendisiyle Yüce Allah’a yöneldiğimiz nasihatten (samimiyetten) ibarettir.⁵⁵ Yüce Mevla’dan dileğimiz onunla karşılaşıp kadar bu tür nasihatlere devam etmektir.

Nitekim sultan da bunun ona ve reaya bir nasihatten ibaret olduğunu, bunda üzerine alınacak bir şey olmadığını bilmektedir. Zaten bizler bu yazıları sultana; onun dine muhabbet ettiğini, tebaaya rıfk ile muamele etmede, onlara şefkat göstermede, nebinin ahlakına uymayı sevdiğini ve de Peygamberin (s.a.s) eserlerine saygı

⁵² Al-i İmran, 3/187.

⁵³ Tevbe, 9/91.

⁵⁴ Al-i İmran, 3/126.

⁵⁵ Hadisi Şerif : "Din nasihatten ibarettir" Buhari, İman, 42.

duyduğunu bildiğimizden yazmıştık. Sultana gerçekten nasih olan herkesin, bu yazdıklarımız üzerinde bizimle muvafık kalacağı kanaatindeyim.

Diğer taraftan cevapta bahsi geçen, kafirlerin şehirlerde nasıl bir kötü tavır sergilemiş olduklarını görmezden geldiğimiz iddiasına gelince bu minvalde ben sadece şunu söylerim; nasıl olurda iman ehlinin müslüman sultanları kafirlerin azgınlarıyla mukayese edilir!? Ve de onlar bizim dinimizden hiçbir şeye inanmazken bizler bu kafirlerin azgınlıklarını nasıl ve hangi şeyle uyaracaktık ki!?

Nasihatimiz nedeniyle reayanın ve ulema sınıfının tehdit edilmesine gelince şunu ifade etmek isterim ki bu; sultanın Adlinden ve Hilmi'nden beklenen değildi. Haberleri dahi olmadığı halde sultanın ve onların (iyiliği) için vuku bulan bir nasihatten ötürü müslümanların zayıflarına edilen bu tehditlerden onların çıkış yolları nedir?! Söz konusu uyarma hususu velev ki gücenilecek bir şey olsa dahi nasıl olurda onlar bu işten muaheze edilebilirler!?

Ben kendi adıma belirtmeliyim ki bana ne tehdit ne de daha fazlası herhangi bir zarar verebilir. Bu tür şeyler beni sultana nasihat etmekten de alıkoyamaz. Çünkü ben bu hususun (nasihatın) bana ve başkalarına farz olduğuna inanmaktayım, farz olan bir görevi yerine getirmenin üzerine terettüp eden şey her ne olursa olsun o şey Yüce Allah indinde sadece hayırdan ve daha da fazlasından ibarettir. *Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama ahiret, gerçekten kalınacak yurttur.* ⁵⁶ Ben işimi Allah'a havale ediyorum. *Şüphesiz Allah, kullarını çok iyi görendir.* ⁵⁷

Öte yandan Allah Resulü (s.a.s) bizlere her nerede olursak olalım hakkı söylememizi Allah uğrunda kınayıcının kınamasından korkmamamızı emretmiştir. Bizlerde sultan hakkında hallerin en güzelinin vukuunu, ona dünya ve ahirette fayda verecek, onun için hayırların devamına sebep olacak şeyleri, onun hatırasının günler geçtikçe baki kalmasını ve onu cennette ebedi bırakacak Herkesin, *iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde* ⁵⁸ ona fayda verecek hallerin onda peyda olmasını isteriz.

Sultanın şehirlerde düzen ve asayiş sağlaması, cihadı sürdürmesi, kaleleri fethetmesi, düşmanlara karşı zafer kazanması gibi yanıtta bahsi geçen hususlara gelince –Allaha hamdolsun ki – bunlar; havas ve avamın bilgisinde ortak olduğu, her yerde ayan

⁵⁶ Mümin, 40/39.

⁵⁷ Mümin, 40/44.

⁵⁸ Al-i İmran, 3/30.

beyan bilinen şeyler cümlesinden olup bunların sevabı *Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu güne*⁵⁹ kadar sultan için saklıdır. Son olarak şu da bilinmelidir ki üzerimize farz olan bu nasihati terk etmemiz halinde Allah indinde bizi kurtaracak ne bir hüccetimiz ne de bir bahanemiz kalır. Allahın selamı, rahmet ve bereketi üzerinize olsun.”⁶⁰

“Nevevî’nin sultanı bu tarzda uyarması bazı kimseleri telaşa düşürdü. Ona, bu tavrını bırakmadığı takdirde hizmetlerinin engellenebileceğini söylediler. Sultana karşı direnmekten vazgeçmesini istediler. Hiçbir mevkide gözü olmayan Nevevî, bu kimselere de zehir zemberek denen cinsten mektuplar yazarak uyardı, onları dinin buyruklarına uygun yaşamaya dâvet etti.”⁶¹

“Haçlılara karşı verdiği savaşlarla ünlü melik Baybars, aslında samimi bir müslümandı. Moğolların Suriye’ye saldırdığı sıralarda halkın münbit topraklarını, bahçelerini hazineye katmak istemiş, bunun için de Suriyeli âlimlerin fetvasına başvurmuştu. Bazı âlimler korktukları için, bazıları dünyalık elde etmek için sultanın istediği fetvâyı vermişti. Baybars Nevevî’den de fetva istemiş, fakat bu uygulamanın haksızlık olduğuna inanan Nevevî fetvâ vermeye yanaşmamıştı.

Anlatıldığına göre Sultan’ın bu konudaki ısrarları üzerine Nevevî ona şunları söylemişti: “İyi biliyorum ki, sen bir zamanlar Emîr Bunduktâr’ın kölesiydin. Hiçbir şeyin yokken Allah lutfedip seni melik yaptı. Duyduğuma göre sarayında, eğerlerinin kayışları altından mâmul bin kölen, çeşit çeşit zinet eşyalarına sahip iki yüz câriyen varmış. Bütün bunları onlardan alıp savaş hazırlığı için kullandığın hâlde devlet hazinesi yetersiz kalırsa, halkın malına el koyman için o zaman sana fetvâ veririm.” Daha sonra Suriyelilere yüklenen savaş vergilerinin ağırlığından söz ederek bu vergilerin kaldırılmasını, müderrislerin maaşlarının azaltılmamasını istedi. Nevevî ile birkaç defa görüşen el-Melikü’z-Zâhir lakaplı Baybars, ondan çekindiğini yakınlarına itiraf etmiştir.”⁶²

⁵⁹ Al-i İmran, 3/30.

⁶⁰ İbn Attâr, age., I,293.

⁶¹ İbnü’l-Attâr, Alâeddin Ali İbni İbrâhim eş-Şâfi’î, **Tuhfetü’t-tâlibîn fi tercemeti şeyhine’l-imâm Muhyiddîn**, (Mecmu’nun komisyon tahkikli mukaddimesi içinde.) I, 329.

⁶² Bkz. Komisyon: **Riyazu’s-Salihin**, I, 52.

Bu mektupları İbn Attâr’dan ve Sehaviden naklen İmamın hayatını işlediği eserinde aktaran Üstad Dakr, Sahabe ve tabiin döneminden sonra Nevevi-Baybars konumunda bu seviyede cesur, ihlâslı ve o derece de faydalı mektupların bir benzerini tüm hayatı boyunca bir başkasından ne duyduğunu ne de okuduğunu belirtir. Bkz, Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü’l-Kalem, Beyrut, 1994, s, 133.

Görünüş itibariyle Nevevî; orta boylu, esmerce bir kimsedir. Bir kaç teli ağarmış sık ve siyah sakalı, heybetli görünüşüne ayrı bir ağırlık verir. Ciddi yüzünde gülme az görülür.⁶³ Kılığı kıyafeti devrinin âlimlerinin özel giyim kuşamına hiç benzemez. Sırtındaki kaba dokunmuş pamuk elbise ve başındaki küçük sarığıyla onu gören, Dimeşk'i gezmeye gelmiş Nevâlî bir köylü zanneder. Ömrünü ilme nikâhlayan Nevevî, belki evliliğin kendisini meşgul edeceği, belki de kendisine muhtelif sorumluluklar yükleyeceği kanaatıyla hiç evlenmez.⁶⁴

İmam, yeme içmede de çok sadedir. Bir gün ve gecede yemeği sadece tek kez o da yatsıdan sonradır, içmeside yalnız seher vaktindedir. Dimeşk'in meyvelerinden hiç yemez. Sebebini soranlara Dimeşkin, vakfı çok bir yer olduğunu, vakfedilen malların iyi yönetilmediğini ve bu durumun onu kaygılandırıldığını söyler. Kimseden bir şey almaz. Dini bütün ve irfanı tam olanların ve de okutma ve faydalanma işlerinde ilgisinin olmadığı kimselerin dışında -o da nadir hallerde- kendisine verilenleri de kabul etmez. Bu tavrıyla bir hadisin kapsamından çıkmayı ve yaptıklarının karşılığını yalnız ahirette görmeyi kastettiği söylenmiştir.

1.2.4.Vefatı ve Hakkında söylenenler

İbn Attar anlatır: “Vefatından iki ay kadar evvel şeyhin yanında oturmaktaydım. Bir fakir adam çıktı geldi. Sarhad diyarından falan kişinin sana selamı var, bu ibriği de benimle beraber sana gönderdi! diyerek ona bir ibrik uzattı. Bir de baktım ki şeyh, bu hediye kabul etti ve onu eşyaları arasına koymamı söyledi. Onun bu hediye kabulünün benim acayibime gittiğini sezmiş olacak ki bana: “Bazı fakirlere bir zerbur yollanmıştır. Bu ise ibrik olup bir sefer aletidir. ” dedi.⁶⁵

Birkaç gün aradan geçtikten sonra bana kendisine sefer izninin çıktığını söyledi. Ben, sana nasıl izin verildi? diye sordum. Revahiyye medresesindeki odasını göstererek “Ben burada otururken bir şahıs havada şuradan (bu sefer medresenin doğusundan batısına işaret ederek) şuraya geçti ve bana “kalk ve Mescid-i Aksa'yı ziyaret et!” dedi. Ben, üstadın o sözünü o zaman normal bir sefere yormuştum sonra anladım ki meğerse gerçek seferi kastediyormuş. Sonra da bana: “Haydi kalk! arkadaşlarımız ve sevdiklerimizle vedalaşalım!” dedi. Onunla beraber bazı hocalarının medfun bulunduğu

⁶³ Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevî**, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1994. S, 148.

⁶⁴ Komisyon, **Riyazu's-Salihin**, I, 49.

⁶⁵ İbnü'l-Attâr, **Tuhfe**, I, 304.

kabristana gittik. Onları ziyaret edip onlara Kur'an okudu, dua etti ve ağladı. Daha sonra da sağ olan dostlarını ziyaret edip ertesi günün seherinde yola çıktı. Neva'ya gitti. Oradan Mescidi Aksa'yı ve İbrahim Halil'i (a.s) ziyaret edip tekrar Neva'ya dönmüş. Babasının evinde hastalandığına dair bir haber işitince, onu ziyaret için Dimeşk'ten yola koyuldum. Bu ziyaretimden çok hoşnut oldu ve benden beklemememi, ehlime geri dönmemi istedi. Ben vedalaşırken sanki iyileşmiş gibiydi. Nihayetinde birkaç gün sonra 676 yılının Recep ayının 24'ünde vefat eylemiş. – Allah O'na rahmet eylesin!-⁶⁶

Onun vefat ettiği gecede Şam'da Dimeşk (Emevi) camisinin divanında uyuyordum. Birden bir münadinin şöyle seslendiğini işittim; “Essalatü ale's şeyh rükneddin el'mevki” insanlar bu nidadan ötürü çığlık çığlığa uyandılar. Ben de uyanınca (olanı anladım ve) kendi kendime İnnalillahi ve inna ileyhi raciun! dedim. Sonradan tam o vakitte vefat ettiği haberi bize ulaştı. Cenaze namazı Dimeşk camisinde kılındı. Havas ve avamıyla, öveni ve yereniyle tüm insanlar derin bir teessüfe kapıldılar. Onun hakkında pek çok mersiyeler söylediler.⁶⁷ Ben, onda o kadar çok şey gördüm ki o şeyler şayet yazılsalar ciltler doldururlar.⁶⁸

Nevevî'nin talebelerinden İbn Ferah el-İşbîlî, Onun; ilim ve gereğini yerine getirme, dünyalıklara karşı zahidane tutum, emir bil maruf ve nehiy an münker gibi üç önemli özelliği bulunduğunu söyledikten sonra, bir kimsede bu hasletlerden sadece biri bulunsa, insanlar, ona ondan faydalanmak üzere dünyanın dört bucağından kalkıp gelirler! der.⁶⁹

Şam evliyasından Muhammed el-İhmimi, İmamın vefatının ardından İbn Attar'a şöyle der: “Şeyh Muhyiddin –Allah ona rahmet eylesin!- sahabe yolunu tutmuş idi. Ben kendi asrımızda ondan başka sahabe hayatını yaşayanı bilmiyorum.”⁷⁰

Cem'ul- Cevami sahibi Tâceddin es-Sübkî'nin tabakatında naklettiğine göre⁷¹ babası Takiyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355), Nevevî'ye derin bir saygı besler. Dini ilimlerde yüz elli kadar eser vermiş ve Şam kadılığı yapmış olan bu âlim, Nevevî'nin Eşrefiyye dârülhadîsinde ders verdiği yere geceleyin teheccüd kılmak için gittiğinde yanağını o yerdeki kilime sürer ve “dârülhadîsde şu sergiye kapanıp kucaklamamın latif

⁶⁶ İbnü'l-Attâr, **Tuhfe**, I, 305.

⁶⁷ İbnü'l-Attâr, ae., I, 305.

⁶⁸ İbnü'l-Attâr, **Tuhfe**, I, 305.

⁶⁹ İbn Attar, **Tuhfe**, I, 305.

⁷⁰ Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1994. S, 138.

⁷¹ Sübkî, Tâceddin, **Tabakatu's-Şafiiyye**, s,472.

bir manası vardır. Nevevî'nin ayak bastığı yere olaki yüzüm temas eder!" diye dizeler dillendirir.⁷²

"Yine Tâceddin es-Sübkî'nin anlattığına göre, babası birgün binitiyile giderken yolda halktan ümmi ve yaşlı bir adama rastladı. Bu ihtiyar, bir zamanlar Nevevî'yi gördüğünü söyleyince, Takiyyüddin es-Sübkî binitinden inerek adamın elini öptü, duasını istedi. Sonra da "Nevevî'yi gören biri benim önümde yürürken ben hayvana binemem" diyerek onu terkisine aldı. Takiyyüddin es-Sübkî, Nevevî'nin evliyâullahdan olduğunu söylerdi."⁷³

O vefat edince ehli, akrabası ve komşuları mezarına bir kubbe (türbe) yapmak üzere bir araya gelirler. İmam ise akrabalarından en yaşlı kadının (İbn Attar: zannedersem halasının, der.) rüyasına girer ve ona "kardeşime ve toplananlara, yapmaya azmettikleri şu binanın yapımından vazgeçmelerini söyle! çünkü onlar her yapmaya koyulduklarında o şey üzerlerine yıkılır!" der. Kadın tedirgin halde uyanır ve onlara ne gördüğünü anlatır. Onlarda kubbe yapımından vazgeçer ve kabrini taşlarla çevirmekle yetinirler.⁷⁴

İbn Attar devamla der ki: İmamın Neva'daki akrabalarından ve komşularından bir topluluk bana şunu aktardılar: Onlar bir gün imamdın kıyamet meydanında kendilerini unutmamasını istemişler o da onlara; "Şayet orada bir cahımız olursa yemin olsun ki tanıdıklarımın biri benim ardımda olduğu müddetçe ve cennete girmedikçe ben de girmeyeceğim." -Allah ona rahmet eylesin!-⁷⁵

1.3. Eserleri

İmam Nevevî'nin yarım kalmış eserlerini tamamlamasını vasiyet ettiği yakın talebesi İbn Attar, onun eserlerini şu ifadelerle aktarmaktadır: "O, (Allah ona rahmet eylesin!) hadis ve fıkıh alanlarında kendisinden geniş çapta istifade edilen kitaplar telif etmiştir. Bu eserler, yeryüzünün değişik bölgelerinde yaygın biçimde anılır ve okunur olmuştur. Onlardan biri Sahih'i Müslim'in şerhini ele alan el-Minhac'dır. Biri el-Mübhemat, biri Riyâzü's-sâlihîn, bir diğeri el-Ezkârdır. Yine Kitabül-Erbain, Ulum'i hadiste ki et-Teysîr (fî) Muhtasarıl-İrşâd, el- İrşâd, et-Tahrir fî tashîhi't-Tenbîh, el-

⁷² Sübkî' Tâceddin, **Tabakatu's-Şafiiyye**, s, 472.

⁷³ Komisyon, **Riyazu's-Salihin**, I, 53; Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, s, 146.

⁷⁴ İbnü'l-Attâr, age., I, 326.

⁷⁵ İbnü'l-Attâr, age., I, 326. Riyazü's-Salihin şarihleri: Yaşar Kandemir, Lütfi Çakan ve Raşit Küçük Hocalarımız, söz konusu şerh faaliyetleriyle Ukba'da İmamın tanıdıkları arasına girmeyi umduklarını belirtirler ki bkz. (Erkam Yayınları, İstanbul, 2004. I, 66.) bu asil temennilerine acizane bizler de katılırız.

Umde fî tashîhi't-Tenbîh, el-Îzâh fî'l-menâsik, el-Îcâz fî'l-menâsik, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı menâsikler, et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân ve muhtasarı, Meseletül-ğanime, Kitabül-Kıyam, -benim tertip etmiş olduğum- Kitabül-Fetava, Rafiinin şerhinin muhtasarı olan er-Ravza, (fıkıhta) musarrat bahsine kadar varan Mühezzebin şerhi el-Mecmû.⁷⁶

Onun yazmaya başladığı halde vefatından ötürü tamamlayamadığı kitapları da şunlardır; Tenbîh'e bir parça şerh, Vasit'e, Buhariye, Sünen'i Ebi Davud'a birer parça şerh, Ameller niyetlere göredir hadisinin imlasına dair ve de ahkama dair birer cüz eser, yine bitiremediği kitaplardan olup büyük bir bölümünü yazdığı tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât, tabakat'ı fukahaya dair müsvedde halinde bir çalışma, "salâtü'l-müsâfir" bahsine kadar fıkıhta tahkiki ele alan bir eser, yine onun eserleri cümlesinden Rafii'nin Muharrer'inin muhtasarı ve kimi sözcüklerinin açıklaması olan el-Minhac'ı ve de pek çok müsvedde halinde eser.⁷⁷

Bir keresinde kendi hattıyla yazmış olduğu bin kadar Kerrase'yi varakacıda yıkanmasına bizzat nezaret etmemi isteyerek satmamı emretmiş, emrine uymamam durumunda da beni korkutmuştu. Bende ona mecburen itaat ettim; fakat o günden bu güne o yaptığımı dair yüreğimde hala üzüntü ve hasret vardır.

Rafii'nin Muharrer'ini Minhac adlı fıkhi eseriyle özetlemiş, onun ölümünden sonra pek çok insan bu eseri ezberlemişti. O günkü edebiyat üstadı İbn Mes'ud el-Faruki henüz imam sağ ikenonu şu güzel beyitlerle övmüştü; Yahya, erdeme özen gösterdi de Basit ve Veciz sayesinde zenginleşiverdi, Fazlını takvasıyla süsleyiverince toparlayıcı bir latif eserle tecelli eyledi, Bir ilmin alemlerini dikerek...Kimi kavillerde karar kılıp Rafii'ye refederek... Öyle ki İbn Salah sanki burada hazır, Şafii sanki göçüp gitmemiş henüz buradadır.

Allame Üstat, Hücetü'l-Arap, Şeyhu'n-Nuhât (elfiyye sahibi) İbn Malik, el-Minhac'a (fıkhi olanı) vakıf olduktan sonra onun ne denli güzel bir özetleme olduğundan ve de lafızlarının ne denli tatlı olduğundan övgüyle bahsederek bana şöyle demişti: "Eğer ömrümün geride kalanı kadar bir ömrü yeniden sürecektim olsaydım, vallahi onu ezberlerdim!"⁷⁸

⁷⁶ İbnü'l-Attâr, **Tuhfe**, s. 303.

⁷⁷ İbn Attar, age., s. 303.

⁷⁸ İbn Attar, age., s. 304.

1.3.1. Tamamlayabildiği Eserler

1) El-Minhâc Fî Şerhi Sahîh-i Müslim İbn-i Haccâc.

“Sahîh-i Müslim şerhlerinin biridir. Her bir hadisi tek tek ele almamış, şerh edilmesini gerekli gördüğü kısımları açıklamıştır. Muhtasar bir şerh olmasına rağmen, hadislerin senedindeki râvileri tanıtmış, metinlerdeki garîb kelimeleri açıklamış, birbirine zıt gibi görünen hadisler hakkında açıklayıcı bilgiler vermiş ve mânanın kolayca anlaşılıp hadisten hüküm elde edilmesini sağlamıştır.

Sahîh-i Müslim’in bilindiği kadarıyla ilk şerhi olan Mâzerî’nin (ö.536/1141) el-Mu’lim bi fevaidi’l-Müslim adlı şerhi⁷⁹ ile onu tamamlamak üzere Kâdî İyâz’ın (ö.544/1149) yazdığı İkmâlü’l-Mu’lim’den⁸⁰ çokça faydalandığı anlaşılmaktadır. Mufasssal şerhlere fazla rağbet edilmediği için eserini kısa tuttuğunu, şayet öyle olmasaydı, hiçbir tekrara düşmeden ve faydasız söz söylemeden bu kitabı yüz ciltten fazla yazabileceğini belirtmiştir.⁸¹

Nevevî ömrünün son iki senesinde yazdığı bu eserle Sahîh-i Müslim’e büyük hizmet etmiştir. Onun Sahîh-i Müslim’e yaptığı önemli bir hizmet de, bab başlıklarını yazmasıdır. Daha önce eseri şerh eden bazı âlimler kendilerine göre bab başlıkları koymakla beraber, hiç biri bu konuda Nevevî kadar başarılı olmamıştır. Bugün matbû Sahîh-i Müslim’lerdeki bab başlıkları Nevevî’ye aittir.”⁸²

“Pek çok yazma nüshası vardır. Çorum İl Halk Kütüphanesi 252/1 no. Da kayıtlı nüshası müellif hattıyladır.”⁸³ “Eser, Kahire’de (I-IV, 1271; I-V, 1283), Leknev’de (1285) ve Delhi’de (1304, 1309), dokuz ciltte on sekiz cüz hâlinde Kahire’de (1929-1930) müstakil olarak, İrşâdü’s-sârî’nin kenarında on cilt halinde Bulak’ta (1267, 1275, 1276, 1285, 1288, 1292, 1304-1306) ve yine Kahire’de (1276, 1306, 1307, 1325-1326) yayımlanmıştır.”⁸⁴ Bu eserin kanaatimizce mükemmel bir tahkik çalışması; Şeyh Halil Me’mun Şiha tarafından 1993’te bitirilen çalışmadır. Darül-Marife, bu tahkikli eseri Beyrut’ta özenli bir tertiple şimdiye değin on beş kez basmıştır.

⁷⁹ Yücel, Ahmet, **Hadis Tarihi**, s, 152.

⁸⁰ Daha sonraları Muhammed bin Hilfe El-Übbi (ö.827/1424) de bu eserlerden ve Nevevi’nin minhacıyla Kurtubi’nin (ö.656) el-Müfhim’inden istifadeyle (onları cem ederek) İkmalu İkmali’l-Mu’lim’i yazmıştır. Bkz. Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, T.D.V. Yay, Ankara, 1996. S. 264.

⁸¹ Nevevi, Mühyiddin Yahya, **El-Minhac Şerh Sahih-i Müslim bin Haccac**, Mukaddimetü’l-Minhac, (Tah. Şeyh Halil Me’mun Şiha), Darül-Marife, Beyrut, 2007. I, 115.

⁸² Komisyon, **Riyazu’s-Salihin**, I, 55.

⁸³ Bkz. Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, T.D.V. Yay, Ankara, 1996. S. 264.

⁸⁴ Nevevi, Mühyiddin Yahya, **El-Minhac Şerh Sahih-i Müslim bin Haccac**, (Tah. Şeyh Halil Me’mun Şiha), Darül-Marife, Beyrut, 2007. S. 87. (Muhakkik’in Mukaddime’sinde) Komisyon, **Riyazu’s-Salihin Tercüme ve Şerhi 1-8**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2004. I, 55.

2) Riyâzü's-Sâlihîn min Kelami Seyyidi'l-Mürselin Bu eserde 265 bapta toplam 1894 adet ahlaki içerikli, sahih hadis olup çoğu bap başlığında aynı konuyla ilgili ayetlere yer verilmiştir. Bu kitabın ekseninde bir başlık oluşturduğumuzdan burada bu bilgilendirmeye ve şu tespitin aktarımıyla yetinmek istiyoruz. Bu eser, imamın belki de en tanınan eseri olmaktan başka yazıldığından bugüne İslam dünyasının her köşe bucağında yoğun bir ilgiyle okunan etkili bir kaynak olma hususiyetini halen sürdürmektedir. Kısa ömrünün sonuna doğru yazdığı bu eserin sonuna şu tarihi düşer: “Bu eseri H. 670 yılı Ramazanı 14. pazartesi günü Dimeşk'te bitirdim.”⁸⁵

Bu arada belki de kitabın tek zayıf noktasının İmamın fıkıhçı kişiliğinin etkisini taşıyan kitap taksim faaliyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Herhangi bir kitabın bölüm başlıklarıyla o kitaba dair zihinsel bir harita oluşturmak isteyen okurun alt bölümler olan tebviblerde karşılaşacağı büyük dirayet örneklerine kıyasla üst başlıklar olan kitap tasnifinde umduğunu bulamayacağını düşünüyoruz.

Şöyle ki: Eserin ciddi bir yekununu oluşturan Ariflerin mekasıdı kitabı muhtevasıyla müsemma olan isabetli bir başlıktır. Fakat hemen sonrasında yer alan Edeb kitabının alt başlıkları olması gereken taam, libas, nevm vb. başlıkların edeb başlığıyla aynı kategoride kitab tesmiyesiyle zikredilmesinin isabetli bir tercih olduğunu söylemek güçtür. Yine edeb bahsinin bir alt başlığı olması muhtemel olan selam bahsinin ayrı bir kitap olarak ele alınmasını geçerek fezail kitabının hemen ardından yine bir faziletli amel olan itikafın ayrı bir kitap olarak zikredilmesinin (fezail/itikaf örneğinde) taksim pratiği olmayan geleneksel tutumun sürdürülmesiyle açıklanabileceğini düşünüyoruz. İlerleyen bahislerde dört hadislik bölümün (Kitâbü Hamdillahi teâlâ ve şükrihi) kitap olarak zikredilmesine, bir sıdk konusunun yirmi yedi hadisle bab olarak taksim edilmesini görmeseydik eleştirel yaklaşmayacaktık. Ayrıca Takva bahsinin kur'andaki geniş kullanımı yanında beş hadislik bir bölümle zikredilmesinin hikmetini de anlayamadığımızı ifade etmek isteriz.

3) El- Ezkar, Hilyetü'l-ebrâr ve şî'ârü'l-ahyâr fî telhîsi'd-de'avâti ve'l-ezkâr el-müstehabbeti fî'l-leyli ve'n-nehâr' Zikir ve dua hadislerinden meydana gelen bu çalışma 356 baptan oluşmaktadır. “Nevevî, bir müslümanın hayatında karşılaşabileceği olayları, yapacağı ibadetleri ve davranışları göz önünde bulundurarak bunlarla ilgili dua ve zikirleri bir araya getirmiştir. 667 (1268) yılı başında tamamladığı bu eseri 19 bölüm

⁸⁵ Nevevi, Muhyiddin Yahya, **Riyazu's-Salihin**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 5.,bsk. Beyrut, 1992, s. 469.

ve 356 bab hâlinde tasnif etmiştir. Ayrıca eserin sonuna yaygın dualarla ilgili 30 kadar hadis toplamıştır. Riyâzü's-sâlihîn'de yaptığı gibi, bu eserde de, okuyucuya kolaylık olması için hadisleri senedsiz olarak vermiştir.

Nevevî zikir ve dualarla ilgili hadisleri daha çok Buhârî ile Müslim'in Sahîh'leri ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin Sünen'lerinden derlemiştir. Topladığı hadislerin çoğunun sahih olduğunu, zayıf hadisleri nâdiren aldığını ve o takdirde hadisin za'fını belirttiğini söylemektedir. Nevevî'den önce bu konuda pek çok âlim eser vermiştir. Fakat onların hepsinden muhtevalı olan el-Ezkâr daha çok kabul görmüştür. Âlimlerin "evi sat, Ezkâr'ı al" demeleri eserin ne kadar beğenildiğini göstermektedir.

Riyâzü's-sâlihîn şârihi İbni Allân es-Sıddîkî (ö.1057/1647) el-Ezkâr'ı el-Fütûhâtü'r-rabbâniyye ale'l-Ezkârî'n-Neveviyye adıyla şerhetmiştir (I-VII, Kahire 1348/1929). Şâfiî fakihlerinden Ahmed İbni Hüseyin er-Remlî (ö. 844/1441) ve Bahrak diye tanınan Muhammed İbni Ömer el-Himyerî (ö.930/1524) ve de Suyuti el-Ezkâr'ı hulâsa etmişlerdir.

İbni Hacer el-Askalânî el-Ezkâr'ın hadislerinin üçte ikisini (bâbü'l-isti'zân'a kadar Emâlî diye de anılan Netâicü'l-efkâr fî tahrîci ehâdisi'l-Ezkâr adlı eserinde tahrir etmiş, fakat bu çalışmasını tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Üç cilt olan Emâlî'nin birinci cildi Abdülmecid es-Silefî tarafından yayımlanmıştır (Bağdat 1406). İbn Allân'ın el-Fütûhât'ı İbn Hacer'in bu çalışmasını ihtiva etmektedir. Celâleddîn es-Süyûtî'nin eser üzerinde Ezkârü'l-Ezkâr adlı muhtasarı, ayrıca Tuhfetü'l-ebrâr bi nüketi'l-Ezkâr adlı ta'liki (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1410/1990) bulunmaktadır. İbni Tolun diye meşhur tarih ve fıkıh âlimi Muhammed İbni Ali ed-Dımaşkî el-Hanefî'nin (ö. 953/1546) eser üzerinde İthâfü'l-ahyâr fî nüketi'l-Ezkâr adlı bir çalışması vardır. Muhammed Ali es-Sâbûnî el-Ezkâr'dan seçmeler yapmış ve eserine el-Münteka'l-muhtâr fî Kitâbi'l-Ezkâr (Kahire 1986) adını vermiştir.

el-Ezkâr Kahire'de (1306, 1312, 1323; nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed 1356; nşr. Muhammed Enver Baltacî 1406) ve Dımaşk'ta (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût 1391/1971; nşr. Ahmed Râtib Hamûş 1404/1983) neşredilmiş, Abdülhâlık Duran tarafından da el-Ezkâr Tercümesi adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1973).⁸⁶

4) Erbainu'n-Neveviyye Kırk Hadis denilince ilk akla gelen derlemelerden biridir. Birçok baskı, tercüme ve şerhi vardır. Pek çok müslüman ülkesinde dini

⁸⁶ Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fî'l-Hadîs ve 'Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1413/1992. S. 210. Komisyon, **Riyazu's-Salihîn**, I, 56.

tedrisatın evvelinde ezberletilir. Esasında İbn Salah'ın seçtiği 26 hadis'i Nevevi'nin 42'ye çıkarmasıyla oluşan bu derleme Hafız İbn Receb'in 50.ye tamamlamasıyla basılır olmuştur. İbn Receb, bu eserin girişinde Peygamber efendimizin (s.a.s) cevamiu'l-kelim özelliğinin; Kur'an'la getirdiği kelim ve kendi kelim olmak üzere iki çeşidinin olduğunu, bu eserinde ikinci çeşitten bir derleme olduğunu belirtir. İmam Nevevi de bu geleneğe dair kısa bir tarihçe verdikten sonra kırk hadis kavrayanın fakihler zümresinden addedileceğini bildiren rivayete binaen ahireti düşünen her kişinin bilmesini gerekli gördüğü dinin temel kurallarını içeren bu özlü derlemeyi yaptığını ifade eder.⁸⁷

5) Et-Takrîb ve't-Teysîr Li (Fî) Ma`Rifeti Süneni'l Beşîri'n-Nezîr. İbnü's-Salah'ın Mukadime'sinin özeti mahiyetinde yine nevevi tarafından yazılmış olan İrşad adlı eserin daha bir özetlenmiş halidir. Bu eser üzerine Zeynu'l-İraki'nin, Sehavi'nin, ve Hafız Suyuti'nin şerhleri vardır. Suyuti'nin Tedribu'r-Ravi şerh Takribu'n-Nevevi adlı kitabı, Merhum Talat Koçyiğit'e göre rivayet usulünde telif edilen usul kitaplarının en mükemmeli olup onun tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁸⁸ Fransızcaya tercümesi de vardır.⁸⁹

6) İrşad Tullâbi'l-Hakâik İlâ Ma`Rifeti Süneni Hayri'l-Halâik (s.a.s). İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245), esasında muhtasar bir eser olan meşhur mukaddimesini yine özetleyip kimi gerekli ilavelerde bulunduğu, kimi yerlerde kendi kanaatini serdettiği ve bu haliyle hadis usulünde kendisinden müstağni kalınamayacağını beyan ettiği eseridir.⁹⁰ İbn Haldun bu eser için 'çok güzel bir eser' ifadesini kullanır.⁹¹

7) El-İşârât İlâ Beyâni'l-Esmâi'l-Mübhemât. İbn Beşkuval'ın (ö.587.) hadislerin bilhassa isnadlarında mübhem/belirsiz bırakılarak anılmış ravilerin kim olduklarını açıklamak üzere kaleme aldığı Kitabı'l-Ğavamıd ve'l-Mübhemat adlı eserini kısaltıp bazı faydalı bilgiler eklediği eserdir. Nüsha: Feyzullah Efendi 2160; Ayasofya 4789.⁹²

8) El-İzâh Fi'l-Menâsik. Haccın ifâsına dair Nevevî'nin yazdığı altı kitabın en genişidir. Bu kitaplar: el-İzâh fi'l-menâsik, el-İcâz fi'l-menâsik, üçüncü, dördüncü,

⁸⁷ Nevevi, Muhyiddin, **Kitabu'l-Erbain**, Mektebetu Daru'l-Fecr, Dimeşk, 1996. S. 8-15.

⁸⁸ Koçyiğit, Talat, **Hadis Usulü**, T.D.V.Y, Ankara, 2008. S. XIV.

⁸⁹ **İrşadu Tullabi'l-Hakaiki İlâ Ma`rifeti Süneni Hayri'l-Halaik**, (Tah. Nureddin İtr), Daru'l-Yemame, Dimeşk, 1992. S. 31.

⁹⁰ Aynı eser, s. 54.

⁹¹ İbn Haldun, **Mukaddime**, II, 619.

⁹² Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, T.D.V. Yay, Ankara, 1996. S.182.

beşinci, altıncı menâsiklerdir. İbn Hacer el-Heytemi tarafından bu kitaba mükemmel bir haşiye yazılmış olup bu iki çalışma beraberce hac bahsinin şafii fikhında ki en güzel eseri olmuştur. Mısır'da Darü't-Te'lif tarafından ikisi bir arada olmak üzere baskısı yapılmıştır. İbn Hacer, bu haşiyede ancak açıklanması çok gerekli olan hususlara değineceğini belirtmiştir.⁹³

9) Et-Tibyân Fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân

Bu kitabın –konuları ileride müstakil olarak ele alınacaktır.- yazılma gayesine kitabın önsözünde şöyle değinir:

“Şam ahalisinin - Allah onu ve diğer İslam beldelerini koruyup himaye eylesin!- Kur'anı tilavet etmeye, onu öğrenip öğretmeye ve ondan bellediklerini başkalarına arz etmeye gayret ettiklerini, bireysel ve kolektif halde onunla ilgilenerek gece gündüz ona özen göstermeye çaba sarf ettiklerini gördüm. – Allah, (c.c) onların, Kur'ana yönelik hırslarını ve yüce zatı murat olunan diğer tâatlarını artırsın! -. Bu durum beni, Kur'an hamillerinin edep ölçütlerini, Kur'an taliplerininve hafızlarının takınması gereken nitelikleri ortaya koyacak özet bir eser yazmaya sevketti.”⁹⁴

10) Kitabül-Kıyam, Tam adı; et-terhîs fî'l-ikrâmi bi'l-kıyâm li zevi'l-fazli ve'l-meziyyeti min ehli'l-islâm `alâ ciheti'l-birri ve't-tevkîr ve'l-ihtrâm lâ `alâ ciheti'r-riyâ ve'l-i`zâm. İmam, kitabın konusunu şöyle açıklamıştır: İlim bakımından açık bir faziletli olan için, yahut iyi hal, yahut şeref sahibi için, yahut hürmete değer bir idareci için, yahut evlatlık veya akrabalık yakınlığından dolayı yaşlılık ve benzer sebepler için iyilik, ikram ve hürmet maksadı ile ayağa kalkılır. Gösteriş için ve insanı büyütmek için kalkılmaz.⁹⁵

11) Kitabül-Fetava veya el-mensûrât ve`uyûnü'l-mesâili'l-mühimmât. Kaynaklarda el-Mesâilü'l-Mensûre ve `Uyûnü'l-mesâili'l-mühimme adlarıyla da zikredilen eser, Nevevî'nin verdiği bazı fetvâlar ile ders esnasında açıkladığı fıkıh, tefsir ve hadise dair 362 meselenin talebesi Alâeddin İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324) tarafından derlenerek bablara göre tertip edilmesiyle meydana gelmiştir.⁹⁶

⁹³ Nevevi, Yahya, **El-Îzâh Fî'l-Menâsik**. (Haşiyetü'l-Heytemi Ala Şerhi'l-Îzâh Fî'l-Menâsik.) Mektebetü's-Salefiyye, Mekke, ts. S. 3.

⁹⁴ Nevevi, Yahya, **et-Tibyan Fi Adabi Hameleti'l-Kur'an**, (Tah. Muhammed Rıdvan Arksusi), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006. S, 21.

⁹⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 120.

⁹⁶ Nevevi, Yahya, **Fetava'l İmam en-Nevevi**, Tertip: İbn Attar, Tah: Muhammed Nazım Nedvi, Darü'l-İşrak, Beyrut, 2001. S, 63.

12) Er-Ravza: Tam adı, ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttekîn. Bu eser Gazzâlî'nin (ö.505) el-Vecîz adlı fıkıh kitabını şerh etmek üzere Abdülkerîm İbni Muhammed er-Râfî'î'nin (ö. 623/1226) yazdığı eş-Şerhu'l-kebîr diye anılan Fethu'l-'azîz'i pek faydalı gören ama çoğu kişinin okuyamayacağı bir hacimde olmasından hareketle Nevevi tarafından özetlenmesiyle ortaya çıkan bir eserdir. Mecmu'nun hilafına delil değil fûru ağırlıklıdır. Bu kitabı telif ettiğini Nevevi, Müslim Şerhi'nde de belirtmiştir.⁹⁷ İçlerinde Suyuti'ninde olduğu pek çok Alim onu özetlemiş, Burhan fi Ulumi'l- Kur'an sahibi Zerkeşi gibi kimi ulema da onu şerh etmiştir.⁹⁸

13) Minhâcü't-Tâlibîn. Râfî'î'nin (ö. 623/1226) el-Muharrer adlı fıkıh kitabını tamamlayarak tashih ettiği ve kolayca ezberlenebilmesi için yüzde elli nisbetinde özetlediği bu çalışmayı Nevevi, 19 Ramazan 669 tarihinde tamamlamıştır. Nihayetinde bu eser şerh vazifesi gören mükemmel bir ihtisar çalışması olmuştur.⁹⁹ Bu eserin mukaddimesi İmamın sistematik olarak kullandığı, sonraları giderek yaygınlaşan şafii fıkhiinde ki kimi ıstılahların kısa ve öz tanımları için gayet önemlidir.¹⁰⁰ Günümüzde Arapçaya hakim olan Şafii mezhebine mensup hoca ve talebeler mezhebin görüşünü öğrenmek için ilk evvela bu esere ve bu eserin meşhur şerhlerine müracaat ederler. Bu eseri ilk evvela Nevevi'nin kendisi Dekaiku'l-Minhac' adlı çalışmasıyla lafızlarının anlamına ve muharrer'le olan kimi farklarına dikkat çekerek şerh etmiştir. Ondan sonra onun çağdaşlarından başlamak üzere içlerinde Sübki, Celaledin Mahalli ve Zerkeşi'ninde olduğu pek çok alim onu şerh etmiş ve bu şerhlerden İbn Hacer el-Heytemi'nin (ö.974) Tuhfetu'l-Muhtac'ı, Hatib Şirbini'nin (ö.977) Muğni'l-Muhtac'ı, Şemsuddin Remeli'nin (ö.1004) Nihayetu'l-Muhtac'ı ve 1339'da yazılan Muhammed Ğamravi'nin Siracu'l-Vehhac'ı şöhret kazanmışlardır. Nahivci İbn Malik "Şimdiki aklım olsaydı vallahi ezberlerdim" sözünü bu eser için sarf etmiştir. Yemen gibi kimi eski usulle fıkıh tedrisatı yapılan yerlerde bu eser mezhebe giriş kitabı olarak yakın bir zamana kadar ezberlene gelmiştir.¹⁰¹

⁹⁷ Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve 'Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1413/1992. S, 154.

⁹⁸ Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve 'Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1413/1992. S, 159.

⁹⁹ Nevevi, Yahya, **Metnü'l-Minhac**, (Siracü'l-Vehhac'la beraber), Darü'l-Fikr, Beyrut, 2002. S, 8.

¹⁰⁰ Nevevi, Yahya, **Metnü'l-Minhac**, (Siracü'l-Vehhac'la beraber), Darü'l-Fikr, Beyrut, 2002. S, 5-7.

¹⁰¹ Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve 'Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1413/1992. S, 175.

1.3.2. Tamamlayamadığı Eserler

14) el-Mecmû` Şerhu'l-Mühezzeb. Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö.476/1083), Şâfiî fikhını delilleriyle birlikte ortaya koyduğu el-Mühezzeb adlı eserini, Nevevi'nin hadislerini tahkik etmek, her meselede diğer mezheplerin görüşlerini delilleriyle birlikte ortaya koymak ve tartışmak suretiyle şerh etmeye başladığı fakat bitiremeden vefat ettiği eserdir. Ki Nevevi, tahsili sırasında bu mukayeseli fikhî delil kitabının dörtte birini ezberlemiştir. Bu eser yakın bir zamanda Şeyh Adil Ahmed Abdu'l Mevcud, Dr. Mecdi Sürur Basallum, Dr. Ahmed İsa el-ma'şaravi, Dr. Ahmed Muhammed Abdülal, Dr. Hüseyin Abdurrahman Ahmed, Dr. Bedevi Ali Muhammed Seyyid, Dr. Muhammed Ahmed Abdullah, Dr. İbrahim Muhammed Abdülbaki'den oluşan bir komisyon tarafından tahkik edilmiş, Riba bahsine kadar gelen İmam Nevevi'nin ve eserin şerhini tamamlayan Sübki ile diğerler alimlerin ve de kendilerinin çalışmaları bir arada otuz ciltlik geniş bir baskıyla Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrutta 2007'de basılmıştır.¹⁰² Bu eserin girişinde ki İmam Nevevi tarafından yazılan müftüye, fetva sorana ve fetva usulüne dair adabı işleyen bölümü ehemmiyetine binaen Adabü'l-Müfti ve'l-Müstefti, başlığıyla Darü'l-Fikr tarafından Dimeşk, 1988'de müstakil bir kitapçık halinde basılmıştır.¹⁰³

15) Et-Tahrîr Fî Şerhi Elfâzi't-Tenbîh tahrîru elfâzi't-tenbîh ve tahrîru't-tenbîh adlarıyla da bilinen eseri, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin, et-Tenbîh'indeki lugatleri ve fikhî terimleri açıklamak maksadıyla yazmıştır. Şâfiî fikhının müteber beş kitabından ilki kabul edilen Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin 'et-Tenbîh'inin lafızlarının şerhini, dil ve lügatlerini ele alır.¹⁰⁴ Nevevî'nin ilk çalışmaları arasında yer alır.

16) Nüket `Ale'l- Vasit Gazzâlî'nin 'el-Vasît' adlı fikhî eserine iki cilt hacmindeki şerhidir. Bir keresinde ulema, imamla Vasit'ten bir nakil hususunda münakaşa etmek isterler. İmam hiç sevmediği, devamlı olarak yüz çevirdiği

¹⁰² Bkz., Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, (Tah. Komisyon: Şeyh Adil Ahmed Abdu'l Mevcud, Dr. Mecdi Sürur Basallum, Dr. Ahmed İsa el-ma'şaravi, Dr. Ahmed Muhammed Abdülal, Dr. Hüseyin Abdurrahman Ahmed, Dr. Bedevi Ali Muhammed Seyyid, Dr. Muhammed Ahmed Abdullah, Dr. İbrahim Muhammed Abdülbaki.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

¹⁰³ Bkz., Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve `Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1413/1992. S, 229.

¹⁰⁴ Bkz., Nevevi, **Adabü'l-Fetva ve'l-Müfti ve'l-Müstefti**, Darü'l-Fikr, Dimeşk, 1988.

¹⁰⁴ Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve `Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1413/1992. S, 229.

mücadeleden kaçınarak şöyle demekten kendini alamaz: “Benimle Vasit hakkında tartışıyorlar, halbuki onu dört yüz defa mütalaa etmişim!”¹⁰⁵

17) Et-Telhîs Şerhu'l-Buhârî Bu eser, Mısır'da İrşadü's-Sari kenarında 280 sayfa kadar tutan yekunuyla basılmıştır. Buhari'yi baştan sona, orta hacimde şerh etmek maksadıyla yazımına başlanmış bed'ül vahiy bölümünden ('kitabü'l-İman) sonraki bölümlerin yazılmasına imamın ömrü kifayet etmemiştir. Mâ temessü ileyhi hâcetü'l-kârî li Sahîhi'l-İmâmî'l-Buhârî adıyla da yakın bir zamanda nüshalara dayanan müstakil bir tahrirci yapılmış fakat söz konusu tahric eleştirilmiştir.¹⁰⁶ Buhârî ile hocaları ve öğrencileri, sahih hadis ve Sahîhayn'ın değeri hakkında bilgi verildikten sonra bazı hadis ıstılahlarının tanıtıldığı eser Ali Hasan Ali Abdülhamîd tarafından Beyrut'ta (ts., Dârü'l-kütübi'l-`ilmiyye) neşredilmiştir.

18) El-Îcâz Fî Şerhi Sünen-İ Ebî Dâvûd Buhari şerhi gibi tamamlanamamıştır.

19) Fi İmlai Ala Hadis İnnemel A'malu Bin-Niyyat

20) El-Hulâsa Fî Ehâdisi'l-Ahkâm. Eser, Hulâsatü'l-ahkâm fî (min) mühimmâtî's-süneni ve kavâidi'l-İslâm adıyla da anılmaktadır. Ahkam hadislerini ele alır. İbn Mülakkın, bu eser için “Şayet tamamlansaydı, kendi alanında benzersiz olurdu!” demiştir.

21) Tehzîbü'l-Esmâ Ve'l-Lugât. Dil ve biyografi ağırlıklı bir çalışmadır. Matbudur. Fıkıh kitaplarındaki lugatları, yer isimlerini, şahısları vb. tanıtır.

22) Muhtasarü (Veya Müntehabü) Tabakâti's-Şâfi'iyye Li'İbni's-Salâh. İbnu's-Salah'ın şafi ulemasını konu alan biyografik çalışmasından bir seçkidir. Bazı ilavelerde de bulunmuştur. “Nüsha: Daru'l-Kutub, Tarih 2021 (81 v., 732 h.)”¹⁰⁷

23) Et-Tahkîk. Nevevî'nin daha çok el-Mecmû' Şerhü'l-Mühezzeb'den faydalanarak “salâtü'l-müsâfir” bahsine kadar yazabildiği bu eser, Şafii fıkının mütekaddimin ve müteahhirînin âlimlerince serdedilen görüşlerini mukayeseli biçimde ele aldığı bir kitaptır. Talibe faydalı olma gayesiyle yazıldığı belirtilmiştir.¹⁰⁸

24) Usul ve Zevabit. Nevevi'nin; ilim taliplerinin, toparlayıcı kurallar ve genel ölçülere ihtiyaç duymasından hareketle dokuz ayrı konuyu makale halinde kaleme aldığı ama tamamlayamadığı çalışmasıdır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1994, s. 52.

¹⁰⁶ Haddâd, age., s. 308.

¹⁰⁷ Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, s. 308.

¹⁰⁸ Haddâd, age., S. 151.

¹⁰⁹ Haddâd, age., S. 146.

İmam Nevevî, bunlardan başka çeşitli konuları işlediği Tuhfetü tullâbi'l-fezâili yazmış ve amelü'l-yevm ve'l-leyle, Risâle fî me`âni'l-esmâi'l-hüsnâ, Risâle fî ehâdîsi'l-hayâ, adlı eserleri kaleme almış, İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-gâbe'sini, Râfi`î'nin et-Teznîb'ini, Beyhakî'nin Menâkıbü's-Şâfi`î'sini ihtisar etmiştir. Ayrıca hergün okuduğu hizb adlı bir virdi, Büstânü'l-ârifîn adında, tasavvufî küçük bir risalesi vardır.¹¹⁰ Oğul Sübki: Yüce Allah'ın Neveviye ve eserlerine inayeti olduğu gerçeği basiret sahibi bir kimseye gizli kalmaz. O eserlerin zımnında vuku bulan faideler de buna delildir. Der.¹¹¹

Nevevi'den âlimler, hafızlar, ileri gelenler ve reisler olmak üzere pek çok insan ders almış, onun yanında bir hayli fakih yetişmiştir. İlmi ve fetvaları çoğu bölgeye yayılmıştır. Dini, ilmi, zühdü, ver'i, marifet ve kerameti kabul görmüştür. Diğer İslam topraklarındaki (uzaklıktan ötürü derslerine gelemeyen) insanlarda onun tasniflerinden istifade etmişler, onun teliflerine gayretle eğilmişlerdir. İbn Attar der ki: 2Onu hayatındayken kötüleyen bazı insanları ölümünden sonra onun eserlerini tahsil edip istifade etmek isterlerken gördüm."¹¹²

¹¹⁰ İbn Attar, **Tuhfe.**, s. 303.

¹¹¹ Subki, Taceddin, **Tabakat**, s, 472.

¹¹² İbn Attar, **Tuhfe.**, s. 302.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YAHYA EN-NEVEVİ’NİN KUR’AN’A YAKLAŞIMI

Yüce Allah’ın tüm insanlığa son ilahi çağrısı olan Kur’an’ın merkezinde; öncelikle tüm azametiyle Yüce Allah vardır. Sonra da inanç, aksiyon, tefekkür, dua, ahlak ve adap yönleriyle O’nun hoşnut olacağı kıvama erişmesini arzuladığı insan vardır. Kur’an’ın hitap merkezinde sadece bir şahıs, bir ulus ya da tarihsel bir kitle yoktur. Bilakis; Capcanlı bir bilinci, dip diri bir imanı kuşanmalarını istediği, güzel bir yaşam sergileyerek ebedi mutluluğa nail olmalarını dilediği, on dört asırdır geçmiş olan ve kıyamete değin gelecek olan tüm insanlık ve cin âlemi vardır. Kur’an’ın kamil mü’min amacını intaç etmeyen, en azından hedeflemeyen araç ve çalışmaların gaye açısından verimli olamayacağıysa ortadadır.

İmam Nevevi de Kur’an’ı Kerim’e yaklaşırken âlimlerden derlediğini söylediği şu aşağıdaki hususları tatbik etmeyi gaye edinmiştir: “Ulema, (Allah onlara rahmet eylesin!) demiştir ki: Allah’ın kitabına nasihat/samimiyet onun Allah’ın sözü ve indirdiği olduğuna inanmaktır. Öyle ki yaratılanların sözlerinden hiçbir şey ona benzemez. Tüm insanlar bir araya gelse onun benzerini getirmeye güç yetiremezler. Yine ona samimiyet, onu tazim etmek, tilâvetini güzelleştirerek okumak, okunması esnasında hûşû duymak, tilâvetinde harflerini yerli yerine koymak, tahrifçilerin bozuk yorumuna, azgınlara karşı koyuşuna karşı onu savunmak, içindekileri yürekten doğrulamak, hükümleriyle tavır ve duruş sergilemek, ondaki ilimleri ve meselleri anlamak, öğütlerine itibar etmek, ondaki acayıplıkları düşünmek, muhkemiyle amel edip müteşahhibine teslim olmak, umum ve hususunu, nasih ve mensuhunu araştırmak, onun ilimlerini yaymak, ona ve ona olan samimiyetin kapsamında yer alan şu aktardığımız hususlara çağırmaktır.”¹¹³ İmamın Kur’an yaklaşımlarının sağlıklı değerlendirilmesi için onun yaklaşımının arka planındaki bu amaçlar göz ardı edilmemelidir.

Diğer yandan bu amaç farkındalığını yakalamak isteyenlere Nevevi’nin, Kur’an’a yaklaşım adaplarını işlediği Tibyan adlı eserin girişinde ifade ettiği duygu ve düşüncelerin iyi bir temel olacağını düşünüyoruz. O, der ki: “Hamd, kerim olan, iyilikte

¹¹³ Nevevi, Muhyiddin, **et-Tibyan Fi Adabi Hameleti’l-Kur’an**, (Tah. Muhammed Rıdvan Arksusi), Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2006. S, 151.

bulunan; güç, karşılıksız iyilik ve ihsan sahibi Allah'adır. O ki, bizleri imana erİştirdi, dinimizi diğEr dinlere üstün kıldı. Bizlere, kendi katında yaratmış olduklarının en değerlisini ve üstününü, sevgilisi ve dostu, kulu ve resulü olan Hz. Muhammed'i elçi gönderdi. Onunla (s.a.s) putlara tapınmayı bitirdi. Bizlere böylelikle iyilikte bulunmuş oldu. Onu, mucizevi yönü, zamanlar ardı ardına geldikçe devam edecek olan Kur'anla şereflendirdi. Ki onunla insan ve cinlere meydan okumuş, doğru yoldan sapanları ve haddini aşanları onunla bitirerek onların hepsine galip olmuş ve onu basiret sahibi irfan ehlinin kalplerine bahar eylemiştir.

O Kur'an ki ne çok tekrarlanmakla ne de zamanların değişmesiyle canlılığını yitirir. O, (c.c) onun zikrini kolaylaştırmıştır. Öyle ki çocukların küçükleri bile onu ezberleyebilmiştir. Onda değişikliğin olmasına, ona tahrifin erişmesine ve onun aslında bulunmayan şeylerin onda vaki olması tehlikesine karşı onun korunmasına; O, kefil olmuştur. O Kur'an ki, gece ve gündüz peşi sıra geldikçe O'nun övgüsü ve fazlıyla her daim korunmuş kalacaktır. Yine O, kabiliyet ve vukuf ehlinden seçmiş olduklarını, Kur'an ilimlerine özen göstermede muvaffak eylemiştir. Böylelikle onlar, Kur'an'a dair her çeşit ilim dalında, kendileriyle yakın ehlinin gönüllerinin açılacağı pek faydalı bilgiler derlemişlerdir. Ben, bundan ötürü ve bunun dışındaki sayılamayacak pek çok nimetinden ötürü özellikle de iman nimetinden ötürü Yüce Allah'a hamd ederim.

Eksikliklerden münezzeh bulunan yüce Allah, bu kitapta, öncekilerin ve sonrakilerin serencamından, öğüt ve mesellere, edep ölçütlerinden hüküm çeşitlerine, O'nun birliğine ve peygamberlerin getirmiş olduğu diğEr pek çok hususa yer vermiştir. Delaleti açık olan kat'i hüccetleri, - ki bu deliller inkâr ehlinin ve avamı saptıranların söylemlerini boşa çıkartıp iptal ederler - kendisine ihtiyaç duyulan her şeyi, onda zikretmiş, onda toplamıştır. Kur'an tilavetindeki sevabı kat be kat artırmış, ona özen gösterip saygı duymayı, ona yönelik gerekli edepleri takınmayı ve ona olan ihtiramda kusur etmemeyi emir buyurmuştur. Allah, bize yeter. O, ne güzel bir vekildir. Güç ve takat, ancak yüce Allah sayesinde.¹¹⁴

Nevevi'nin yukarıda yer alan ifadelerinden anlaşılan O'nun Kur'an yaklaşımının temelinde, onun şükreden bir kalple Rabbine yaklaşmasının da olduğudur. O'nun c.c göndermiş olduğu Resul'e (s.a.s) ve her dem canlı mucizesi olan Kur'an'a muhatap olmanın derin minnettarlığını hep duyumsamaktadır. O, Kur'an'a dair çeşitli

¹¹⁴ Nevevi, İmam, **et-Tibyan Fi Adabi Hameleti'l-Kur'an**, (Tah. Muhammed Rıdvan Arksusi), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006. s, 23.

Çalışmaların yapılmasını bir nimet olarak görmektedir. O Kur'an ki nice değerli hususları içinde barındırır. Nice peygamberin ve kavimlerin kıssalarını bizlere iletir. Yüce Allah'ın şeairlerinden biri olarak tilavet ve öğretilimi derin bir saygıyı gerektirir.

2.1. Kelami Ayet ve Konulara Yaklaşımı

İmam Nevevi'nin kelami ayet ve konulara yaklaşımını -yazmış olduğu bir tefsir veya kelami bir eser bulunmadığından- daha çok, vefatına yakın bir zamanda kaleme aldığı Minhac adlı Müslim Şerhinden araştırmak durumundayız. Çünkü, Eş'ari ve Maturidi kelimasının yaygın Sünni anlayışı olduğu yedinci asırda Nevevi'nin bir muhaddis olarak kelami ayetlere nasıl bir yaklaşım içinde olacağını, en iyi biçimde bir hadis şerhi olan bu geç dönem eserinden tespit edeceğimize kanaat getirdiğimizi belirtmek isteriz.

2.1.1. Kelami Duruşunun Çerçevesi

Nevevi'nin kelami ayetlere yaklaşımını direkt ayet tefsirine değil daha çok, söz konusu ayetlerin tefsir geleneğinde -işlenme sürecinde- başvurula gelen, sahih hadislerle yorumu aşamasına odaklanarak genel bir çerçeve tespitine gideceğimizi belirtmeliyiz. Nitekim bizzat kendisi Müslim Şerhi'nin başlarında, bazı kelami konuları detayıyla işleyerek daha sonra karşılaşılan o konuyla ilgili durumların bu işlenen çerçeveye kıyas yapılarak anlaşılmasını istemektedir. Bu usülde de Nevevi'nin söz konusu hadislere olan yorumu, farklı âlimlerden yapmış olduğu yorum iktibasları ve bunlara katılıp katılmadığı gibi hususlar fikir vericidir. Ayrıca bu bağlamda onun meşhur tebvip yöntemi de aydınlatıcıdır; çünkü müellifimizin bu alandaki başarısı ulemaca müsellemler bir hakikattir, öyle ki Sahih'i Müslim'in konu başlıklarını İmam Müslim değil İmam Nevevi koymuş ve İmam Müslim'in seçtiği, biraraya koyduğu hadislerle bu başlıkların konuca uyuşmasına azami dikkat gösteren de o olmuştur. Bu bölüm başlıklarının bu özelliğinden başka muhtevalarındaki hadislere olan isabetli göndermelerinden ve özü, en özet biçimde aktarmalarından olacak söz konusu tebvipler Sahih-i Müslim'den ayrılmaz bir cüz teşkil etmiş, İmam Müslim'in Sahihiyle bir ve beraber addedile gelmiştir.

Bu alandaki incelememize; Hz. Peygamberin, Kur'an ve kelam ilminin epistemolojik kaynağı bağlamında önemli bir yer teşkil eden şu hadisinin tabiri caizse nevice yorumunu aktararak başlamak isteriz: "Peygamberlerden hiçbir peygamber

yoktur ki ona; onlar sayesinde insanların iman etmiş olduğu mucizeler verilmemiş olmasın. Bana verilense ancak Allah'ın bana ilettiği vahiydir; bu nedenle ben, kıyamet gününde (peygamberlerin) en çok tabi olunanı olmayı umuyorum.”¹¹⁵

Nevevi der ki: “Bu hadisin anlamına dair farklı kaviller vardır. Birincisi; Tüm peygamberlere, onlar sayesinde insanların onlara iman etmiş olduğu birbirine benzer mucizeler verilmişken benim büyük ve açık mucizem ise onların hiçbirine benzeri verilmeyen Kur'an mucizesidir. Bu nedenle O, (s.a.s) “ben, kıyamet gününde (peygamberlerin) en çok tabi olunanı olmayı umuyorum” demiştir.”¹¹⁶

İkincisi; Bana verilene büyü ve şüpheyile oluşacak (muhtemel) bir tahayyül bulaşamaz. Başkalarının mucizesindeyse durum farklıdır; çünkü sihirbazların Musa (a.s) ya asa suretinde (yılanmış gibi izlenim vererek) bir hayal oluşturmalarında olduğu gibi sihirbaz, mucize suretine yaklaşabilecek şeylerle öyle bir imaj oluşturabilir. Hatta böylesi bir tahayyül kimi avam tarafından kabul dahi görebilir. Nihayetinde mucize, sihir ve varsayım arasındaki ayrım ince bir bakış ve düşünüşe ihtiyaç duyar, onları (kabaca) gören onları bir ve aynı sanma hatasına düşebilir.”¹¹⁷

Üçüncüsü; Peygamberlerin mucizeleri asırlarının sona ermesiyle inkıraz bulmuş olup onlara ancak o nebilerin yanında o asırda olanlar şahit olabilmıştır. Oysa peygamberimizin mucizesi Kur'an olup hem üslubu, belagati, bilinmeyenlerden haber vermesiyle mucizedir. Hem de ayrı ayrı veya toplu halde cinlerin ve insanların onlara meydan okunulduğu, onlarında ona karşı koyma hususundaki aşırı arzularına ve de tüm çağların en fasihleri olmalarına rağmen bir benzerini getirmeye güç yetirememeleri gibi onun bilinen başka icaz yönleriyle hep olağanüstü olarak çağları aşıp kıyamet gününe kadar kesintisiz sürecek olan bir mucizedir. En doğrusunu Allah bilir!”¹¹⁸

İmam devamla der ki: “Hz. Peygamberin “Bu nedenle ben kıyamet gününde (peygamberlerin) en çok tabi olunanı olmayı umuyorum.” Sözüyse nübüvvet ilimlerinden bir ilimdir. Çünkü o, bu sözünü müslümanların az olduğu bir zamanda söylemiş sonra Allah ona karşılıksız vermiş ve müslümanlara çeşitli ülkeleri (n

¹¹⁵ Müslim, **Kitabü'l-İman**, 383.

¹¹⁶ Nevevi, Yahya, Nevevi, Mühyyiddin Yahya, **El-Minhac Şerh Sahih-i Müslim bin Haccac**, (Tah. Şeyh Halil Me'mun Şiha), Darül-Marife, Beyrut, 2007. 2/364.

¹¹⁷ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 2/364.

¹¹⁸ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 2/365.

kapılarını) açmış, onlara bereketini koymuş ve iş nihayetine İslamın bilinen bu genişliğine kavuşmuştur. Bu ve diğer nimetlerinden ötürü Allah’a hamd olsun!”¹¹⁹

Öte yandan bu mezkur hadisin babının başlığı “Peygamberimiz, Hz. Muhammed’in bütün insanlara gönderildiğine ve onun milletiyle (Diniyle) diğer milletlerin nesholunduğuna inanmanın vücubu” dur.

Bu bölümün tesmiyesinde payı olan, babın ikinci hadisi ise şudur: “Muhammed’in nefsi elinde olana yemin olsun ki! Bu ümmetten Yahudi olsun Hristiyan olsun beni işittiği halde benim gönderildiğim şeye iman etmeden ölen kişi mutlaka cehennem ehlinden olur.” Nevevi: “Bu hadisin zahirinde diğer tüm dinlerin peygamberimizin risaletiyle nesh olunması anlamı olduğu gibi hadisin mefhumunda, İslam davetinin kendisine ulaşmadığı kişinin mazur görüleceği de vardır. “Bu ümmetten beni duyan” sözü ise “benim zamanımda ve benden sonra kıyamete dek var olanlar arasından” anlamına gelmekte olup hepsinin de onun taatına girmesi gerektiğini gösterir.” der.

Yahudi ve Hristiyanların özellikle anılmasının sebebi ise bu ikisi dışındakilere bir tenbih olsun diyedir; çünkü bunların kitapları olduğu halde (risalete uymadaki) konumları buysa kitabı olmayan başkalarının bu çağrıya hayli hayli icabet etmeleri gerektiği açığa çıkar.”¹²⁰

İmam Nevevi, Mükatele hadisini şerh ederken: “Bir insan, İslam dinine içinde tereddüt olmayan kesin bir itikatla inandığı zaman bu ona yeterli olur ve o artık tevhid ehli bir mümindir” der.¹²¹ İnsanın mütekellimlerin delillerini öğrenmesini ve Allahı o delillerle bilmesini, kişinin ehli kible oluşunun ve müslümanların hükmünü alabilmesinin bir önkoşulu olarak öne süren ve vacip sayanların hilafına, gerekmediği kanaatindedir. “Gereklidir diyen görüş mutezilenin çoğunun ve bizim bazı mütekellim ashabımızın görüşü olup açık bir hatadır.” Diyerek yaklaşımını şöyle temellendirir: “Çünkü murat olunan kesin tasdiktir ki bu da zaten (imanla) vuku bulmuştur. Yine Peygamber aleyhisselam (Müslümanlık için) kendisiyle gelenin tasdik edilmesiyle yetinmiş olup delille ma’rifeti şart koşmamıştır. Bu konuda Sahiheynde o kadar çok hadis vardır ki onların toplamı bu asılda tevatür ve kat’i ilmi ifade eder.”¹²²

¹¹⁹ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 2/365.

¹²⁰ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 2/365.

¹²¹ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 1/158.

¹²² Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 1/159.

Sahih’i Müslim’deki ilk hadis’e Nevevi’nin şerhinde koyduğu başlık şudur: “İman, İslam, İhsan ve Yüce Allah’ın kaderinin varlığına inanmanın vücubu ve de kadere inanmayandan teberri etmenin ve böylesi hakkındaki sözün katılaştırılması hakkında varit olan delilin beyan edilmesi”.¹²³ Bu hadiste -İbn Ömer’in babasından rivayet ettiği meşhur Cibril hadisini zikretmeden evvel- Mabed el-Cüheni gibilere atıfla kadere artık inanmayanlarında olduğu söz konusu edilmiş, İbn Ömer’de bu gibi kimselerden şiddetle beri olduğunu açıklayarak bu uzun hadisi nakletmiştir.

Nevevi bu babın en zikre değer konusunun; ulemanın İman ve İslam kavramları, bunların umumiliği ve hususiliği, imanda çoğalma ve azalmanın olup olmadığı ve amellerin imandan olup olmadığı konularındaki ihtilafları olduğunu belirtir. Ayrıca bu konularda mutekaddimin ve müteahhirin alimlerinden pek çok görüş serdedildiğini, kendisinin bu sözlerden bazısını aktarmasıyla kastettiği amacın fazlasıyla yerine gelmiş olacağını belirterek uzun alıntılarda bulunur.¹²⁴ Öyle ki bu alıntılarda konuyla ilgili ayetler uzun uzadıya farklı veçheleriyle işlenir ve tartışılır ama Nevevi direkt bir yorumda bulunmaz. Bu nedenle bu ayetlerin nasıl işlendiğine değinmiyoruz.

Nevevi, Abdurrezzak’tan: “kendisine kavuşmuş olduğum Süfyan-ı Sevri, Malik bin Enes, Ubeydullah bin Amr, Evzai, Mamer bin Raşid, İbn Cerih ve Süfyan bin Uyeyne gibi Şeyh ve Ashabımızdan; İmanın söz ve amel olduğunu ve artıp azaldığını işittim.” sözünü alıntıladıktan sonra bu görüşün; İbn Mesud, Huzeyfe, Nehai, Hasan-ı Basri, Ata, Tavus, Mücahid ve Abdullah bin Mübarekin de sözü olduğunu vurgulayarak şöyle der: Kişinin müminlerin övgüsüne ve velayetine müstehak olabilmesi için şu üç şeyi yerine getirmesi gerekir; Kalple tasdik, dille ikrar ve azalarla amel.

“Bu böyledir, çünkü kişinin ikrar edip Rabbini bilmeden ve ona dair bir marifeti olmadan amelde bulunmasının onun mümin ismini almasına hak kazandırmayacağı hususunda bunların hiçbirisi arasında bir hilaf yoktur. Ve kişi, Allah’ı bilip ve amel de edip diliyle inkar ederse ve tevhitten bildiklerini yalanlarsa yine mü’min ismini almaya hak kazanamaz. Ve yine kişi, Allah’ı ve peygamberlerini kabul ettiği halde farzlarla amel etmezse her ne kadar Arab kelimasında tasdik ile mümin diye tesmiye ediliyorsa da genel anlamda mü’min diye tesmiye edilemez; çünkü Allah kelimasında mümin diye tesmiye edilmeye müstahak değildir, zira ayette: *“Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda imanlarını*

¹²³ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 1/101.

¹²⁴ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 1/102

*artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.”*¹²⁵Yüce Allah, müminin bu nitelikte olan kişi olduğunu bildirmektedir.

Selefin mezheplerinden ve halefin imamlarından zikretmiş olduğumuz bu görüşlerin imanın artıp azaldığında yoğunlaştığını görürsün. Bu; Selefin, muhaddislerin ve mütekellimlerden bir topluluğun görüşüdür. Kelamcıların pek çoğu imanın artıp azaldığını kabul etmez ve “İmanın artmayı kabul etmesi (imanda) şek olur ve (bu da) küfürdür!” derler.

Bizim mütekellim ashabımızdan muhakkik olanlarsa demişlerdir ki: “Tasdik’in kendisi ne artar ne de azalır, Şer’i imansa amellerden oluşan ürünlerinin artmasıyla artar ve onların azalmasıyla da azalır. Ve bu görüşte de imanda artmayı belirten nassların zahiriyle; selefin sözleri, lügatteki vaz’ının aslı ve mütekelliminin benimsediği görüşlerin tevfiği vardır” derler.

Onların kail bulundukları bu görüş her ne kadar zahir ve güzel olansa da en net görüş -Allah en doğrusunu bilir!- bizzat tasdik’in kendisinde tefekkür ve nazarın çokluğu ve de delillerin tezahürüyle artacağıdır. Bu yüzden sıddıkların imanı başkalarının imanından daha kuvvetli olur; öyle ki onları şüpheler bürümez, onların imanı herhangi bir engelle sarsılmaz, bilakis haller değişe dursa da onların kalpleri açık ve aydınlık kalmaya devam eder. Diğer taraftan imana yeni ülfet peyda edenler ve böylelerine yakın olanlarla, benzerleri sıddıklar gibi değildirler.

Bu husus inkârı kabil olmayan gerçekler cümlesindendir, Akli başında biri Hz. Ebu Bekir’in tasdikiyle sıradan insanların tasdikinin eşit olamayacağında şekke kapılmaz. O yüzden Buhari, sahihinde İbn Ebi Meleke’nin şu sözünü nakletmiştir: “Nebinin ashabından otuz kişiyi gördüm. Hepsi de nefislerinde nifak olmasından endişelenmekteydi, onların hiçbiri, kendisinin Cibril ve Mikail’in imanı gibi bir iman üzerinde olduğunu iddia etmiyordu”. Allah en doğrusunu bilir!

İman isminin amellere ıtlak olunması noktasındaysa Hak Ehli indinde ittifak olup, bunun kitap ve sünnette sayılamayacak denli çok delilleri vardır. Yüce Allah der ki: *“Allah, sizin imanınızı zayi edecek değildir!”* Buradaki imandan maksadın salât

¹²⁵ Enfal, 8/ 2-4.

(namaz) olduğuna icma etmişlerdir. Buna dair hadislerse bu kitap boyunca okuyucunun karşısına çıkacaktır.

Muhaddisleri, fakihleri ve mütekellimleriyle ehli sünnet; ehli kible den addedilecek ve cehennemde ebedi kalmayacak müminin ancak tüm kalbiyle, şüphelerden arınmış biçimde ve kesin bir itikatla İslam dinine bağlanan ve iki şahadeti dile getiren kişi olacağına da ittifak etmişlerdir. İki şahadeti getirdikten sonra kişinin “Ben, İslam’a muhalif her dinden beriyim!” demesine gerek yoktur; ancak söz konusu kişi Nebimizin Risalet’inin sadece Araplara özgü olduğunu düşünen kâfirlerdense durum başkadır. Çünkü böylesinin, bu fikrinden teberri etmediği müddetçe, müslümanlığına hükmedilmez. Bizim ashabımızdan, Yani Şafii’nin ashabından -Allah ona rahmet eylesin!- bazıları, kişinin herhangi bir şeyden değilde genel olarak (imana münafi şeylerden) teberri etmesini şart koşmuşlardır. Kişi, sadece “La ilahe illallah!” der de Muhammedun Resulullah demezse bizim mezhebimiz ve âlimlerin mezhebine göre meşhur olan hüküm, o kişinin Müslüman olmayacağıdır. Ve eğer kişi iki şahadeti Arapça bildiği halde yabancı bir dilde getirirse acaba böylelikle Müslüman addedilir mi? Bu hususta ashabımızdan iki vecih olup doğru olanı; ikrarın mevcut oluşuna binaen bu kişinin Müslüman olacağıdır.¹²⁶

Bil ki, Hak ehlinin görüşüne göre kible ehlinin hiç kimse işlemiş olduğu günahattan ötürü tekfir edilemeyeceği gibi ehli heva ve bid’at ehlide tekfir edilmez. İslam dininden zaruri olarak bilinenleri inkar edeninse küfrüne hükmedilir; Ancak kişi İslam’a yeni girmiş ya da bu bilgilerin kendisine gizli kalabileceği uzak bir badiye ve benzeri yerlerde yetişmişse böylesine bunlar öğretilir. Bilahare bu kişi inkârına yine devam ederse artık onun kafir olduğuna hükmedilir. Zinayı, şarabı, insan öldürmeyi veya bunların dışında haramlığı zarureten bilinen yasaklanmış şeyleri helal sayanın hükmü de böyledir.¹²⁷

Yine bil ki (kader hakkında) hak ehlinin tuttuğu yol, kaderin var olduğudur. Bunun manasıysa Yüce Allah’ın (işleri ve) şeyleri kıdemde takdir ettiği ve kendi indinde malum olan vakitlerde belirli niteliklerle (bu şeylerin) vuku bulacağını bildiğidir ki bu şeylerde tıpkı Yüce Allah’ın takdir ettiği gibi vuku bulurlar. Kaderiyye ise bunu inkâr etmiş; Yüce Allah’ın bu şeyleri takdir etmediğini ve Yüce Allah’ın ilminin bu şeylere takaddüm etmediğini ve de onlara dair bilginin yeni bir bilgi

¹²⁶ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, I, 106.

¹²⁷ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, I, 106.

olduğunu; yani Yüce Allah'ın bu şeyleri ancak vukuundan sonra bildiğini iddia etmişlerdir. Onlar, böylelikle Allah hakkında yalan konuşmuşlardır; oysa O, bu batıl sözlerden çok çok yücedir. Kelamcılardan söz sahibi kimseler, bu çirkin iddia da bulunan kaderiyenin inkıraz bulduğunu, ehli kıbleden hiç kimsenin artık bu tür söylemde bulunmadığını, son zamanlarda ki kaderiyenin de artık kaderi kabul ettiğini, fakat hayrın Allah'tan şerrinse başkasından geldiğine inandıklarını söylemişlerdir. Yüce Allah bu son sözlerden (de) yücedir.¹²⁸

Hattabi der ki: Birçok insan kaza ve kaderin, Yüce Allah'ın takdir ettiği şeye bir kulu o kula rağmen zorlaması olduğunu sanırlar. Hâlbuki gerçek, bu tevehhüm ettikleri gibi değildir. Bilakis kaderin manası şudur: (Kader); Yüce Allah'ın ilminin, kulun iktisap etmesiyle, (işlemesiyle) Yüce Allahın takdiri ve işin hayrını ve şerrini yaratmasıyla ondan sudur edecek olanlara takaddüm ettiğinin bildirilmesidir. Derim ki: Kitap ve Sünnetten, Sahabe İcmaı, Selef ve haleften ehli hıll ve akd olanlardan pek çok açık delil kaderin varlığını ispat etmiştir. Ulema bu konuda pek çok eser tasnif etmiş olup en güzellerinden ve en çok faydalılarından biri Hafız Beyhaki'nin kitabıdır. Öte yandan bizim mütekellim imamlarımız zaten bu konuyu sem'i ve akli kesin delileriyle en güzel biçimde ortaya koymuşlardır. En doğrusunu Allah bilir!

2.1.2. Kelami Ayetleri Yorum Metodu

*“(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara.”*¹²⁹

Nevevi, Kitabu'l- İman'ın onuncu babının başlığını “Can çekişmesinden evvel (ki bu da gargara aşamasıdır) ölüm esnasındaki kişinin islam'a girişinin geçerli oluşunun ve müşriklere edilen istiğfarın cevazının nesih olunduğunun delili ve de şirk üzere ölenin cehennem ashabından olacağı ve bu durumdan onu hiçbir vesilenin kurtaramayacağı hakkındaki deliller” olarak koymuştur.

Bu bapta Ebu Talib'in vefatından bahseden hadis vardır. Hadisteki “Ebu Talib'e ölüm hazır olduğunda” ifadesini, Nevevi, ölüm yaklaştığında diye yorumlar. Bu yaklaşma can çekişmeden evveldir. Çünkü “*Yoksa kötülükleri yapıp ta içlerinden birine ölüm gelip çatınca "Ben şimdi tevbe ettim" diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul*

¹²⁸ Nevevi, *Şerh Sahih-i Müslim*, I, 109.

¹²⁹ Tевbe, 9/113.

edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”¹³⁰ ayeti bu aşamadaki imanın fayda vermeyeceğini göstermektedir. Oysa Nebi ona imanı telkin etmektedir. Nitekim Ebu Talib’in Peygamber ve kureyş kâfirleriyle olan diyalogu da bunu gösterir. ¹³¹“(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara.”¹³² ayetine gelince bu bir nehiydir. Peygamberin tutumunu nesih etmiştir.

“(Resûlüm!) Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir.”¹³³ ayetininse müfessirler Ebu Talibin hakkında indiğinde icmaya varmışlardır. Bu genel bir hükümdür. Çünkü hidayet ve dalalete ancak Yüce Allah sevk eder. Mühtedin kavramı, kendilerine hidayet takdir olunanlar anlamındadır.¹³⁴

Öte yandan ulema, hidayetin iki anlamı olduğunu söylemiştir: Birisi, göstermek, irşat etmektir. Bu anlamdaki hidayet Peygamberlere, Kur’an’a ve kullara izafet edilir. Nitekim hidayet, şu ayetlerde de bu anlamda kullanılmıştır: “Şüphesiz ki sen (Ey Muhammed!) doğru bir yolu **göstermektesin**.¹³⁵ Şüphesiz ki bu Kur’an en doğru yola **iletir**, O kitap (Kur’an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için **bir yol göstericidir**.¹³⁶ Semûd’a gelince **onlara doğru yolu gösterdik**, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.¹³⁷ Şüphesiz biz ona (İnsana, doğru) yolu **gösterdik**. İster şükredici olsun ister nankör.¹³⁸ Ona (İnsana) iki yolu (doğru ve eğriyi) **gösterdik**.¹³⁹ Hidayetin ikinci anlamı; lütuf, tevfiq, ismet ve te’yid olup bu anlamda hidayet Allah’a mahsustur. Nitekim;“(Resûlüm!) Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir.”¹⁴⁰ Ayetinde de hidayet, bu anlamda kullanılmıştır. Kaderiye ise kaderi inkarlarına bina olunan yaklaşımlarıyla, Hidayetin hep beyan anlamında geleceğine kail olmuşlardır. Yüce Allah’ın bir kaderi olduğunu savunan ehli hak ise bu iddiaya şu

¹³⁰ Nisa, 4/18.

¹³¹ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, I, 162.

¹³² Tevbe, 9/113.

¹³³ Kasas, 28/56.

¹³⁴ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, I, 163.

¹³⁵ Şura, 42/52.

¹³⁶ Bakara, 2/2.

¹³⁷ Fussilet, 41/17.

¹³⁸ İnsan, 76/3.

¹³⁹ Beled, 90/10.

¹⁴⁰ Kasas, 28/56.

ayetle cevap vermişlerdir: “Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor(yed’u) ve O, dilediğini doğru yola iletir.(yehdi)”¹⁴¹ Bu ayette dua ve hidayet arası ayırt edilmiştir.¹⁴²

Nevevi, Kitabı’l-İman’ın on birinci babının başlığını “Tevhid üzere ölenin kesinlikle cennete gireceği hakkında” koymuştur. O, bu bab da şöyle der: Bu bölümde pek çok hadis olup Abbas İbn Muttalib’in (rivayet ettiği) hadisinde nihayete ermektedirler. “Allah’ı Rab olarak tanıyan iman gıdasını tatmıştır.”

Bil ki ehli-sünnetin ve selef ile haleften hak ehlinin üzerinde olduğu görüş, muvahhit olarak ölen kişinin her halükarda cennete gireceğidir. Böylesi eğer küçük çocuk, buluş çağından beri deli olan ve şirkten ve de şirk dışındaki günahlardan sahih bir biçimde tövbe etmiş, tövbesinden sonra da günah işlememiş ya da başından beri hiç günah işlememeye muvaffak olmuş biri gibi günahlardan pak kimselerse bütün bu sınıflar cehenneme hiç girmeden cennete girerler. Fakat onlar, vürud kavramının bilinen tartışmalı anlamlarıyla (bir şekilde) cehennemden vürutta ederler. Sahih olan, bu kavramdan sırat üzere geçmenin murat olunduğudur. Ki sıratta cehennemin üzerine kurulmuştur.

Fakat kişi, büyük günah sahibi olupta tövbesiz vefat etmişse Yüce Allah’ın meşiet’indedir. Dilerse onu affeder ve birinci kısım gibi önce cennete koyar, dilerse de istediği miktarda ona azap eder de sonra cennete koyar. Ne kadar günah işlese işlesin tevhid üzere ölen kişi cehennemde ebedi kalmayacağı gibi ne kadar hayırlı işlerde bulunsun bulunsun küfür üzere ölen kişi de cennete giremez. Bu (söylenenler), Hak ehlinin bu konudaki görüşlerinin kapsamlı bir özetidir. Bu kaide üzerine kitap, sünnet ve ümmet yanında icma’ı kabul görenlerin icma’ından o kadar çok delil tezahür etmiştir ki böylelikle kat’i ilim hâsıl edecek naslar bu hususta tevatür bulmuştur. Bu ilke (bir kere) kararlaştınca bu ve başka bölümlerde varit olan tüm hadisler artık bu kuralın üzerine hamledilir, öyle ki eğer zahirinde (bu kurala) muhalefet bulunan bir hadis vürut ederse şer’in naslarının arasını bulmak için bu kaide üzerine o hadisi te’vil etmek vacip olur. Biz de –inşallah- bazı hadislerin te’vilini -onlar sayesinde diğerlerinin de tevili bilinebilsin diye- zikredeceğiz.¹⁴³

Nevevi, bu babın ilk hadisi olan “Allah’tan başka ilah olmadığını bilerek ölen kişi cennete girer” üzerinde söz konusu tevil prensibini devreye koyar. Öncelikle çeşitli

¹⁴¹ Yunus, 10/25.

¹⁴² Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 6/154.

¹⁴³ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, I,165.

mezheplerin görüşlerini (nefis bir cem olarak gördüğü Kadı İyaz'dan bir alıntıyla) özet biçimde aktararak bu hadisin anlam ve konumunu netleştirmek ister.

Şahadet ehli olupta Allah'a asi olan kişi hakkında insanlar ihtilafa düşmüşlerdir. Mürcie, imanla beraber günah ona zarar vermez derken Hariciler, ona zarar verir ve o, bu günahla kâfir olur demiştir. Mutezile, kişinin işlediği büyük günah ise o cehennemde ebedi kalır ve ne müminlikle ne de kâfirlikle nitelenir; lakin onun vasfı fasıklıktır derken Eş'ariler, bilakis o mümindir, her ne kadar affedilmeyip ona azap edilse de sonunda onun cehennemden çıkarılıp cennete konulması gerekir demişlerdir.

Hakikatteyse bu hadis haricilere ve mutezileye karşı bir hüccettir. Mürcie'ye gelince onlar her ne kadar bu hadisin zahiriyle delil getiriyorlarsa da onlara bu zahirin, o kişi bağışlanmış ya da cehennemden şefaitle çıkartılarak cennete konulmuştur, (takdiri) üzerine hamledildiğini söyleriz. Böylece Nebinin "cennete girer" sözü, azapla cezalandırıldıktan sonra cennete girer anlamına gelir. Bu hadisin diğer şer'i naslarla çelişmemesi için mutlaka te'vil edilmesi gerekir. Aşırı Mürcie'nin, şahadet getiren kişi, kalbiyle itikat etmese de cennete girer sözlerine de işareten reddiye olduğu anlaşılır ki başka bir hadiste "şahadetinde şekke kapılmamış halde" ifadesi var olup mezkur (hadis) geçen bu son sözle zaten takyid edilmiştir. Ve bu, söylediklerimizi de teyit etmiş olur.¹⁴⁴

*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*¹⁴⁵

Emri bil-marufun gerekliliği mutezilenin hilafına akılla değil şer'le sabittir. *Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.*¹⁴⁶ Ayeti de bu görüşe muhalif değildir. Çünkü muhakkikler indinde bu ayetin sahih anlamı, sizler sorumlu tutulduklarınızı yerine getirirseniz başkalarının taksiratı size zarar vermez, şeklindedir. *Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üstlenmez.*¹⁴⁷ Ayetindeki gibi. Ve eğer durum buysa kişinin yükümlü tutulduğu işlerden biri de Emri bil maruf ve Nehyi ani'l münker olup bunu yerine getirdiği halde muhatap gereğini yapmazsa kişi sorumlu tutulmaz ve kınanmaz. Çünkü o üstüne düşeni yerine getirmiş olup kabul ettirmekle yükümlü değildir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, I, 166.

¹⁴⁵ Ali İmran, 3/104.

¹⁴⁶ Maide, 5/105.

¹⁴⁷ İsra, 17/15.

¹⁴⁸ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 2./212.

*Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklardır).*¹⁴⁹

Hak ehlinin görüşüne göre rü'yet, bir kuvvettir ki Yüce Allah, onu kullarında meydana getirir. Bu rü'yet için ne ışınların bitişmesi ne görülenin karşısında yer almak ne de başka bir şey gerekir. Fakat bu tür şeylerin birbirimizi görürken ki geçerliliği - adetin öyle cereyan etmesinden ötürü, rü'yet için bir koşul olmaları yönüyle değil de öyle denk düşmeleri itibariyle- vardır. Bizim mütekellim imamlarımız bunları açık delillerle belirlemişlerdir. Yüce Allah'ın görülebilmesi için ille de bir yön olması gerekmez. O, (c.c) bundan münezzehtir. Bilakis müminler O'nu (c.c) herhangi bir ciheti olmadan bildikleri gibi yine belli bir cihet olmaksızın da O'nu (c.c) göreceklardır. Yüce Allah en doğrusunu bilir.¹⁵⁰

Nevevi, İsra gecesı rü'yetin olup olmadığı hususunda ulemadan pek çok nakilde bulunarak nihayetinde şöyle der: Alimlerin çoğuna göre tercih edilen görüş Resulullah (s.a.s) ın isra gecesinde Rabbini başındaki iki gözüyle gördüğüdür. Zira İbn Abbas'ın ve başkalarının hadisi buna delalet eder. Ki onlar bu hususun ispatına Ancak Hz. Peygamberden yola çıkarak gitmektedirler. Bunda şüphe edilmemelidir. Hz. Aişe'ye rüyet'in olmadığını Resulullah'a dayandırdığı bir hadisle değil –Şayet O'nun yanında bu konuyla ilgili bir hadis olsaydı onu mutlaka zikrederdi.- ayetlere olan kendi istinbatına dayandırmaktadır ki (O'nun bu istinbatlarına) cevabımızı izah edebiliriz. Hz. Aişe'nin “Gözler O'nu (c.c) idrak edemez!”¹⁵¹ ayetini delil göstermesinin cevabı açıktır: İdrak demek, kuşatmak demektir. Oysa Yüce Allah ihata edilip kuşatılamaz. Kuşatmayı nefyeden bir nassın varit olmasından ihata ve kuşatma olmaksızın görmenin nefyedilmesi lazım gelmez. Bu ayete başka cevaplar da verilmiş olup zikrettiğimiz gayet güzel ve öz olan bu cevapla beraber onların ayrıca anılmaları gerekmez.

*Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla, ... konuşur*¹⁵² ayetiyle hüccet getirmesine gelince bu ayete de birkaç yönden cevap verilebilir: Rü'yet'ten görme esnasında konuşmanın vuku bulması gerekmez, dolayısıyla konuşma olmaksızın görme olması caizdir. İkinci olarak, bu ayet umum ifade etmekte olup zikretmiş olduğumuz delillerle tahsis edilmiştir. Üçüncü olarak, kimi alimlerin, ayetteki vahiyden muradın, aracısız konuşma olduğu sözüdür. Bu kailin söylediği her ne kadar muhtemel bir anlam olsa da

¹⁴⁹ Kıyame, 75/22-23.

¹⁵⁰ Nevevi, *Şerh Sahih-i Müslim*, 3/19.

¹⁵¹ Enam, 6/103.

¹⁵² Şura, 42/51.

cumhura göre buradaki vahiyden murat edilen, ilham ve uykudaki rü'yet olup her ikisi de vahiy olarak tesmiye edilir.

“*Veya perde arkasından konuşur,*”¹⁵³ ayetinin manası için Vahidi ve başkaları şöyle demiştir: Yani Yüce Allah onlarla açıktan açığa konuşmaz. Bilakis insanlar O’nun (c.c) kelamını O’nu göremez halde işitirler. Yoksa murat edilen orada bir yeri diğerinden ayıran bir perdenin var olduğu değildir. Perde gerilen sınırlandırmasıyla, perde arkasından konuşanı duyduğu halde onu göremeyenin konumunda oluşuna dikkat çekilmiştir. Yüce Allah en doğrusunu bilir.¹⁵⁴

Bil ki Ehli sünnetin hepsi Yüce Allah’ın görülmesinin aklen müstahil olmayıp mümkün olduğu kanısındadırlar. Rü’yetin ahirette vuku bulacağı ve sadece mü’minlerin göreceği hususunda da birleşmişlerdir. Ehli Bid’at’tan bir topluluk –Mutezile, hariciler ve kimi mürchie- Yüce Allah’ı, yaratmış olduklarından hiç kimsenin göremeyeceğini, O’nun (c.c) rü’yetinin aklen imkansız olduğunu iddia etmişlerdir ki bu sözleri açık bir hata, çirkin bir bilmezliktir. Zira kitap ve sünnetten, sahabe ve onlardan sonraki ümmetin selefının İcma’ından pek çok delil, hep Yüce Allah’ın rü’yetinin ahirette mü’minler kişiler de vaki olacağı üzere yoğunlaşmıştır. Bu hususu yirmi kadar sahabe Resulullahtan (s.a.s) rivayet etmiş olup bu konudaki ayetler meşhurdur. Bid’atçıların buna itirazlarına ve diğer şüphelerine karşı ehli sünnet kelimcılarının kitaplarında meşhur cevaplar vardır. Bu cevaplar, kelam kitaplarında uzun uzun yer almış olup onları burada zikretmemizi gerektiren bir zarurette bulunmamaktadır. Yüce Allah’ın dünyada görülebilmesine gelince; bunun mümkün olduğunu belirtmiştik. Bunla beraber selef ve haleften -kelamcılar ve diğerlerinden- cumhur, rü’yetin dünya da vuku bulmayacağı kanaatindedirler.¹⁵⁵ Kuşeyri, risalesinde Ebi Bekir bin Füre’k’ten nakille Eş’ari’nin dünyada rü’yetin vaki olacağına dair ve de vaki olamayacağına dair iki kavil aktarmıştır.¹⁵⁶

2.1.3. Kelami Yaklaşımının Değerlendirilmesi

İmam Nevevi, akaide ilişkin hususlarda Resulullah (s.a.s) ın getirdiği (kur’an dahil) her şeyi tasdik etmenin ve de onlara şek ve şüphelerden beri kesin bir itikatla

¹⁵³ Şura, 42/51.

¹⁵⁴ Nevevi, *Şerh Sahih-i Müslim*, 3/18.

¹⁵⁵ Nevevi, *Şerh Sahih-i Müslim*, 3/18.

¹⁵⁶ Nevevi, *Şerh Sahih-i Müslim*, 3/18.

inanmanın kişiye yeteceğini, artık böyle birine mütekellimlerin delillerini öğrenmenin gerekmediğini belirtir.¹⁵⁷

Nevevi, Gazali'nin ilcamü'l-Avamına değindikten sonra onun fakihlerin ve diğer tüm insanların pek nadir örnekler dışında bu ilimde avam sayılacağına kail olduğunu belirtir. "Eğer! der Nevevi, "kişi, akaide konu olan hususlardan birinde şekke kapılırsa ve bu şekki ancak mütekellimlerin delilleriyle giderebilecekse bu şekki gidermek için kelami delilleri öğrenmek ona vacip olur."¹⁵⁸

Sıfatlardan bahseden ayetlerde te'vile gidilip gidilmeyeceği noktasında ihtilaf olduğunu aktaran Nevevi, mütekelliminin daha meşhur olan görüşüne göre bu ayetlerin ona layık olana göre te'vil edilmesi gerektiği, en sağlıklı tutumun ise te'vile gidilmeyeceğini, imsaka gidileceğini, yorumunun Allah'a havale edileceğini ve bunlarla beraber havadisın sıfatlarından O'nu tenzih etmenin gerektiğini belirten diğer görüş olduğunu belirterek "bu, selefın büyük çoğunluğunun görüşüdür." der.¹⁵⁹

Takdir edilmelidir ki kelami ayetler öncelikle inanç konusudur. İnanç konularında da akli muhakeme ve içtihad tali planda kalır. Bu bağlamda Gazali şunları ifade eder: "Hakkında icthad edilecek konu, hakkında kat'î delil bulunmayan bütün şer'î hükümlerdir. Burada 'şer' sözcüğünü, aklî konuları ve kelam meselelerini dışarıda bırakmak amacıyla kullandık. Çünkü bu meselelerde gerçek birdir; isabet eden birdir ve hata eden günahkardır. Biz ise 'müctehedun fih sözüyle, hata eden kişinin günahkar olmayacağı hususları kastediyoruz. Namaz ve zekatın vücubu ile ümmetin üzerinde ittifak ettiği, hakkında kat'î deliller bulunan ve muhalefet edenin günahkar olacağı herkesçe bilinen konular (celiyyâtü's-şer') ise İctihad konusu değildir."¹⁶⁰

2.2. Fıkhi Ayet ve Konulara Yaklaşımı

Kur'anın bazı ayetlerinden açıkça anlaşılan, Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilahi vahyin tebyin ve tebliğiyle vazifelendirildiği, müminlerin de bu tebyinle gelen açıklama ve yönlendirmelere icabet etmeleri gerektiğidir. "*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni*

¹⁵⁷ Nevevi, Yahya, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, (Tah. Komisyon), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2007. (Mukaddime,) s, 433.

¹⁵⁸ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, s, 439.

¹⁵⁹ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, s, 439.

¹⁶⁰ İmam Gazali, İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi, Rey Yayıncılık: 2/320.

insanlardan koruyacaktır.¹⁶¹ Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik.¹⁶²”

İmam Nevevi'nin Kur'an'a olan fıkhi yaklaşımı, diğer fakihler gibi bu ayetin mesajı doğrultusunda oluşmuştur. Bununla beraber dirayetli bir hadisçinin süzgecinden titizlikle geçen sünnetin kuşatıcı etkisini taşıdığından bizler evvela fıkıh açısından Sünnet-Kur'an ilişkisine değinmek istiyoruz. Muhaddisimizin bu ilişkideki konumunu vurgulamayı daha sonraya bırakıyoruz.

Kurtubi, Hz. Muhammed'in sünnetinin Kur'an'ı beyanını; Mücmelinin açıklanması ve onun hükmüne olan ziyadelik olarak açıklar.¹⁶³ Sünnet, Kur'an'ın içerdiği hükümlerdeki mücmel, mübhem, mutlak ve müşkil olan nasları tebyin, tafsil, takyid ve tavzih etmiştir.¹⁶⁴ “Kur'an-ı Kerim, bir ilim ve felsefe kitabı değil, insanların hidayetini gaye edinen ilahi bir kitaptır. Ondaki hakikatleri bize en iyi bir şekilde öğretecek şahıs da Hz. Muhammed'dir. (s.a.s) O, Kur'an tefsirinin aslı ve esasıdır.”¹⁶⁵

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinden sonra en yetkili tefsir kaynağının Hz. Peygamber'in sünneti olduğu noktasında müslümanlar arasında öteden beri ortak bir tutum vardır. Nitekim müslümanlar Allah resulünden; söz, fiil veya takrir olsun, o hadis ve sünnetten teşri ve iktida amaçlanmış, doğruluğuna kesin veya galip zan hâsıl edecek sahih bir senedle bize nakledilmişse bu sünnetin müslümanlar için bir hüccet(bağlayıcı delil) teşkil edeceğine ve de müçtehitlerin mükelleflerin fiillerine yönelik şer'i hükümleri istinbat etmede teşri kaynağı olduğuna dair icma etmişlerdir.¹⁶⁶

2.2.1. Fıkhi Yorum Süreci¹⁶⁷ ve bu süreçte Nevevi'nin Konumu

“Fıkıh; farz, haram, mendup, mekruh ve mubah gibi mükelleflerin fiili hakkındaki Allah'ın hükümlerinin bilinmesidir. Bu hükümler Kur'an'dan, sünnetten ve Şari'nin bu hükümlerin bilinmesi için tespit ettiği (icma, kıyas..gibi) diğer delillerden

¹⁶¹ Maide, 5/67.

¹⁶² Nahl, 16/44.

¹⁶³ Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü**, s.232.

¹⁶⁴ Demirci, Muhsin, **Tefsir Usulü**, s.325.

¹⁶⁵ Soysaldı, H. Mehmet, **Nüzulünden Günümüze Kuran ve Tefsir**, Fecr Yayınevi, Ankara, 2001. S, 21.

¹⁶⁶ Hallaf, Abdulvehhab, **İlmü Usul'il-Fıkıh**, s,37.

¹⁶⁷ Bu konunun girişinde fıkhi yorum sürecine dair genel bir bakış sağlamak için Üstad Hudari, Ebu Zehra gibi son dönem İslam Düşünce Tarihi uzmanlarının, söz konusu süreci konu edinen eserlerinde sistematik düşünür İbn Haldundan –yerinde bir tercihle- bir hayli istifade ettiklerini müşahade ettiğimizden, konuyla ilgili kategorileştirmeyi, öz ve ufuk açıcı bilgiler halinde birkaç paragrafla asıl kaynağına (İbn Haldun'a) dayandırarak aktarmak istiyoruz.

çıkartılır. Selef, bu hükümleri geneli nass olan (Kur'an ve Sünnet metinleri) delillerden çıkartırken Arapça olan bu delillerin lafızları ve anlamları bir çok anlama gelebildiği için doğal olarak ihtilaf ediyorlardı. Aynı şekilde nasslar, sürekli olarak ortaya çıkan yeni meseleleri (açık bir şekilde) karşılamıyor. Onun için nasslarda hükmü bulunmayan meseleler, naslarda hükmü bulunan benzer meselelerle kıyaslanıyor. Bütün bunlar ise ihtilafların vuku bulmasını kaçınılmaz kılıyor. İşte selef ve onlardan sonra gelen müçtehid imamlar arasındaki ihtilaflar bu noktalardan kaynaklanır.

Sonra İslam şehirleri gelişip büyüdü, okuyup yazmanın yaygınlaşmasıyla, Araplardaki ümmilik ortadan kalktı, delillerden hüküm çıkarma işi sağlamlaştı ve fıkıh gelişmesini tamamlayarak bir ilim ve sanat haline geldi. Delillerden hüküm çıkartıp fetva verenlerde (ilk dönemde bu işi yapanlara verilen lakap olan) kurra (Kur'an okuyabilenler) yerine fakihler ve alimler olarak isimlendirildi. Fıkıh iki ana kola ayrıldı: Birincisi, rey ve kıyas ehlinin yolu. Bu, Iraklıların metoduydu. İkincisi ise hadis ehlinin yolu. Bu da hicazlıların metoduydu. (Hicaz'a göre) Iraklılar arasında hadis daha az olduğu için, kıyasa ağırlık vermişler ve bu işte büyük bir maharet kazanmışlardır. Bu yüzden onlara "ehl-i rey" (görüş ve kıyas ehli) denmiştir. Bu metodu yerleştirip sağlamlaştıran cemaatin öncüsü Ebu Hanife'dir.¹⁶⁸ Hicazlıların (hadis ehlinin) imamı ise Malik bin Enes ve ondan sonra da Şafii'dir.

Sonra alimlerden bir grup kıyası kabul etmedi ve kıyasla (yani kıyas sonucu elde edilen hükümle) amel etmeyi reddettiler. Bunlar zahirilerdir. Şer'i hükümlerin sadece naslar ve icma ile elde edileceğini söylerler. Açık kıyası ve bizzat naslarda belirtilmiş olan illeti de nasslar çerçevesinde değerlendirirler. Ehl-i beyt (şia) ise çoğunluktan ayrılarak yeni görüşler ileri sürdüler ve kendilerine has bir fıkıh geliştirdiler. Bu fıkıhı, bazı sahabileri karalayıp reddetme ve kendi imamlarının masum oldukları, dolayısıyla sözlerinin tartışmasız kabul edilmesi gerektiği esasları üzerine kurdular, Ancak bunların hepsi temelsiz ve boş iddialardır. Aynı şekilde haricilerde çoğunluktan ayrılıp yeni bir mezheple ortaya çıkmışlardır. Fakat ümmetin çoğunluğu onların mezheplerine iltifat etmemiş, bilakis red ve inkar etme yoluna gitmiştir.

(Hicaz ekolünde) İmam Şafii, İmam Malik'in vefatından sonra Irak'a gitti ve orada Ebu Hanife'nin öğrencilerinden ilim aldı. Hicaz ekolü ile Irak ekolünü birleştirerek kendi mezhebini oluşturdu. Pek çok görüşünde İmam Malik'e muhalefet

¹⁶⁸ İbn Haldun maliki mezhebine mensuptur. Arada bir paragrafta Ebu Hanife'nin fikhi anlayışta erişilemeyecek bir mevkiye bulunduğunu İ.Malik ve İ.Şafii'ye dayanarak aktarır.

etti. Bu ikisinden sonra Ahmed bin Hanbel gelir. Hadis sahasındaki derin birikimlerine rağmen onun öğrencileri Ebu Hanife'nin öğrencilerinden ders okudu ve ortaya yeni bir mezhep koydular. İslam şehirlerinde bu dört mezhep taklit edilmeye başladı ve diğer müçtehid imamların mezheplerini taklit eden kimse kalmadı. İlimlerdeki terimlerin çoğalıp çeşitlenmesi ve ilim ehlinin içtihad seviyesine ulaşmaktan aciz kalmasıyla, bu işin (içtihadın) ilmi ve dini açıdan güvenilir olmayan kimselerin eline geçeceğinden korkulmuş ve bu nedenle ihtilaf (içtihad) kapısı kapatılmıştır. Evet, ilim ehli bu sahadaki acziyet ve yetersizliklerini açık bir şekilde ifade ederek, insanları bu dört mezhebi taklit etmeye yönlendirmişlerdir. Ancak işin keyfilige dökülmemesi için, bir kişinin aynı anda bütün mezhepleri taklit etmesini yasaklamışlar ve bir mezhebin görüşlerine bağlı kalmasını istemişlerdir.

Çağımızda içtihad iddiasında bulunan reddedilmekte ve taklit edilmemektedir. Her imamın mezhebi, mezhebinin mensuplarına (ve alimlerine) özgü bir ilim haline geldikten ve (mezhep içindeki) bu alimlerin kıyas ve içtihad etmeye imkan bulamamalarından sonra, mezhep imamlarının tespit ettiği usule dayanarak, yeni meseleleri kıyaslama yoluyla önceki meselelerin hükmüne dahil etme veya birbirine karışmış meseleleri ayırma zorunluluğu duyular. Onun için imamlarının mezheplerinin usulüne dayalı olarak bu kıyaslama ve ayırma işini yapabilmelerini sağlayacak sağlam bir melekeye sahip olma ihtiyacı hasıl oldu. İşte çağımızdaki fıkıh ilmi bu melekedен ibarettir.¹⁶⁹

İbn Haldun'un da belirttiği gibi fıkhi mezhepler hicri ikinci asırdan itibaren tabii bir durum olarak teşekkül etmeye başlamışlardır. Temel İslam bilimleri arasında kronolojik seyir göz önüne alındığında içtihad ağırlıklı fıkıh ilminin tasnif ağırlıklı hadis ilminden daha önce zirve yaptığı görülür. Bir Buhari, bir Müslim dört mezhep imamından bir hayli zaman sonra yaşamışlardır. Durum bu olunca; ümmetin çok daha sonra gelen ilim talipleri, önlerinde buldukları muazzam Fıkıh ve Hadis birikimi karşısında ne yapmaları ve nasıl bir konumda bulunmaları gerektiği sorunsalıyla karşılaşacaklardır. Onlar, sağlam kaynaklara dayalı olarak ortaya çıkan sahih hadislerin varit olduğu konularda özellikle de ibadetler gibi maslahat delilinin etkin olmadığı alanlarda söz konusu hadisleri zengin fıkhi birikim içinde i'mal etmek ve mezhebin

¹⁶⁹ İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay. Ankara, 2004. II, 623-625. İbn Haldun, Abdurrahman Bin Muhammed, **Mukaddime**, Takdim: Dr. Muhammed el- İskenderani, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 2001. S, 412-416.

kendisiyle fetva verilen görüşü haline getirmek için herhangi bir mezhebe müntesip ulema olarak Kur'an ve sünnet bütünlüğüne dayalı içtihad melekelerini ne derece kullanmaları gerektiğini de düşüneceklerdir. Yahut -bu süreci tersinden okursak- hazırda konup bu yönü hiç dert etmeyecekler, bu tür düşüncelere de kapılmayacaklardır. Acaba yine içtihad kapısı kapanmıştır mı diyeceklerdir? Artık sıhhati kesine yakın olarak bilinen hadisleri, müdevven mezhebin fer'i hükümlerinin ardından mı seyredeceklerdir? Yoksa var olan durumu değerlendirmeye alacaklar mıdır? Her ne tutum takınılırsa takılsın İslam Dininde sünnetin vazgeçilmez bir konumu vardır.

Zira sahih sünnet, tıpkı Kur'an-ı Kerim gibi her daim ya lehte ya da aleyhte hüccettir. Sünnetin mütevatiri, peygamberden vürudu kat'i olan, meşhuru da sahabeden vürudu kat'i olandır. Sahabenin resulden naklinin hüccet olması itibariyle hanefiler bu ikinci sünneti de mütevatir kategorisinde addetmişler; Kur'an'ın umum'unun onunla tahsis, mutlak'ının da onunla takyid edileceğine kail olmuşlardır.¹⁷⁰ Ahad sünnetse her ne kadar kesin vürudlu değilse de galip zan ifade ettiğinden o da amelde hüccettir.¹⁷¹

Diğer taraftan sünnetin bu kabul gören önemine rağmen çeşitli saiklerle kimi hadislerin bazen bilinçli bir tercihle görmezden gelindiği, bazense kasıtsız olarak görülemediği zamanlar olmuştur. Bu durumlardan ilki, eskilerde müstesna bir tutum olmakla birlikte şimdilerde -tarihselciliğinde etkisiyle- yer yer etkili bir olgudur. İkinci realite, eskilerde daha çok mazur görülebilecek kaygı ve imkânsızlıklara dayalı bir tutumken müteahhirun dönemlerinde ihmal ve alışkanlıklara yaslanarak durmakta olan bir zaaf görüntüsü vermektedir.

İslami ilimlerin teşekkülü devresinde Kur'an'ı anlama ve yorumlamada hadisleri bilinçli bir tercihle görmezden gelen çeşitli fırka ve taifeler kalıcı bir yankı uyandıramayıp gittiklerinden onların yaklaşımlarına değinmek istemiyoruz. Hadisleri günümüzde ısrarla birkaç alanla sınırlayan tarihselcilerin yaklaşımlarını dayandırdıkları iddiaları, Hz. Muhammed'in tebyin ve tebliğ vazifesinin büyük ölçüde sınırlı bir zamanla takyidini gerektireceğinden evvela usul itibariyle batıldır. İkinci olarak, sünnetin tarihselcilerce evrenselliği müsellemlenilen ilahi hitabın paralelinde evrensel olması lazım geldiği halde vahyin zamanlar üstü beyanı olarak değilde yerel beyanı olarak görülmesi, sünnetin nihayetinde miadını doldurmuş, salt aktarmacı bir tecrübe olarak görülmeye kadar varmasını gerektireceğinden ve de Hz. Muhammed'in çeşitli

¹⁷⁰ Hallaf, Age, s,42.

¹⁷¹ Hallaf, Age, s,43.

veçhelerdeki örnekliğini ve önderliğini –istemeyerekte olsa- boşa çıkarmayı gerektireceğinden varacağı yer yönüyle de fasittir.

Öte yandan zayıf rivayetlerin yaygınlaşması kimi müçtehitleri ahad rivayetler üzerinde fazla tedbirli olmaya sevk etmiştir. Bu tedbir, o zamanlarda siyasi çalkantılarla gelen fitne ortamında ve de o dönemin hadis uydurmacılığının ayyuka çıktığı bölgelerinde belki isabetli olmuştur. Fakat hicri üçüncü asırda gelen Buhari ve Müslim gibi musannıf muhaddislerin sahih, zayıf ve mevzu hadisleri ayıklama ve hadislerin en sahihlerini derleme işini büyük bir dirayet ve başarıyla gerçekleştirerek ümmetin haklı güvenini kazandıkları da bir başka gerçektir. Tefsir kitaplarında, zayıf ve kasıtlı olarak vaz edilmiş haberlerin çokluğundan ötürü Peygamberin tefsirinden örnekler en iyi, cerh ve tadile tabi tutulmuş ilk muteber hadis mecmualarında olacaktır.¹⁷²

Bizim asıl değinmek istediğimiz, sünnetin teşri'i konumunu kabul eden Müçtehitlerden herhangi birinin kendi devirlerinde sıhhati kesin senetlerle ıslah imkanı bulamadıklarından veya sıhhatlerinden endişe ettiklerinden ötürü haklı bir kaygıyla birtakım hadisleri göz önüne alamamaları ihtimalinden neş'et eden olası fıkhi boşlukların söz konusu müçtehitlerin hadis tasnifinin altın çağı olan, hicri üçüncü asır, Kütüb'i Sitte devri¹⁷³nden sonra gelen fakih müntesiplerince dikkate alınıp alınmadığıdır. Bizzat söz konusu müçtehitlerin, sahih hadislerle karşılaşıldığında şayet o hadise aykırı bir hükümde bulunmuşlarsa bu hükmün geçersiz olacağı ve sahih hadislerin kendi görüşleri olacağına dair onca beyanı varken onlar adına bu tavsiyelerinin ne denli yerine getirildiği, bu isteklerinin hilafına gidilip gidilmediğidir.

Hamd olsun ki Eimme-i Müçtehidin'in hadis bilgileri gayet vapidir. Fakat şu var ki İmam Malik örneğinde olduğu gibi -Muvattası kendi döneminde zirve bir eserdir.- hadis alanında derin bir birikime sahip olsalarda Medine dışına (diğerleri içinse kendi bölgeleri dışına) yerleşmiş ashabın az da olsa kimi rivayetlerine muttali olamamaları ya da zayıf senedli sandıkları bir hadisin başka bir sahih senedinin olması mümkündür.

Bu bağlamda azimli bir hadis seyyahı olan İmam Buhari'nin –az da olsalar- değişik bölgelerdeki farklı rivayetlere olan ıttılayı'nın daha geniş olacağı da bir gerçektir. Bu husus nisbeten önceki dönemler için de söz konusudur. İmam Muhammed'in, Hanefi mezhebinde ki konumunda -kimi hükümlerde ki farklı fetvalarında- O'nun İmam Malikten hadis ıslatması dolayısıyla hadis bilgisinin –çeşitliliğinin- etkisi

¹⁷² Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, s.234.

¹⁷³ Koçyiğit, Talat, Hadis Tarihi, T.D.V.Y, Ankara, 2007. S, 231.

görülür.¹⁷⁴ Fakat Kütüb’i Sitte devrinden sonra kendi mezhebini sahih hadislerin ışığından geçiren, me’sur içerikli rivayetlere varıncaya kadar¹⁷⁵ hadis dalında sırf müctehidlerden intikal edene değilde söz konusu hadis kaynaklarına da istinad eden fıkhi mezhep müntesibi ayrı bir önem arz eder.

İşte İmam Nevevi’nin söz konusu yorum sürecindeki konumu bu itibarla da calib’i dikkattir. Müfessir İbn Kesir, Nevevi’nin allameliğine ve hadis hafızlığına değindikten sonra O’nun şafii mezhebinin muharriri olduğunu, bu mezhebi tehzib eyleyip, zabt ve tertip ettiğini belirtir.¹⁷⁶ Gerçekten de o, tıpkı daha önceki vucuh sahibi şafii ashabi gibi özellikle ibadat sahasında –her ne kadar birkaç kavli ancak sünnete mugayir bulmuşsa da- temel hadis kaynaklarındaki ehadisi ölçü alarak şafii mezhebini gözden geçirmiş ve bu mezhebin sonraki müntesiplerinin sorumluluğunu bir hayli azaltmıştır.

Diğer taraftan bir mezhebi ideal biçimde tahrir etmek, söz konusu mezhebin ileri gelen kişilerinin çeşitli fetva ve hükümlerinde ki Kur’an ve sünnet yaklaşımlarını nesnel ölçülerle gözden geçirmeyi de gerektirir. Kur’an yaklaşımı örneğinde fakih birinin mensup olduğu mezhebin bir konudaki fetvasına esas teşkil eden ayetin delaletini söz konusu hükme medar olarak görmediği halde mezkur hüküm ve delaleti mezhebin görüşüdür diye savunmada ısrarcı olması o kişinin tahrir ve tehzipten payidar olmadığını, dahası taklit adına açık bir yanlışa düştüğünü gösterir.

Nevevi, bu bağlamda şunları söyler: “Hak (bir durum) olmaksızın Kur’anda mücadele etmek ve tartışmak haramdır. Buna bir örnek, bir ayetin dilsel delaletinin kişinin mezhebine muhalif bir manaya geldiği ona görüldüğü ve de mezhebine uygun bir manaya gelmesininse zayıf bir ihtimal olduğu kişi tarafından anlaşıldığı halde aynı kişinin söz konusu ayeti ısrarla mezhebine uygun görüşe hamletmesi ve iddiasının aksinin doğruluğunun ona belirmesine rağmen bu yaklaşımıyla münazaraya devam etmesidir.

Kişinin kendi mezhebini doğrulatmak, kendi fikrini takviye etmek için kendi verdiği mananın ayetten murat edilen mana olmadığını bile bile hasmını yenme adına

¹⁷⁴ Arslan, Prof. Dr. Gıyasettin, **Muhammed eş-Şeybani’nin Kur’an’ı Yorum Metodu**, İlahiyat, Ankara, 2004. S, 130.

¹⁷⁵ Nevevi, fıkhi Minhac’ında ezkara dair gerek Rafii’ye gerekse de diğer fıkıh kitaplarına muhalif olarak aktardığı verilerin dikkate alınmasını belirterek “fa’temidhu, feinni hakkektuhu min kütübi’l-Hadisî’l-Mu’temedeti! (bu aktardıklarına güven! Çünkü bunları itimad edilen Hadis kitaplarından tahkik ettim. Der. Metnû’l-Minhac S,7.

¹⁷⁶ Dakr, Abdülğani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü’l-Kalem, Beyrut, 1994. S, 139.

söz konusu ayeti delil getirmesi reyle tefsir etme cümlesine girer ve haram olur. Ayetin gerçek delaletinin kişiye görünmediği durumlardaysa söz konusu kişi mazurdur.”¹⁷⁷

Ne yazık ki sonraları çeşitli mezheplerden kimi ulemanın bazen mezhepsel taassuba düştüğü ve ayetin açık delaletine rağmen mezhebinin görüşü doğrultusunda hüküm vermeye devam ettiği görülmüştür.¹⁷⁸ İmam Nevevi’nin Kur’an’a olan fıkhi yaklaşımı ve yaklaşım önerisi böyle bir tarihsel sürecin yaşanmışlığından sonra teşekkül ettiğinden ayrı bir önem taşır. Bu öneminin hangi nokta da temerküz ettiğine, bir hususun altını çizerek, değinmek istiyoruz:

Nevevi, fıkhi bir mezhebe bağlıdır, fakat mezhep mutaassıbı değildir. Bazen bir konuda mezheplerin ve kendi mezhebinin görüşünü aktarır ve o konuyla ilgili hadise bir muhalefet bulunduğu hadisin delaletini esas alır. Örneğin; Sahih’i Müslim’in sıyam bölümünün 154. hadisi olan, bir kadının Peygamber’e s.a.s annesinin üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde öldüğünü (onun yerine oruç tutmasının mümkün olup olmadığını anlamak için) söyleyince (sonraki hadise göre de, onun adına kaza edebilir miyim? Diye sorunca) Hz. Peygamber’in: “Şayet, onun borcu olsa, onu ödeyemez misin?” diye istifham etmesine kadının da “evet!, (ödeyebilirim)” demesi üzere O’nun s.a.s “Allah’ın borcu ödenmeye daha layıktır!” rivayetini zikrettikten sonra cumhurun ve de eşher kavle göre şafiinin ölü adına oruç tutulamayacağına kail olduklarını aktarır. “Onlar, bu hadisi, ölü adına yemek yedirir diye te’vil ediyorlar. Halbuki, bu duruma dair o kadar hadis gelmişken ve bir muarızı da yokken hadisin zahiri üzerine amel etmeye ne engel vardır?!”¹⁷⁹ der. Ve fıkıhla hadisi birleştirmiş muhakkik ulemanın görüşünün de bu yönde olduğunu belirterek mezhebin fetvasında da bunun gözetilmesine işaret eder.

Nevevi, Bu misalde olduğu gibi mezhebe muhalif sahih hadislerle karşılaşılması durumunda mezhepte içtihad aletlerine sahip ya da o konuya dair içtihad seviyesini tutturan bir mezhep müntesibinin hadisin zahiriyle mi yoksa mezhebin görüşüyle mi amel edeceği noktasında tavrını hadisten yana koyan İmam İbn Salah’ın bu yöndeki kanaatini tasvip eder. Şayet söz konusu hadise muttali olan kişinin içtihad edevatı nakıs ise, araştırdığı halde muhalefete şafi bir cevap bulamamışsa ve de hadise muhalefet

¹⁷⁷ Nevevi, Yahya, **et-Tibyan Fi Adabi Hamleti’l-Kur’an**, Tah. Muhammed Rıdvan Arksusi, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2006. S, 155.

¹⁷⁸ Zehebi, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve’l-Müfessirun**, Mektebetü Mus’ab bin Umeyr el-İslamiyye, 2004. S, 2/156.

¹⁷⁹ “Ve eyyu maniin mine’l-ameli bizahirihi.” Hemen akabinde de ihtilafın ölü adına ve oruç için söz konusu olduğunu, hayatta olan için ve de kaza namazı için böyle bir (yerine tutma ve kılma) durumun olmadığına dair icma bulunduğunu aktarır. Bkz, Nevevi, **el-Mecmu Şerhu’l-Mühezzeb**, 8/266-269.

etme durumu onun ağırına gidiyorsa, İmam Şafii dışında müstakil müçtehidlerden birinin o hadisle amel etmişliğinin olması halinde o kişi söz konusu hadisle amel edebilir.¹⁸⁰

2.2.2. Ahkam Ayetlerine Yaklaşım Metodu

Ahkam ayetleriyle karşılaşıldığında bu ayetleri gereği gibi anlama adına ilk başvuru sahih sünnete yapılır. Hz. Peygamberin bu ayetleri tefsirinden deliller bulunmadığı takdirde taabbudi mevzularda bağlayıcı olan Sahabe kavline bakılır.¹⁸¹ Sonra lügata, kelamın manasının ve de şer'in ruhunun müktezasına bakılır.¹⁸²

Ahkâm ayetlerini anlama da en önemli dayanak, teslim edilmelidir ki ahkâm hadisleridir. Söz konusu hükme dair fetva veren kişiye sahih bir hadis ulaştığı halde bu kişinin hadisin gerektirdiğinin hilafına hüküm vermeye devam etmesi tefsirde tahrif olacaktır. Bu nedenlerden ötürü genel anlamda tefsir faaliyetine girişenin hadis ve sünnet bilgisi çok önem arz eder. Sünnet eksenli Kur'an yaklaşımı her çeşit Kur'an okumalarında en doğru yaklaşım olmakla birlikte konu, başkalarını da ilgilendiren fıkıh olunca bu husus daha bir önem taşır.

Nevevi, ahkâm hadislerinin yorumunu, senedlerini ve ne tür bir hadis olduklarını çeşitli eserlerinde işler. Ahkam ayetlerinin yorumunda ahkam hadislerinin konumunu çok önemseyen Nevevi sadece ahkam hadislerini –özellikle de fıkıh kitaplarında yaygın olarak kullanılanları- ele alan bir çalışma da yapar. Nevevî'nin Kitâbü'z-Zekât'a kadar yazabildiği, içinde iki bin kadar hadis olan bu eserin müellif nüshasını gördüğünü söyleyen İbni Mülakkın (ö. 804/1401), “Şayet tamamlanabilseydi ahkâm hadisleri konusunda benzersiz bir kitap olurdu” demektedir. Sahih ve fıkhi hükümlerde tıpkı sahih gibi kendisiyle delil getirilmesi caiz olan hasen hadislerden meydana gelen bu eserde ilgili hadisler en başta Kütüb'i Sitte olmak üzere kendilerinden rivayet olunan muteber sahih hadis kaynaklarına dayandırılır. Her konunun sonunda da o bahisle ilgili zayıf hadisler toplanmış ve zayıf oldukları insanların o hadisle aldanmaması için özellikle belirtilmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, (mukaddime,) s. 517.

¹⁸¹ Zerkeşi, Muhammed İbn Abdullah, **el-Burhan fi Ulumil-Kur'an**, (tah. Muhammed M.Mansur), Darü't-Tülas, Kahire, 2008. 2/153.

¹⁸² Zerkeşi, Muhammed İbn Abdullah, age., s, 2/157.

¹⁸³ Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve 'Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1413/1992. S, 263. Komisyon, **Riyazu's-Salihin**, S, 59.

İmam Nevevi, bu kitabının mukaddimesinde her bir kişinin Resulullah'ın (s.a.s) ahlakıyla ahlaklanması gerektiğini, O'nun ahkam, adab ve diğer İslami hususlardaki söz, fiil ve takrirlerine uyması gerektiğini ve bu işlerde sadece sahih hadislerle itimat edip zayıflarından sakınması lüzumunu işler. Sahih sünnetin muhalifine kanmamayı, şu ayetlerin emrine uyarak zayıf hadise itimat edeni taklit etmemeyi önerir: *Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının.*¹⁸⁴ *Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.*¹⁸⁵ *(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*¹⁸⁶

Nevevi devamla der ki: “Yüce Allah, çekişme durumunda bizlere Allah ve Resulüne yani kitap ve sünnete dönmemizi emretmiştir. Bu husus sahih sünnet için geçerlidir. Sahih olmayan rivayetse nasıl sünnet olabilir ki! Resulullah'ın (s.a.s) -haklı bir sebep/rivayet olmadıkça- şöyle söyleyip böyle dediğine nasıl hükmedilebilir! Zayıf hadislerle amel etmede ve onları delil getirmede gevşek davrananların –Bunlar her ne kadar fıkıh ve diğer ilimlerde imam ve tasnif sahibi olsalar da- çokluğuyla aldanılmamalıdır ki böyleleri kitaplarında bu tür hadisleri çokça nakletmişlerdir. Halbuki Ulema, zayıf hadisle ameli; Bilinen prensipler kapsamında yer alan, tesbih ve sair zikirlerde, ahlaki yüceliklerde ve dünyaya karşı zahidane tutum ve benzeri tavırların fazileti gibi içeriğinde şer'in usulünde kabul gören ilkelere muhalif olmayan kıssalarda ve amellerin faziletlerinde mubah addetmişlerdir.”¹⁸⁷

Ahkam ayetleriyle ilgili hadisleri, diğer delillerle mukayeseli olarak ele alan, fıkıh ilminin şafii yorumunun ağırlıklı olduğu delil eksenli bir çalışma olan Şeyh Ebi İshak'ın (ö.476) kaleme aldığı ‘Mühezzeb’ adındaki fıkhi esere yaptığı geniş hacimli şerhte de işler. Bu nedenle daha çok Nevevi'nin bu eserde sergilemiş olduğu fıkhi yaklaşım yöntemini esas alarak Ahkâm ayetleri karşısındaki genel duruşunu tespit etmek istedik.

Mühezzeb metninde yer alan veya işlenen konuyla ilgili olan ayetlerden sonra ilgili ahkâm hadislerini ‘Mecmu’ adlı zikri geçen şerhinde titizlikle ele alır, onları çeşitli veçheleriyle işler ve sıhhat durumlarını belirterek onları hem ravisine hem de kaynağına

¹⁸⁴ Haşr, 59/7.

¹⁸⁵ Ahzab, 33/21.

¹⁸⁶ Ali İmran, 3/31.

¹⁸⁷ Haddad, age.,s, 266.

nispet eder.¹⁸⁸ Şayet Mühezzeb'in Musannıfı'nın ya da Şafii ashabının itimat etmiş oldukları söz konusu hadis zayıfsa o hadisin zayıf olduğunu açıkça belirteceğini, o hadise dayanan görüşü destekleyen başka bir hadisi bulduğunda onu zikredeceğini, bulamadığında da kıyastan ve başka delillerden oluşan başka bir delil getireceğini belirtir.¹⁸⁹ Fıkıh ilminde önde gelen otoritelerin kanaati de bu yöntemin en isabetli yöntem olduğudur.

Nevevi'nin bu kitapta sergilemiş olduğu yaklaşımın İslam fıkıhındaki önemini şu ifadelerinden de anlamaktayız. “Her ne kadar bu kitabın adını mühezzebin şerhi olarak koymuş olsam da bu kitap, tüm mezhebin bilakis tüm âlimlerin mezheplerinin şerhi olduğu gibi hadislerin, kimi lügatlerin, tarih ve isimlerin de şerhidir. Bu kitap hadisin sahihini, hasenini ve zayıfını tanımada, hadisin illetlerini açıklamada, mütearız hadislerin arasını bulmada, hafî hadislerin tevilinde ve mühim (şey) lerin istinbatında büyük bir kaynaktır. Tüm bu ve başka faaliyetlerimde lütuf ve yardım talebim kerim olan Allah'tandır. Ondandır dileğim bana doğru yolu izletmesi, beni ve tüm müslümanları sapkınların ahvalinden ve de inattan korumasıdır.”¹⁹⁰

Bu kitapta; icmanın beyanına, sahabe kavillerine, tafsilatıyla mürsel hadislerle, bir sahabinin “şunla emrolunduk!” ve benzeri sözünün hükmüne ve şafînin nassına muhalif olan sahih hadisin hükmüne de değineceğini¹⁹¹ belirtir. “Ben hiçbir kavli, vechi, zayıf veya çürükte olsa hiçbir nakli; tercihe şayan olanın racihliğini belirtmeden, zayıf olanı zayıflatmadan, çürük olanı çürütmeden ve o sözü söyleyenin –her ne kadar büyüklerden olsa da- yanlışlığını iyice belirtmeden geçmeyeceğim. Bundan maksadım da (insanları) o sözle kandırılmaktan sakındırmaktır.”¹⁹²

Öte yandan rivayetlerin yer aldığı kaynaklar da sünnet, sahabe ve tabiun görüşleri, eski Arap şiiridir.¹⁹³ Nevevi de der ki: “Bu kitapta inşaallah selefin görüşlerini, sahabenin, tabiinin ve onlardan sonraki çeşitli ülke fakihlerinin -Allah onlardan razı olsun!- görüşlerini de kitap, sünnet, icma ve kıyastan delilleriyle beraber zikredeceğim. Ve bu delilleri –inşaallah- insaflı bir biçimde değerlendireceğim, o delillerin dayandığı

¹⁸⁸ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, (mukaddime,) s. 387.

¹⁸⁹ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, s. 388.

¹⁹⁰ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, s.391.

¹⁹¹ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, s.391.

¹⁹² Nevevi, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, s.389.

¹⁹³ Demirci, Muhsin, Tefsir Usulü, s.324.

meselelere duyulan ihtiyaç oranında delillerin bazısında sözü uzatırken bazısında da kısa tutacağım.”¹⁹⁴

“Tüm bu yaklaşımlarımda meşhurda olsalar zayıf delillerden yüz çevireceğim, çünkü vakit, önemli(delil)ler için bile dar iken yanlış ve zayıflar uğruna neden harcansın ki? Pek nadir de olsa şayet böyle bir şey zikredersem onun zayıflığına dikkat çekmeden geçmeyeceğim.”¹⁹⁵

“Yine bil ki: Selefin görüşlerini delilleriyle bilmek, kendisine ihtiyaç duyulan en önemli şeylerden biridir; zira onların fûru da ihtilafları bir rahmettir, onların mezheplerinin delilleriyle beraber zikredilmesiyle konuya hâkim biri mezhepleri vecihleri üzerinden bileceği gibi tercih edileni ve kendisine tercih edileni de bilebilir. Ona ve başkasına müşkül kalmış hususlar bu saye de açıklığa kavuşur, pek nefis faideler böyle zuhur eder, ayrıca o delilleri inceleyen; soru ve cevaplarla egzersiz yapmış olur, onun zihni açılır, akıl ve basiret sahipleri yanında o ayırt edilir. O, böylelikle sahih hadisleri zayıflarından, tercihe şayan delilleri kendilerine tercih edilenlerden ayırt edip bilebilir ve artık çelişkili gibi görünen hadislerin ve zahiriyle amel edilenle te’vil edilenlerin arasını bulmaya başlar. Böylelikle nadir birkaç örnek dışında ona müşkül bir şey kalmaz olur.”¹⁹⁶

Nevevi Mecmu’da birtakım bölümleri ve fasılları; okuyana kaide ve usul olsun diye zikredeceğini belirtir.¹⁹⁷ Bu fasıllarda imamların hayatlarını, ilmin faziletini ve kısımlarını, bu fazilete müstahak olanları, alim, muallim ve müteallimlerin adabını, müftünün ve müsteftinin hükümlerini, fetvanın nitelik ve adabını, fetvadaki iki kavil, iki vecih ve iki tarikin beyanını; mukallit müftünün fetvada nasıl bir tutum izleyeceğini, hadisin sahih, hasen veya zayıf mı olduğunu yahut ulemanın; hadisin kısaltılması, sikaların ziyadeleri, ravilerin hadisin ref’i, vakfı, vaslı, irsalı hakkındaki ihtilaflarını ve bunların dışındaki hadislerle ilgili hususların açıklanmasını ele alacağını söyler.¹⁹⁸

Son olarak şunu belirtmeliyiz ki, İmam Nevevi, her ne kadar Arapçadan hadis bilgisine, Kur’an ilimlerinden fıkıh usulüne içtihad vasıflarını haiz mudakkik bir fakih olsa da İmam Şafii’ye delil ve fûru’da ittiba eder. O’nun mezhebine, o mezhebin müçtehid ashabına riayet eder. O’nun ahkam ayetlerine yaklaşımı da doğal olarak

¹⁹⁴ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu’l-Mühezzeb**, s. 389.

¹⁹⁵ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu’l-Mühezzeb**, s. 389.

¹⁹⁶ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu’l-Mühezzeb**, s. 390.

¹⁹⁷ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu’l-Mühezzeb**, s.390.

¹⁹⁸ Nevevi, **el-Mecmu Şerhu’l-Mühezzeb**, s.391.

Şafii'nin yorum yöntemiyle paralellik arz eder. Fakat şu var ki tarihsel birikimi de göz önünde bulundurur. Yukarıda bahsedilen şerh faaliyetinde uyacağını belirttiği selefin metodunu delilleriyle birlikte zikretme gibi kaideleri, ömrü kafi gelmediğinden riba bahsine kadar yazabildiği Mecmu'sunda uygular.

Müslüman geleneğinde yerleşik fetvaların temel öznesi ola gelen ilk dönem müçtehitlerin fetva ve içtihat faaliyetleri ihlâs ve teknik açıdan genelde başarılı olup genel Kur'an yaklaşımı açısından da olumlu bir karakter arz eder. Tüm bu –işlene gelmiş- birikimin yok sayılması, bilmeyenlerin bilenlere sormasının gerekliliğini vurgulayan naslar açısından olduğu kadar, yığılma ilkesinin göz ardı edilmesinden hareketle bilgi felsefesi ve düşünce sistematığı bakımından da yanlıştır. Dolayısıyla bir ekolden istifade etme, diğer bir deyişle mezhepleşme kaçınılmazdır.

“Avamdan herhangi birinin, hükümlerle mükellef olduğu ve İctihad mertebesine nail olmasının imkansızlığı hususunda icmâ' oluşmuştur. Çünkü (Herkesin içtihad seviyesine varmak için ilme gark olması) durumu, ekin ve neslin kurummasına, meslek ve sanatların atıl kalmasına yol açar ve şayet insanlar bütünüyle ilimle meşgul olacak olurlarsa bu durum dünyanın harap olması sonucuna götürür. Bu durum, alimleri maişet talebine sevk eder ve bu defa da ilim silinip gider, hatta hem alimler helak olur hem de alem harap olur. Bu imkansız olduğuna göre, geriye bir tek seçenek kalıyor. O da avamın alimlere sormasıdır.”¹⁹⁹

İmam Nevevi de tıpkı müslüman ulemanın kahir ekseriyeti gibi ahkam ayetlerine dolayısıyla fıkhi meselelere bu minvalde (mezhep realitesini dikkate alarak) yaklaşılmasını salık verir. O, müstakil müçtehid seviyesine ulaşmayan her kişinin derin bir fakihde olsa müntesip sayılacağını belirtir. İntisab bağlamında o, müçtehid imamlarının özellikle iki büyük imamın ve mezhep haline gelmiş ekollerinin üzerinde durur: İmam Ebu Hanife ve İmam Şafii. Ve İmam Şafii'nin İmam Ebu Hanife'den sonra gelmesinin onun için bir avantaj oluşturduğunu, öncekilerin tasvir ve te'sil (asıllara dayandırma) görevini başarmalarının; onun ihtiyar, (seçim) tercih, tekmil ve tenkih faaliyetlerine yoğunlaşmasına imkan tanıdığını ve onun önceki tüm geleneğe vakıf olarak onca birikimiyle onları nesnel kıstaslarla süzgeçten geçirdiğini, öncekilere saygısı yanında imamlardan hiç kimseyi ta'n etmediğini, dahası ondan sonra onun

¹⁹⁹ İmam Gazali, **İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi**, Rey Yayıncılık: 2/370-379.

ayarında bir başka müçtehidin gelmediğini belirterek; bunları düşünmenin, kişiyi O'nun mezhebine intisab etmeye götüreceğine dikkat çeker.²⁰⁰

2.2.3. Fıkhi Yaklaşımının Değerlendirilmesi

Zerkeşi, Abdurrezzak'tan naklen İbn Abbas'ın tefsiri dört çeşite ayırdığını; Tefsirin bir kısmının Arapların konuşmalarından ötürü bildikleri şeyleri içerdiğini, bir kısmının haramlar ve helaller gibi kimsenin onları bilmemekle mazur sayılamayacağı temel bilgiler olduğunu, bir kısmının da sadece alimlerin bileceği hususlar olduğunu, son kısmının da Yüce Allah dışında kimsenin bilemeyeceği, bildiğini iddia edenin de yalancı olacağı bilgiler olduğunu ifade eder ve bu taksimin sahih bir taksim olduğunu vurgular.²⁰¹

Ağırlıklı olarak hicri ikinci asırda yaşayan Mezhep imamlarının sahih hadis görmedikleri durumlarda diğer içtihat vasıtalarını işleterek varmış oldukları zengin fıkhi literatürün, Kütüb'i Sitte devrinden sonra gelen mezhep müntesiplerince ilgili duruma dair ahkamı mezkur kaynaklarda ki sahih hadisler ışığında ne derece muhasebe ettikleri, mezhep verilerinin söz konusu kıtas çerçevesinde ne oranda tenkit ve tenkih ettikleri meselesi sadece alimlerin bilebileceği şevahit ve deliller bahsinde öne çıkar.

Bizler bu muhasebe işinin kifai bir görev olduğunu düşünüyoruz. İbadetler gibi nisbeten sabit alanlarda bir fıkhi mezhebin muhaddis ve fakih uleması şayet söz konusu vazifeyi hakkıyla ifa etmişse –bu da ayrı bir araştırma konusudur- o mezhebin bilahare gelen alimlerinin sorumluluğunun azalacağını, Nevevi'nin de böyle bir misyon icra ettiğini düşünüyoruz. Öte yandan muamelat gibi nisbeten değişken alanlarda yeni sorunlara, mezhebinin usul ve kavaidini göz önüne alarak çözüm üretecek İmam Nevevi benzeri müntesip ulemanın, sünnetin evrenselliğine hakkıyla bakabilmeleri ve de hadislerin çağlar aşan rehberlik enerjisine mezhepsel taassup adına göz kapamamaları içinde temel içtihad melekelerini kazanmaları gerektiğine ve bu seviyede birkaç fakihin tarihin her devresinde bulunmalarının lüzumiyetine kail oluyoruz.

Ahkam ayetleriyle karşılaşan okur, bu ayetlerin değinmiş olduğu konularda ki mükellefin ameliyle ilgili hükmü ayetlerden çıkarsama melekesinden mahrum, ilmi formasyon olarak orta ve alt düzeyde biriye bir Müslüman olarak bu ayetlerin

²⁰⁰ Nevevi, Muhyiddin, **Adabü'l-Müfti ve'l-Müstefi**, Darü'l-Fikr, Dimeşk, 1988. S, 77-78.

²⁰¹ Zerkeşi, **Burhan**, s, 2/161.

kendisinden ne istediğini bir bilene danışarak öğrenmek (istifta) durumundadır. Bu husus (bilmediğini bilenlere sorması) ayeti kerimeyle sabittir.

Avamın, Kur'an ve sünnete göre nasıl ibadet edeceğini, yaşamı sürecinde karşılaştığı durumlarda çeşitli tercihlerde bulunmasının dini açıdan nasıl karşılanacağını öğrenmesi için alimlere sorması ve onlara tabi olması vacip olur. Konumuz fıkhi okuma olunca kişinin fıkhi yaşamına, ilmihaline dair Kur'an, sünnet ve edille eksenli İslami ölçü, fetva olarak tezahür eder.

2.3. Kur'an'a Dirayet Yönünden Yaklaşım

2.3.1. Kur'an Tarihi

İmam Nevevi, Kur'an tarihine dair derli toplu bilgileri, meşhur tefsir usulcülerinden çok önce, ilk kaynaklarına dayandırarak vermektedir: "Bil ki Aziz Kur'ân, Peygamber (s.a.s)'in zamanında, günümüz Mushaf'larında bulunduğu hal üzere telif edilmiştir. Şu var ki bir Mushaf'ın içinde (yazılıp) toplanmış halde değil de ricalin göğüslerinde mahfuz halde bulunmaktaydı. Sahabeden bir topluluk, Kur'an'ın hepsini, başka topluluklarda onun bazısını ezberlemişlerdi. Ebu Bekir es-Sıddık dönemi gelip de Kurân hamillerinin pek çoğu öldürülünce onların ölümünden ve sonrakilerin Kur'ân'da ihtilafa düşmelerinden endişelenen Ebu Bekir, sahabeyle (r.a) Kur'ân'ı bir mushafta cem etme noktasında istişare etmiş, onlarda olumlu yönde görüş belirtmiş, böylelikle de o, Kur'ân'ı bir Mushaf'a yazmış, onu da müminlerin annesi Hz. Hafsa'nın evine koymuştur.²⁰²

Hiz. Osman'ın dönemi gelip de İslâm yayılınca, Osman, Kur'ân'dan kimi şeylerin terkine kimi şeylerinde onda ziyade edilmesine yol açacak bir ihtilafın vuku bulmasından kaygılandı ve Hafsa'nın (r.a) yanındaki, doğruluğu üzerinde sahabenin icmâ etmiş olduğu mecmuadan nüshalar çoğaltarak onları çeşitli ülkelere yolladı ve yollanan nüshaya oralarda muhalif düşen mecmuaların da telef edilmesini emretti. Onun bu eylemi, başta o olmak üzere Alî bin Ebî Talib'in, sair ashabın ve diğerlerinin ittifakıyla gerçekleşmişti. -Allah onlardan razı olsun!-²⁰³ Nebî'nin (s.a.s) Kur'ân'ı bir tek mushafta cem etmemesinin sebebiyse sadece (yeni inecek bir vahiyle) onda olması umulan ziyadelerle metlûv ayetlerin bazısının nesh olunma ihtimaliydi. Bu beklenti süreci de, Onun (s.a.s) vefatına kadar devam etmişti. Ne zaman ki Ebu Bekir ve diğer

²⁰² Nevevi, **et-Tibyan**, s. 171.

²⁰³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 171.

sahabeler, bu ihtimalin artık vuku bulmayacağından emin oldular ve de maslahat onun cem edilmesini gerektirdi, onlarda gerekeni yaptılar.²⁰⁴

Bölgelere (ekalim) gönderilen Mushafların sayısı hakkında ihtilaf edilmiştir. İmam Ebû Amre'd-Danî: "Ulemanın çoğu; Osman'ın dört nüsha yazdığını, birini Basra'ya, birini Küfe'ye bir diğerini Şam'a yolladığını birini de kendi yanında bıraktığını ifade etmişlerdir." der. Ebû Hatim es-Sicistânî de der ki: "Osman, yedi Mushaf yazdı, birini Mekke'ye, birini Şam'a, birini Yemen'e, bir diğerini Bahreyn'e, diğer birini Basra'ya başka birini de Küfe'ye yollarken, birini de Medine'de tuttu."²⁰⁵

İşte bunlar, mushaf'ın cem edilmesi noktasındaki özet bilgilerdir. Bu konuyla ilgili Buhari'de pek çok hadis vardır. Mushaf'ta miminin ötreli, esreli ve üstünlü olmak üzere üç lügat vardır. Ötre ve esre hali meşhurdur. Üstünlü haliniyse, Ebu Cafer en-Nehhas ve başkaları aktarmıştır. Ulema, mushaf'ı yazmanın, yazımını güzel tutmanın, açık ve anlaşılır kılmanın, harflerini uzunca uzatıp ayırık harflerini ayırık tutup bitişik kılmaktan kaçınmanın, hattı doğru çizmenin müstehap olduğunda ittifak etmişlerdir.²⁰⁶

Demişlerdir ki; Mushaf'ı (nokta gereken yerde) noktalamak ve hakeza harekelemekte müstehaptır. Çünkü bu, Lahn'a, yanlış okuyup tahrif etmeye karşı bir korumadır. Şâ'bî ve Nehâî'nin noktalamayı hoş karşılamamalarına gelince; onlar o zamanlar onda bir değişiklik hasıl olmasından endişelenmişlerdi. Bugünse bu endişeye mahal yoktur. Dolayısıyla bir yasaklamada söz konusu olmaz. Noktalamalardan, ortaya yeni çıkmış bir şey olmasından ötürüde imtina edilemez, çünkü noktalama güzel bir yeniliktir. İlmin tasnif edilmesi, Medreselerin ve Kervansarayların inşa edilmesi ve bunların dışındaki benzeri güzel yeniliklerin yapılmasına engel olunamayacağı gibi noktalamaya da engel olunamaz."²⁰⁷

2.3.2. Tefsir Usulü

Tefsirin ulemanın içtihadına dönen bölümünün kendisine te'vil itlakının çokça yapılan kısmı olduğunu, te'vilin ise lafzı, kendisine döndürülecek mana doğrultusuna sarf etmek/ona yormak olduğunu söyleyen Zerkeşi, müfessirin nakledici, müevvilinse istinbat edici (müstenbit) sayılacağını söyler. İstinbatın (anlam çıkarma); hükümlerde istinbatla, mücmelin beyanıyla ve umumun tahsisıyla cari olacağını belirtir. İki veya

²⁰⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 172.

²⁰⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 172.

²⁰⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 173.

²⁰⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 173.

daha fazla manaya ihtimali olan her bir lafzın anlamını tespit için çaba sarf etmenin, alimlerden başkasına caiz olmayacağını da ifade eden usulcümüz, ulemanın da söz konusu lafza anlam vermede sırf kendi görüşlerine itimad edemeyeceğini, şevahit ve delillere dayanmaları gerektiğini belirtir.²⁰⁸ Tefsir usulünde ve Kur'an ilimlerinde günümüzde yaygın kabul gören bir otorite olan Zerkeşi'nin ulemanın Kur'an'dan anlam çıkarırken dayanmaları gerektiğini söylediği şevahit ve delillerin bütünü kanaatimizce tefsir usulünü oluşturan ana metot ve malzemeyi içerir.

Diğer taraftan Kur'an'ın bazısı muhkem, bazısı da müteşabih olduğundan tüm ayetlerini aynı oranda te'vil ve tefsir faaliyetlerine konu edinmek mümkün değildir. Bu bağlamda İmam Nevevi'nin yaklaşımı, onun hadisçiliğinin bariz etkisini taşır. Hz. Aişe'den gelen bir rivayette Allah Resülü (s.a.s), Ali İmran suresinin yedinci ayeti olan "Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar." Ayeti kerime'sini tilavet etmiş ve ardından şöyle demiştir: "Eğer (Kur'an'ın) müteşâbih âyetlerinin peşine düşenleri görürseniz –işte onlar, Yüce Allah'ın tesmiye ettikleridir.- onlardan sakınınız."²⁰⁹

Yukarıda geçen hadis'in şerhinde Nevevi, şöyle der: "Müfessirler, usulcüler ve başkaları muhkem ve müteşabih hususunda pek çok ihtilafa düşmüşlerdir. Gazali, Müstesfa'da şöyle demiştir: "Eğer bu hususun açıklaması hakkında Hz. Peygamber'in bir açıklaması (tevkif) yoksa bunun dil ehlinin bilgisine göre ve lafzın yapısına uygun düşecek bir tarzda açıklanması gerekir. Burada geçen 'müteşabih' sözünün, surelerin başlarındaki kesik harfler (huruf-ı mukattaa) olduğu, 'muhkem' sözünün ise, bunlar dışındaki âyetler olduğu şeklindeki görüş, lafzın yapısına uygun düşmez. Yine 'muhkem', ilimde rüsh (derinlik) sahibi olanların bilebildikleridir; müteşabih ise Allah'tan başkasının bilemediğidir' şeklindeki görüş de uygun değildir. Yine, muhkem'in vaad, vâid, helal ve haram; müteşabih'in ise, kıssalar ve emsaller olduğu şeklindeki görüş de uygun değildir. Hatta Önceki yorumdan daha da uzaktır. Doğrusu şudur: Muhkemin iki anlamı vardır. Birincisi; hiç bir surette kendisinde işkal ve ihtimal

²⁰⁸ Zerkeşi, **Burhan**, s, 2/163.

²⁰⁹ Müslim, 6717, ilim, 1.

söz konusu olmayan açık anlamdır. Müteşâbih’de ise bir kaç ihtimal söz konusudur. İkincisi ise; zahire göre ya da hiç kimsenin karşı çıkmadığı ve tartışmadığı bir te’vile göre, düzgün bir anlam ifade edecek şekilde düzenlenmiş sözdür. Müteşâbih’e gelince, müşterek isimlerdir. Örneğin: "Nikah bağıni elinde tutan kişi..."²¹⁰ âyeti böyledir. Bu ayette geçen 'nikah bağıni elinde tutan kişi' sözü hem 'koca' hem de 'veli' anlamına gelebilir. Yine, hem 'dokunma', hem de 'cinsel ilişki' anlamına gelen 'lems (temas)' sözcüğü de böyledir. Müteşâbih sözü, Allah'ın sıfatları hakkında varid olup, zahiri itibariyle cihet ve teşbih izlenimi uyandıran ve te’viline gerek duyulan sözcükler için de kullanılır.

Ulema, “İlimde yüksek pâyeye erişenler”in anlamında, onların müteşâbih’in anlamını bilip bilmeyeceklerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Acaba: "ve mâ ya'lemu te'vîlehu illallah"²¹¹âyetinde durak yeri neresidir? Yani âyetin, "Bunun tevilini sadece Allah bilir" kısmında durulup, arkasından gelen kısım başlangıç cümlesi mi yapılır; yoksa "Bunun te’vilini, sadece Allah ve dinde rûsuh (derin bilgi) sahibi kişiler bilir" şeklinde tek cümle mi yapılır? Her ikisi de muhtemeldir. Eğer bununla (yani tevil konusu olanla) kastedilen kıyametin kopma zamanı ise, "Bunun te’vilini sadece Allah bilir" kısmında durmak daha uygun olur. Eğer bununla kastedilen kıyametin kopma zamanı değilse, "...Allah ve dinde rûsuh sahibi olanlar bilir" şeklinde okunması daha doğrudur. Çünkü Allah, kullarına, onlardan hiç kimsenin anlayamayacağı bir şeyle hitap etmez."²¹²

Nevevi, Gazali’nin muhkem ve müteşâbih yaklaşımını benimser izlenimini veren, muhakkik kişilerin Yüce Allah’ın (anlaşılammaktan neş’et eden) fayda vermeyecek şeylerle konuşmasını (vahyetmesini) müstahil görmeye ittifak içinde oldukları naklini yapar. Ayrıca bu hadis’te kalplerinde eğrilik olan, fitne çıkarmak ve

²¹⁰ Bakara, 2/237

²¹¹ Al-i Imran, 3/7

²¹² Bkz, **el-Müstesfa Min İlmi’l-Usul**, Dar’ü İhya’i t-Türasi’l-Arabi, Beyrut, ts. I, 106. Türkçe Çeviri. H.Yunus Apaydın, (İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi), Rey Yayıncılık. 1/156. Bu uzun alıntıya dair orijinal metin ve alıntısıyla çevirisi noktasında değineceğimiz şu hususların altını çizmek faydalı olabilir: Nevevi, bu konuyu aktarırken elimizdeki Arapça nüshada bulunmayan ama anlamın aslını etkilemeyen ifadeler getirmiştir. Bu, ya baskı farkındandır ya da müellifin Gazaliye katıldığı görüşlerin ufak bir farklılıkla ortaya konulmasındandır. Örn, Muhkem’in ikinci anlamını veren Gazali, bu anlamda kavramsallaştırma açısından sıkıntı olduğunu belirten “Lakin haza’l-mübhem yukabiluhu’l-müşebbec ve’l-fasid dune’l-müteşâbih” sayın Apaydın’ın isabetli çevirisiyle “Fakat bu anlamdaki muhkemin mukabili, müteşâbih değil 'bozuk (fâsid)' ve 'karışıktır.’” ifadesini atladığı gibi orijinal metinde Arab’a olan hitap söz konusuysen bunu kullara olan hitaba çevirmiştir. Kanaatimizce bu, Nevevi’nin gazaliye –muvafık olmadığı bu ifadeler hariç- kendisinin de tamamen katıldığını gösteren bilinçli bir tercihten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle biz nevevi’nin nüans ayrımını yukarıda esas aldık. Bkz, Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 16/434.

²¹² Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 16/434.

onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşen bid'at ehliyle düşüp kalkmaktan sakındırma olduğunu düşünür. “fakat!” der: “Kur'an'dan kendisine kapalı gelen bir hususu doğru anlamak için iyi niyetle soru sormak isteyenlere bir sıkıntı yoktur. Bu gibi kimseleri cevaplamak vaciptir, ama ilk grupta olanları, değil cevaplamak bilakis Hz. Ömer'in müteşabihinin ardına (kötü niyetle) düşen Bin Asel'e yaptığı gibi kınamak lazım gelir.”

İmam Nevevi'de sonraları bazı eserlerini şerh etmekle dolaylı yoldan talebesi olacak olan Zerkeşi'nin kanaatine yakın bir değerlendirmeyi daha önceden yapmıştır: “Kur'ân'ı, ilimsiz tefsir etmek ve ehil olmadan onun manaları hakkında konuşmak haramdır. Buna dair hadisler çok olup bu hususta icma vardır.²¹³ Alimlerin onu tefsir etmesine gelince bu caiz olup güzeldir. Bunda icma vardır. Tefsire ehil, kendileriyle onun manasının bilinebileceği tekniklere sahip olan kişinin ayette murat olunan mana kendi zannına galebe çalarsa; gizli ve açık hükümler, umum ve husus, irap ve bunların dışında ki içtihatla bilinebilecek hususlarda tefsir eder. Ve eğer ancak nakille bilinebilecek durumlar ve lugavi lafızların tefsiri gibi içtihatla bilinemeyecek hususlarla karşılaşır, sahîh bir nakil olmaksızın kişinin bu alanlarda konuşması caiz değildir. Tefsir tekniklerini bilmemesinden ötürü ehil olmayan kişinin Kur'an'ı tefsiri ise haramdır. Fakat böyle birinin tefsirlerden kendisine itimat edilen kişilerin tefsirini nakletmesi caizdir.”²¹⁴

Tefsir teknikleri belli bir metod takip edilerek oluşturulur. İlk evvela kişiye lazım olan Arapça bilgisidir. Nevevi, Arapça bilmeden tefsir'e kalkışanları rey ehli olarak görür ve onlara dair şu ifadelerde bulunur: “Bazıları, Kur'an'daki Arapça lafızları, Arap dilinin ehlince onlara verilen anlamlara vakıf olmadan tefsir eder. Oysa bu lafızların anlamı, ancak Arapça uzmanlarından ve tefsir ehlinden gelen sema yoluyla tespit edilir. Bir sözcüğün manasının ve irabının açıklanması ve o sözdeki hazf'ın, ihtisar'ın, izmar'ın, hakikat ve mecaz'ın, umum ve hususun, icmal ve beyanın, takdim ve ta'hirin ve bunların dışındaki zahirin hilafına olan hususların açıklanması gibi.”

Öte yandan sadece Arapça bilmek, yepyeni bir inanç sistemi mevzu bahis olunca yeterli gelmez. Eski sözcüklere yeni anlamlar yüklenmiş olabileceği gibi eski anlamlar farklı sözcüklerle ifade olunmuşta olabilir. Bu tür anlam kaymalarını vahyin bütüncül

²¹³ Nevevi, İmam, **et-Tibyan Fi Adabi Hameleti'l-Kur'an**, Tah. Muhammed Rıdvan Arksusi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006. s.154.

²¹⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s.154.

okuması olan sahih sünnet ışığında değerlendirmek gerekir. Sahih bir yorum yöntemine sahip olan müfessirler bu hususları dikkate alır ona göre anlam verirler. Bu bağlamda müfessirlerin yaklaşımını önemseyen Nevevi, “Ki bu mezkur hususlarda sadece Arapçayı bilmekte yeterli değildir. Bilakis Arapçayı bilmekle beraber tefsir ehlinin o konuda söylediklerini de bilmek gereklidir. Öyle ki onların hepsi o sözün zahirini terk etme de yahut umuma rağmen hususu murat etmede ve yahut izmarı tercih etmede ya da bunların dışındaki zahirin hilafına bir manayı tercih etmede aynı fikirde olabilirler. Veya mevzu bahis lafız çeşitli manalar arasında müşterek olupta bir yerde o manalardan birinin murat edildiği öğrenildikten sonra kişilerden her biri kendi vermiş olduğu manayla tefsir etmeye devam ederse durum yine böyledir.”²¹⁵der.

Müfessirlerin bir ayeti yorumlarken, temel müfessir olan sünneti bağlayıcı buldukları noktasında bir tartışma yoktur. Fakat her müfessirin, takdir edilmelidir ki hadis bilgisi eşit değildir. Bazı müfessirler tefsirlerini israiliyatla doldurdıkları gibi bazıları zayıf hadislerle doldurmuşlar ve hatta mevzu hadislere dahi tefsirlerinde yer vermişlerdir. Muhaddis Nevevi, bu noktada çok hassastır. Kelami ve fıkhî yorumlar bir tarafa, taabbudi hususlarda bile mevzu hadislere asla tahammül etmez. Kur’an sürelerinin, teker teker faziletine dair Übey bin Ka’b’dan rivayet olunan gayet uzun bir hadis’i mevzu olmasına rağmen tefsir kitaplarına koyan müfessirleri, Vahidi ve Sa’lebi’yi eleştirerek “Böyle yapmakla hata ettiler.” der.²¹⁶

Sahih sünnetten bir yorum bulunmaması durumunda sahabe görüşü öne çıkar. Nevevi, sahabenin tefsirinin merfu hadis hükmünde olduğu kanaatine, söz konusu tefsirin sebebi nüzul vb. konularda olması durumunda katıldığını belirtir. Başka konulardaki sahabe tefsiri ona göre mevkuftur.²¹⁷

Müfessir, -Zerkeşi’ninde belirttiği gibi- öncelikle nakledicidir. Nakliyat faaliyeti de sahih sünnetin Kur’an’la ilişkili bilgilendirmelerinden malzeme aktarmayı içerir. Kur’an’la ilgili önde gelen en önemli verilerden bir kategoriye Kur’an’a dair ilimler cümlesinden olan nüzul sebepleri teşkil eder. Nitekim İmam Nevevi de bazı hadisleri şerh ederken o hadis’in ilgili olduğu ayetin nüzul sebebine değinir.²¹⁸

Kur’an’la ilgili başka bir kategoriye de nasih ve mensuh bilgisi teşkil eder. Nevevi’ye göre Kur’an’da nesh üç çeşittir: Hem hükmü hem de tilaveti nesh olunan,

²¹⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s.155.

²¹⁶ İrşad, Nevevi s,106.

²¹⁷ İrşad, Nevevi s,78.

²¹⁸ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 15/108-109.

bilinen on kez süt emmenin (süt mahremiyetini sağlama bağlamında) bilinen beş kezle nesh edilmesi gibi. Tilaveti nesh olunup hükmü baki kalan, evli kişilerin zina ettiklerinde recmedilmelerini içeren nass'ta olduğu gibi. Hükmü nesh olunup tilaveti baki kalan, “Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler.”²¹⁹ Ayetinin nesh olunmasında olduğu gibi. Ki bu son nesh çeşidi, nesh'in Nevevi'ye göre en çok vuku bulan bölümüdür.²²⁰

Diğer yandan Nevevi, her nesh iddiasını nesh olarak kabul etmez, nasların öncelikle telif edilmesi cihetine gider. Bir örnek vermek gerekirse: “O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçın.”²²¹ ayeti, “Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun !”²²² ayetinin nasihi midir? sorusuna o, “Nasih'i olduğuna dair zayıf bir kavil vardır, fakat mümkün kimselerin cezm ettiği, muhakkik kişilerin kabul ettiği görüşe göre o ayet, sonrakinin nasihi değildir; bilakis ‘O'na yaraşır şekilde’den murad olanın müfessir'i ve mübeyyini olup bu hususun müfessirin güç yetirebileceği şeylerden olduğunu gösterir. Ve de söz konusu takvanın hakikati, (Yüce Allah'ın) emrini yerine getirip yasaklarından sakınmakta olup bu hususa mükellef kimse güç yetirebilir. Çünkü kişi güç yetirebileceği şeylerin dışındakilerden sorumlu tutulmaz. Yüce Allah derki: “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”²²³ Ve ”O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”²²⁴ Öte yandan Sahiheyn'de Ebi Hüreyre'den Peygamber (s.a.s.)'in, “Size bir şeyi emrettiğimde, onun güç yetirebildiğiniz kadarını yerine getirin!” (yani takatiniz erdiği kadarını) dediği sabit olmuştur.”²²⁵

İmam Nevevi, tefsir usul ve kaidelerine uymayarak kendi reyleriyle, fikirleriyle kur'ân'ı tefsir edenleri birkaç kısma ayırır. Yukarıdaki genel kuralları görmezden gelenleri rey ehli olarak gördüğü gibi şu kimseleri de onların arasına katar: “Onlardan bazıları kendi mezhebini doğrulatmak, kendi fikrini takviye etmek için kendi verdiği mananın ayetten murat edilen mana olmadığını bile bile hasmını yenme adına söz

²¹⁹ Bakara, 2/240.

²²⁰ Nevevi, **Şerh Sahih-i Müslim**, 10/272.

²²¹ Teğabun, 64/16.

²²² Ali İmran, 3/102.

²²³ Bakara, 2/286.

²²⁴ Hacc, 22/78.

²²⁵ Nevevi, **Fetava'l-İmam en-Nevevi**, Tertip: İbn Attar, (Tah. Muhammed Nazım Nedvi), Darü'l-İşrak, Beyrut, 2001. S. 264.

²²⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s.155.

konusu ayeti delil getirenlerdir. Onlardan bazıları da iyiliğe ve hayra çağırmayı kastederek söylemiş olduğu yoruma ilişkin ona görünen bir delalet olmadan herhangi bir ayeti hüccet getirir. İşte tüm bunlar rey ile tefsir olup haramdır. En doğrusunu yüce Allah bilir.”²²⁶

2.4. Taabbudi Ve Ahlaki İçerikli Yaklaşımı

2.4.1. Dua ve Zikir Öncelikli Yaklaşımı (El-Ezkar Örneği)

Yüce Allah der ki: “*Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım.*”²²⁷ *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”²²⁸ bu ayetlerden anlaşılan kulun en faziletli işlerinden biri yahut en faziletli hali, alemlerin rabbini anma hali ve resullerin efendisi Allah Resulünden (s.a.s) varid olan zikirlerle iştigal etmesidir.²²⁹ Yine Yüce Allah der ki. “*Halbuki onlara ancak, dini yalnız O’na has kılarak ve hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri emrolunmuştu.*”²³⁰ “*Onların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşır; fakat O’na sadece sizin takvânız ulaşır.*”²³¹ İbn Abbas der ki: bunun manası “fakat O’na niyetler ulaşır!” a gelir.²³²

Zikrin kendisi müstehap olduğu gibi zikir meclislerinde oturmakta müstehaptır. Zikir kalple de olur, dille de olur. En üstünü kalp ve dille beraber olanıdır. Bu ikisinden biriyle yetinecekse kalple olanı daha faziletlidir. Ayrıca kalple beraber dille edilecek zikirden riya olur endişesiyle kaçınmakta doğru değildir. Bilakis her ikisiyle beraber zikreder ve ancak Yüce Allahın vechini kasteder. Nitekim Fudayl -Allah ona rahmet eylesin- insanlar için ameli terk etmekte riyaadır demiştir. Şayet insan, insanların mülahazalarını gözetme ve batıl zanlarının önünü alma kapısını açarsa pek çok hayırlı işin kapısı ona kapanır ve dinin mühim işlerinden pek çoğunu kaçırmış olur ki bu ariflerin yolu değildir.

Sahiheynde rivayet olunana göre Hz. Aişe, *Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut.*²³³ ayeti dua hakkında inmiştir demiştir. Şunu da bilmek gerekir ki zikrin fazileti tesbih, tehlil, tahmid ve tekbirle sınırlı değildir, bilakis herhangi bir taatla Allah için amel eden her bir kişi Yüce Allahın bir

²²⁷ Bakara, 2/152.

²²⁸ Zariyat, 51/56.

²²⁹ Nevevi, **Ezkar**, s. 7.

²³⁰ Beyine, 98/5.

²³¹ Hac, 22/37.

²³² Nevevi, **Ezkar**, s. 9.

²³³ İsra, 17/110.

zakiridir. Bu Said bin Cübeyr'in ve ondan başka alimlerin de görüşüdür. Ata –Allah ona rahmet eylesin!-, zikir meclislerinin helal ve haramın öğrenildiği meclisler olduğunu söyler: Nasıl alıp nasıl satacağını, nasıl namaz kılıp nasıl oruç tutacağını, nasıl nikahlanıp nasıl boşanacağını, nasıl haccedeceğini ve bunların benzerini öğrendiğin her ortam, zikir meclislerinden addedilir! der.²³⁴

Yüce Allah der ki: *Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*²³⁵

Duanın adaplarında İmam Gazali'nin onlu maddelendirmesini göz önüne alan Nevevi onları şöyle sıralar: Değerli vakitleri kollamalı, secde hali gibi kalbin inceldiği zaman dilimlerini ve şerefli tavırları fırsat bilmeli, kıbleye yönelip elleri kaldırmalı, dua sonrasında ellerle yüzü mesh etmeli, sesi gizliyle açık arasında düşükçe bir tonda olmalı ve kişi seci ve kafiyele kendine zorlamamalıdır.²³⁶

En iyisi me'sur dualarla yetinmelidir. Çünkü herkes uygun biçimde dua edemez. Bu nedenle haddin aşılmasından korkulur. Bazıları: “Zillet ve ihtiyaç diliyle dua edilmeli, fesahat ve talakat diliyle değil!” demişlerdir. (ki doğrudur.)

Denilmektedir ki: Ulema ve Ebdal, dualarında yedi kelimenin (ifadenin) üstüne çıkmazlar. Bu görüşü, Yüce Allah'ın Bakara süresinin sonunda zikrettiği “*Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla!*”²³⁷ bu dualarda destekler ki Yüce Allah başka bir yerde kullarının dualarından bunlardan daha fazlasını bir arada zikretmemiştir.

Derim ki: bu duanın bir benzeri de İbrahim süresindedir “*Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!*”²³⁸ Ayrıca şunu da belirtmek isterim ki -cumhuru ulemanın da görüşü olan- duada sınırlama

²³⁴ Nevevi, **Ezkar**, s. 11.

²³⁵ Ahzab, 33/35.

²³⁶ Nevevi, **Ezkar**, s. 304.

²³⁷ Bakara, 2/286.

²³⁸ İbrahim, 14/35.

olmaması tercih olunan görüştür. Yani bu yediden fazlası mekruh olmaz; Bilakis mutlak olarak duayı çokça yapmak müstehaptır.²³⁹

Duanın edeplerinden biride duanın tederruyla, huşu ve ürpertiyle olmasıdır. Yüce Allah der ki *“Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”*²⁴⁰ *“Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.”*²⁴¹

İsteyeceğini kesin istemeli, duasının kabul olunacağına yakini olmalı, duadaki ümidini tasdik etmelidir. Bunun delilleri pek çok olup meşhurdur. Süyfan bin Uyeyne: (r.a) Sizden biriniz, kendi nefsinden (istediğini bildiği herhangi) bir şeyi duasından esirgemesin. Çünkü Yüce Allah mahlukatın en şerlisi olan iblisin çağrısına bile icabet etmiştir. *“İblis: Bana, (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi. Allah: Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu.”*²⁴²

Duada ısrarcı olmalı, üç kez tekrar etmeli ve duasına Yüce Allah’ın zikriyle başlamalıdır. Derim ki Yüce Allah’a hamd ve sena ettikten sonra Resulullah’a (s.a.s.) salat getirmeli ve duasını yine böyle sonlandırmalıdır. Tüm bunların en önemlisi de icabet olunması istenen dua için öncelikle tevbe etmeli, haksızlıkları gidermeli, yüce Allah’a yönelmelidir.²⁴³

İmam Nevevi, Gazali’nin, kader değişmeyeceğine göre duanın faydası nedir sorusuna verdiği şu cevabı da aktarır: ‘Şunu bil ki, kaza ve kaderin bir parçası da belanın dua ile defolunmasıdır. Bir kalkanın kesici silaha karşı savunma sağlaması, suyun yeryüzünden yeşilliklerin bitmesine sebep olması gibi dua da belanın savılmasına ve rahmetin oluşmasına bir sebeptir. Allah Tealâ, şöyle buyurmuştur: *“Onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar.”*²⁴⁴ Böylelikle Yüce Allah, işi takdir etmiş o işin sebebini de takdir etmiştir. Ayrıca duada –önce zikrettiğimiz- kalbin huzuru ve (Yaradan’a) gereksinimi vardır. Bu iki husus ise ibadet ve marifetin varacağı nihai yerdir. En doğrusunu Yüce Allah bilir.²⁴⁵

İnsanın Yüce Allah’a salih amellerini vesile ederek dua etmesi bağlamında

²³⁹ Nevevi, **Ezkar**, s. 304.

²⁴⁰ Enbiya, 21/90.

²⁴¹ Araf, 7/55.

²⁴² Araf, 7/14-15.

²⁴³ Nevevi, **Ezkar**, s. 305.

²⁴⁴ Nisa, 4/102.

²⁴⁵ Nevevi, **Ezkar**, s. 305.

seleften gelen en güzel niyazlardan biri de Evzai'nin r.h şu aktardığıdır: Bir keresinde insanlar yağmur duasına çıktılar. İçlerinden Bilâl İbni Sa'd kalktı. Allah'a hamdu senada bulunduktan sonra “Ey burada bulunanlar! Sizler kötülüklerinizi kabullenmiyor musunuz? Dedi. Onlar, evet (kötülüklerimizi) itiraf ediyoruz, deyince o, “ Ey Allah'ım! Bizler senin "iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur.”²⁴⁶ dediğini işittik. Bizler de günahımızı itiraf etmiş haldeyiz. Senin bağışlaman bizim gibilere olmalı değil mi? Ey Allah'ımız, bizlere mağfiret et, bizlere acı, bizlere yağmur ver! diyerek el kaldırdı onlar da el kaldırdılar ve yağmura kavuştular.²⁴⁷

2.4.2. İslami ve Ahlaki Eğitim Yaklaşımı (Riyazu's-Salihin Salihlere Has Bahçeler Örneği, Konulu Kur'an Tefsiri)

Konulu Tefsir adında tefsir geleneğinde artık kendine haklı bir yer edinmiş olan yaklaşım tarzının doruk noktasını teşkil edebilecek bir sistematığe sahip olan bu eser; ele alınan konuyla ilgili ayet ve hadislerin isabetli seçimiyle, muhtevanın genelinden çıkarsanan başlıkların yönlendirmesiyle müslümanlara pedagojik açıdan dengeli ve sağlıklı bir dindarlığın haritasını sunmaktadır. İmamın bu eserinde Havf ve Reza arasındaki itidal çizgisini sürdürmesi, terhib ve terhib yaklaşımını Kur'an paralelinde bir yaklaşımla oluşturması, bu derlemesinin başarısının başlıca sebeplerinden olsa gerektir. İmam Nevevi bu eserinin mukaddimesinde eserin gaye, kapsam ve metoduna şu ifadelerle değinmektedir: “Hamd, bir tek olup her şeye galebe çalan, Aziz ve Gaffar olan, kalp ve basiret sahibi olanlara bir hatırlatma, akıl ve düşünce sahiplerine bir bakış sunmak için geceyi gündüze saran Yüce Allah'a mahsustur. O ki yaratmış olduklarından seçtiği kullarına uyanık bir bakış açısı vermiş, onları şu yurttan zahit eylemiş, kendi murakabesiyle ve her daim anımsanmasıyla meşgul eylemiş, ibret ve öğüt almaya mülazım kılmış, kendi teatine karar kılmada ve ebedi kalım yurduna götürücü eylemlere hazırlanmada onları başarıya ulaştırmış, O'nun gazabını celpedici, helak yurduna götürücü şeylerden sakınmada onları muvaffak eylemiş, durum ve koşulların değişe gelmesine rağmen onları tüm bu anılanları koruyup muhafaza etmede başarıya ulaşmıştır.

Hamd'ın en belîği, en arı durusu, en kapsamlı ve en artıcısıyla ona hamd ederim, İyilik edici, Kerim, Rauf ve Rahim olan Allah'tan başka ilah olmadığına;

²⁴⁶ Tevbe, 9/91.

²⁴⁷ Nevevi, **Ezkar**, s. 306.

Muhammed'in O'nun kulu ve resulü , habibi ve halili olduğuna şahadet ederim. O ki (s.a.s) doğru yolu gösteren ve sağlam dine çağırandır. Yüce Allah'ın salat ve selamı ona ve diğer peygamberlere, hepsinin ve diğer salihlerin aline olsun...

Yüce Allah der ki: *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum.”*²⁴⁸bu ayet onların (ins ve cinnin) ibadet için yaratılmış olduklarının açık bir beyanıdır. O zaman onlara düşen yaratılmış oldukları gayeye özen göstermeleri, dünyevi hazlara zahidane halde yüz çevirmeleridir. Çünkü şu dünya, ebediyet yurdu değil tükeniş yurdudur, mutluluk konağı değil geçiş bineğidir, devamlılık vatanı değil kopuş diyarıdır.

İşte tüm bunlardan ötürü dünya ehlinin en uyanıkları abidlerdir, dünyadakilerin en akıllıları zahitlerdir. Yüce Allah der ki: *“Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden kopararak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”*²⁴⁹bu manadaki ayetler pek çoktur.

Şu şiiri diyen ne güzel demiş: “Yüce Allahın kimi zeki insanları vardır fitnelerinden korkmuş da dünyayı boşamışlardır. Ona bakıp da onun dirilere vatan olmadığını anlayınca onu bir deniz bir dalga sayıp salih amelleride onda yüzer bir gemi eylemişlerdir.”

Dünya hali bu andığım, bizim halimiz ve yaratılış gayemiz az evvel bahsettiğim ise, mükellefe düşen; nefsinin seçkin kulların yoluna sürmesi, akıl ve basiret sahiplerinin yaşam tarzına suluk eylemesi, işaret ettiklerime kendini hazırlaması, tembih ettiklerime ihtimam göstermesidir.

Onun için bu hususlarda kişinin tutunacağı en isabetli yol, yöntemler arasında izleyeceği en doğru tarz; öncekilerin ve sonrakilerin, geçip gidenlerin ve daha gelecek olanların efendisi olan peygamberimizden (s.a.s.) sahih olarak gelen hadislerle edeplenmektir. Allah'ın salat ve selamı ona ve diğer peygamberlere olsun!

²⁴⁸ Zariyat, 51/56-57.

²⁴⁹ Yunus, 10/24.

Öte yandan Yüce Allah der ki; “İyilik ve (Allah’ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın”²⁵⁰ Peygamberimizde (s.a.s.): “Allah, -kul kardeşinin yardımına koştuğu sürece- kulunun yardımcısı kalır.” ve “ Kim ki hayırlı bir işi (vesile olup) gösterir ise o işin yapanı gibi mükafat alır.” ve “ Kim ki hidayete çağırırsa o kişiye hidayete tabi olanların sevabı kadar sevap verilir ki bu onların sevabından herhangi bir şeyide azaltmaz.” Yine Efendimiz (s.a.s.) Hz. Ali’ye şöyle demiştir: “Allah’a yemin olsun ki Allah’ın senin sayende bir tek kişiyi hidayete erdirmesi senin için (sana verilecek) kırmızı develerden daha hayırlıdır.”

(Bu minvalde olmak üzere) Ben, sahih hadislerden oluşan özet bir eser derlemeyi uygun buldum. Öyle ki bu eser, sahibi için ahirete yol olacak hususları kapsasın, onda batını ve zahiri edepi hasıl etsin istedim. Tergib ve terhibi, salıkların çeşitli edeplerini; zühd hadislerini, nefis’lerin riyazet’lerini, ahlakın tehzibini, kalplerin paklanıp deva bulmasını, azaların (günahtan) korunması ve eğriliklerinin giderilmesini ve bunların dışında yer alan ariflerin diğer maksatlarını bir arada toplayıcı bir eser olsun istedim.”²⁵¹

Bir yöntem olarakta sadece anlamı açık olan sahih hadisleri; meşhur sahih kitaplarına izafet ederek zikretmeyi, bölüm girişlerini Aziz Kur’an’dan ayet-i kerimelerle oluşturmayı,²⁵² izah ve zabta gerek duyan sözcükleri nefis açıklamalarla süslemeyi benimsedim. Bir hadisin sonunda müttefakun aleyh dersem bunun manası, söz konusu hadisi Buhari ve Müslim’in rivayet ettiğiidir.

“Bu kitabın –tamamlanması durumunda- kendisine özen göstereni hayırlı işlere yönlendireceğini, her çeşit çirkinliğe ve helaka götürücü davranışlara karşı o kişiyi koruyacağını ummaktayım. Bu kitaptan bir şeyle fayda gören kardeşten isteğim; bana, ebeveynime, hocalarıma ve diğer sevdiklerime ve de tüm müslümanlara dua etmesidir. İtimadım, ancak Kerim olan Allah’adır. İşlerimi O’na havale eder, O’na dayanırım. Allah, bana yeter, O, ne güzel bir Vekildir. Aziz ve Hakim olan Allah (‘ın yardımı) olmaksızın ne bir (günahtan) dönmek, ne bir (taat’a) güç yetirmek vardır.”²⁵³

²⁵⁰ Maide, 5/2.

²⁵¹ Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafiyye, 5.,bsk. Beyrut, 1992. S, 2.

²⁵² “Usaddire’l-ebvabe mine’l-Kur’an..” İbn Allan: “Yani, Ayetleri söz konusu bölüme münasip düşecek şekilde getirecek. Ta ki delil gibi (bir konumda) olsun ve ayetlerin bereketi, bölümün diğer mesailine de geçsin.” Der. Bkz, **Delilu’l-Falihin li Turuki Riyazu’s-Salihin**, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut, ts. S, 1/29.Bir başlığın, konunun özü mahiyetinde olduğu ilim ehlinin malumudur. Nitekim bizler, bu çalışmamızda bu hususu dikkate alarak içerisinde ayet zikredilen bölümlerin konu başlıklarının tam çevirisini koyu puntıyla verdik.

²⁵³ Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, S, 2.

Bu eserin konum, gaye ve önemine; eserin açıklanması üzerine altı yıllık yoğun bir mesai sarf eden ve literatürümüze tıpkı imamın eserleri gibi yoğun bir kabulle karşılaşan, ‘Peygamberimizin Hayatından Ölçüler’ adlı mümtaz bir şerh kazandıran emektar yazarların şu tespitleriyle de dikkat çekmenin isabetli olacağını düşünüyoruz.

“İmam Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*’i, dindarlık iddia eden bazılarının yaptığı gibi, insanları yanlış yorumlanan bir tasavvuf ve zühd anlayışına, cihadı terketmeye, dünyadan yüz çevirmeye davet etmek için yazmadı. Bunun tam aksine Allah Teâlâ’nın hoşnut olduğu bir hayatı bütün unsurlarıyla bilip yaşamaya, düşmanlar ve sapıklarla cihada, hakkı ve adaleti toplumda hakim kılmaya, kişiyi Allah’a yakınlık derecelerinin en yükseğine çıkarmaya, iyilikleri emir ve kötülüklerden nehiy konusundaki naslara ve bu nasların gerektirdiği hayat tarzına sımsıkı bağlanmaya davet etmek için kaleme aldı.

O, bu kitabıyla, Kur’an ve sünnetin ışığında yaşanması gereken bir hayatın yollarını gösterdi. Fert, aile, cemaat ve cemiyet planında uyulması gereken ana prensipleri, büyük bir maharet, üstün bir anlayış ve kavrayışla, âyet ve hadis temeline oturttu. Böylece hem dînî hayattan uzaklaşanlara, hem de tasavvuf ve zühd yoluna sülûk ettikleri iddiasıyla sapıklık ve bid’atlara düşenlere hakkı ve doğruyu gösterdi. İfrat ve tefrite düşmeksizin iddiasız, riyasız, gösterişsiz bir İslâmî yapılanmanın yol ve yönteminin nasıl olması gerektiğini, ana başlıklar, alt birimler, âyet ve hadislere dayalı bilgiler halinde bu kitapta ortaya koydu. Kur’an temeline dayalı sünneti ihya ederek, hakikatin önüne set çekmek isteyen bâtılı ve bid’atı, hatayı ve yanlış ortadan kaldırmayı hedefledi. Telif edildiği günden bu yana *Riyâzü’s-sâlihîn*, İslâm dünyasının her yerinde, âlimlerin, ilim tâliplerinin, vâiz ve hatiplerin ve nihayet hadis okumak isteyen hemen her müslümanın âdeta el kitabı oldu. Böylece bu güzel eser, müellifinin arzuladığı hedefe ulaştı.”²⁵⁴

Bu eserin belli bir konuyla ilgili ayet ve hadisleri seçimi çok isabetli olmuştur. Eserin mukaddimesinde belirttiği açıklık prensibi ayet ve hadislerin içinde yer aldığı konu ve bölüm ilişkisi için de geçerlidir. Sevk edilen ayetin ilgili konuyla ilişkisinin müphemleşmemesi için ayetler kimi zaman bütünüyle zikredilmemiş, ayet içindeki can alıcı cümle veya yargı öne çıkartılmıştır. Özellikle de çoğu babında olduğu gibi ayetlerin konuya ilişkin dilsel delaletinin zayıf kalacağı durumlarda kapsam zorlamalarına yol açacak ille de ayet zikretme gibi tutumlar benimsenmemiştir.

²⁵⁴ Komisyon, **Riyazu’s-Salihin Tercüme ve Şerhi 1-8**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2004. S.69.

İmamın bu yönteminin hadis merkezli olmakla birlikte bir tefsir faaliyeti de olduğunu düşünüyoruz. Esasında Hadisleri zikretmememiz ise bu tefsir faaliyetinin bütüncüllüğünü göremeyişimizi intaç edecektir. O yüzden bu esere en sağlıklı bakış, kitabın orjinalının ilk evvela sade ve şerhsiz olarak okunmasıyla mümkün olacaktır. İkinci olarak cevamiu'l-kelim özelliğini de haiz olan ayet ve hadislerin geniş planda uygulanabilirliklerini daha iyi görmek için şerhlere, bhusus az evvel değindiğimiz şerhe müracaatın, eserden istifadeyi artıracağına vesile olacağı kanaatindeyiz.

Diğer yandan hadisleri zikretmemekle bizler başlıkların ayetleri yorumunu ve de ayetlerin, hadislerden mülhem olan başlıkları yorumuna dikkat çekmek istedik. O yüzden içerisinde ayet yer almayan babları zikretmezken ayet yer alan tüm babların başlıklarını tam olarak çevirerek ilgili ayetlerle beraber zikrettik. Üst başlıklar olan kitab taksimatını da ilgili kitabın içerisinde kaç ve kaçınıcı hadisi barındırdığını gösteren rakamları da aktardık.

Fakat kitap başlıklarının çok fazla tutulmasının bir yarar getirmeyeceğinden hareketle birbirine yakın maddelerin şu dört başlık altında toplanmasının isabetli olacağını düşündük. Bu yüzden “İçindekiler” bölümünde sayfa numarasını verdiğimiz bu dört temel başlık: Kitâbü mekâsidi'l-ârifîn, Kitâbü'l-edeb, Kitâbü'l-Fezâil ve Kitâbü'l-Umûri'l-Menhiyyi anhâ'dan oluşmaktadır. Mesela Kitabu adabi't-taam, Kitabu' adabi'n-Nevm vb. kitaplar Kitâbü'l-edeb bahsinden hemen sonra gelmiş ve genel adab kapsamı altına girebilecekken ayrı zikredilmiştir. Aynı husus diğer kitaplar içinde geçerlidir. Bu nedenle biz tüm kitap başlıklarını imamın tertibi içerisinde yer aldığı haliyle değilde yukarıda anılan dört başlık altında topladık.

2.4.2.1. Kitâbü Mekâsidi'l-Ârifîn (1-679)

İhlas, gizli ve açık tüm iş ve sözlerde iyi niyet: “Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.²⁵⁵ “Onların (kestiğiniz kurbanların) ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları

²⁵⁵ Beyine, 98/5.

müjdele!”²⁵⁶“De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye kadirdir.”²⁵⁷

Tövbe: “Ey müminler! Hep birden Allah’a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.”²⁵⁸Ve Rabbinizden mağfiret dileyiniz, sonra da ona tevbe ediniz.”²⁵⁹Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah’a dönün.”²⁶⁰

Sabır: “Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allahtan korkun ki başarıya erişebilirsiniz.”²⁶¹Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”²⁶²(Resûlüm!) Söyle: Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah’ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.”²⁶³Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir.”²⁶⁴Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.”²⁶⁵Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz.”²⁶⁶

Sıdk: Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.”²⁶⁷Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve

²⁵⁶ Hac, 22/37.

²⁵⁷ Âl-i İmrân sûresi (3), 29.

²⁵⁸ Nur, 24/31.

²⁵⁹ Hud, 11/3.

²⁶⁰ Tahrim, 66/8.

²⁶¹ Al-i İmran, 3/200.

²⁶² Bakara, 2/155.

²⁶³ Zümer, 39/10.

²⁶⁴ Şura, 42/43.

²⁶⁵ Bakara, 2/153.

²⁶⁶ Muhammed, 47/31.

²⁶⁷ Tövbe, 9/129.

büyük bir mükâfat hazırlamıştır.²⁶⁸(Onların vazifesi) itaat ve güzel sözdür. İş ciddiye bindiği zaman Allah'a sadakat göstereceklerdi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu.²⁶⁹

Mürakebe: O ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor. Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor).²⁷⁰Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür.²⁷¹Şüphesiz ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.²⁷²Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir.²⁷³Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.²⁷⁴

Takva: Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.²⁷⁵O halde gücünüz yettiğinde Allah'a isyandan kaçın. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.²⁷⁶Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir.²⁷⁷Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin.²⁷⁸Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.²⁷⁹

Yakin ve Tevekkül: Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde: İşte Allah ve Resûlü'nün bize vâdettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir, dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını arttırdı.²⁸⁰Bir kısım insanlar, müminlere: "Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!" dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve "Allah bize yeter. O ne güzel vekîldir!" dediler.²⁸¹Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan.²⁸²Kararını verdiği zaman da artık Allah'a dayanıp güven.²⁸³Müminler ancak

²⁶⁸ Ahzab, 33/35.

²⁶⁹ Muhammed, 47/21.

²⁷⁰ Şuara, 37/218-219.

²⁷¹ Hadid, 57/4.

²⁷² Al-i İmran, 3/5.

²⁷³ Fecr, 89/14.

²⁷⁴ Mümin, 40/19.

²⁷⁵ Al-i İmran, 3/102.

²⁷⁶ Teğabun, 64/16.

²⁷⁷ Talak, 65/2-3.

²⁷⁸ Ahzab, 33/70.

²⁷⁹ Enfal, 8/29.

²⁸⁰ Ahzab, 33/22.

²⁸¹ Al-i İmran, 3/173.

²⁸² Furkan, 25/58.

²⁸³ Ali imran3/159.

Allah'a dayansınlar.²⁸⁴ Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter.²⁸⁵ Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.²⁸⁶

İstikamet: O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir.²⁸⁷ Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin! derler. Biz dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarıyız. Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır. Gafûr ve rahîm olan Allah'ın ikramı olarak.²⁸⁸ "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennet ehli dirler. Yapmakta olduklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır.²⁸⁹

Yüce Allahın yaratmış olduklarının büyüğü üzerine, dünyanın faniliği, ahiretin ahvali ve bu ikisinin diğer işleri üzerine ve de nefsin taksiratı, tehzib edilmesi ve istikamete yöneltilmesi üzerine düşünmek bölümü: (Resûlüm! Onlara) de ki: Size bir tek öğüt vereceğim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker ayağa kalkın, sonra da düşünün! Arkadaşınızda (peygamberde) hiçbir delilik yoktur! O ancak şiddetli bir azap gelip çatmadan evvel sizi uyaran bir peygamberdir.²⁹⁰ Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru !²⁹¹ (İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, bakmazlar mı? Göğe bakmıyorlar mı nasıl yükseltilmiş? Dağların nasıl dikildiğine, bakmazlar mı? Yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı? O halde (Resulüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.²⁹² Yeryüzünde dolaşip kendilerinden öncekilerin

²⁸⁴ İbrahim, 14/11.

²⁸⁵ Talak, 65/3.

²⁸⁶ Enfal, 8/2.

²⁸⁷ Hud, 11/112.

²⁸⁸ Fussilet, 41/30-32.

²⁸⁹ Ahkaf, 46/13-14.

²⁹⁰ Sebe, 34-46.

²⁹¹ Al-i İmran, 3/190-191.

²⁹² Gaşiye, 88/17-21.

sonlarının nasıl olduğunu görmezler mi? Allah onları yere batırmıştır. Kâfirlere de onların benzeri vardır.²⁹³

Hayırlara hemen davranmak ve hayırlı bir işe yönelenin o işe tereddüde kapılmaksızın hemen ve ciddiyetle yönelmesine teşvik: Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.²⁹⁴ Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!²⁹⁵

Mücadele/Gayret Sarfetme: Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.²⁹⁶ Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!²⁹⁷ Rabbinin adını an. Bütün varlığıyla O'na yönel.²⁹⁸ Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür.²⁹⁹ Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.³⁰⁰ Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.³⁰¹

Ömrün sonlarına doğru hayırlı işleri yapmada artışın teşviki: Onlar orada: Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım! diye feryad ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Niçin inanmadınız?) Şimdi tadın (azabı)! Zalimlerin yardımcısı yoktur.³⁰²

Hayır yollarının çokluğunu açıklama: Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.³⁰³ Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir.³⁰⁴ Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür.³⁰⁵ Kim iyi iş yaparsa faydası kendinedir.³⁰⁶

İtaatta ölçülü olmak: Tâ. Hâ. Biz, Kur'an'ı sana, güçlük çekesin diye indirmedik.³⁰⁷ Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.³⁰⁸

²⁹³ Muhammed, 47/10.

²⁹⁴ Bakara, 2/148.

²⁹⁵ Al-i İmran, 3/133.

²⁹⁶ Ankebut, 29/69.

²⁹⁷ Hicr, 15/99.

²⁹⁸ Müzemmil, 73/8.

²⁹⁹ Zilzal, 99/7.

³⁰⁰ Müzemmil, 73/20.

³⁰¹ Bakara, 2/273.

³⁰² Fatır, 35/37.

³⁰³ Bakara, 2/215.

³⁰⁴ Bakara, 2/197.

³⁰⁵ Zilzal, 99/7.

³⁰⁶ Casiye, 45/15.

Hayırlı işlerin devamlılığını korumak: İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan bir çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.³⁰⁹ Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar.³¹⁰ ve ipliğini sağlamca büktükten sonra, çözüp bozan (kadın) gibi olmayın.³¹¹ Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!³¹²

Peygamberin sünnet ve edeplerini koruma emri: Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının.³¹³ O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.³¹⁴ (Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.³¹⁵ Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.³¹⁶ Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.³¹⁷ Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûl'e götürün³¹⁸ Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.³¹⁹ Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin.³²⁰ Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.³²¹ Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın.³²²

³⁰⁷ Taha, 20/1-2.

³⁰⁸ Bakara, 2/185.

³⁰⁹ Hadid, 57/16.

³¹⁰ Hadid, 57/27.

³¹¹ Nahl, 16/92.

³¹² Hicr, 15/99.

³¹³ Haşr, 59/17.

³¹⁴ Necm, 53/3-4.

³¹⁵ Al-i İmran, 3/31.

³¹⁶ Ahzab, 33/21.

³¹⁷ Nisa, 4/65.

³¹⁸ Nisa, 4/59.

³¹⁹ Nisa, 4/80.

³²⁰ Şura, 42/52.

³²¹ Nur, 24/63.

³²² Ahzab, 33/34.

Allahın hükmüne boyun eğmenin gerekliliği ve de bu hususa çağrılan yahut marufla emrolunan ya da münkerden nehyolunan kişinin söylemesi gerekenin ne olduğu bölümü: Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.³²³ Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resulüne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak "İşittik ve itaat ettik" demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.³²⁴

Bid'atlerden ve dinde türeyen yeni şeylerden sakınmak hakkında: Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne kalır? O halde nasıl (sapıklığa) döndürülüyorsunuz?³²⁵ Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.³²⁶ Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resul'e götürün (onların talimatına göre halledin);³²⁷ Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır.³²⁸ (Resulüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.³²⁹

İyi veya kötü çığır açanlar hakkında: (Ve o kullar): Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl! derler.³³⁰ Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık³³¹

Hayırlı işleri gösterme ve de hidayet yahut delaletle çağırma: Rabbine davet et.³³² (Resulüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütla çağır³³³ İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın³³⁴ Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun.³³⁵

Birr ve takva da yardımlaşma: İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.³³⁶ Asra yemin

³²³ Nisa, 4/65.

³²⁴ Nur, 24/51.

³²⁵ Yunus, 10/32.

³²⁶ Enam, 6/38.

³²⁷ Nisa, 4/59.

³²⁸ Enam, 6/153.

³²⁹ Al-i İmran, 3/31.

³³⁰ Furkan, 25/74.

³³¹ Enbiya, 21/73.

³³² Kasas, 28/87.

³³³ Nahl, 16/125.

³³⁴ Maide, 5/2.

³³⁵ Al-i İmran, 3/104.

³³⁶ Maide, 5/2.

ederim ki İnsan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.³³⁷

Nasihat (samimiyet): Müminler ancak kardeşirler.³³⁸ size öğüt veriyorum³³⁹ ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.³⁴⁰

Emir bil Maruf ve Nehiy an il-Münker:Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.³⁴¹ Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız³⁴² (Resûlüm!) Sen afyolunu tut,iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.³⁴³ Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar³⁴⁴İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!³⁴⁵Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.³⁴⁶ Sana emrolunanı açıkça söyle³⁴⁷ Onlar kendilerine yapılan uyarıları unuttunca, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık.³⁴⁸

Marufu emredip, Münker den nehyettiği halde sözü eylemine uymayanların cezasının ağır olacağı hakkında: (Ey bilginler!) Sizler Kitab’ı (Tevrat’ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?³⁴⁹ Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.³⁵⁰ Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum.³⁵¹

³³⁷ Maide, 113/3.

³³⁸ Hucurat, 49/10.

³³⁹ Araf, 7/62.

³⁴⁰ Araf, 7/68.

³⁴¹ Al-i İmran, 3/104.

³⁴² Al-i İmran, 3/110.

³⁴³ Araf, 7/199.

³⁴⁴ Tevbe, 9/71.

³⁴⁵ Maide, 5/78-79.

³⁴⁶ Kehf, 18/29.

³⁴⁷ Hicr, 15/94.

³⁴⁸ Araf, 7/165.

³⁴⁹ Bakara, 2/44.

³⁵⁰ Saff, 61/2-3.

³⁵¹ Hud, 11/88.

Emaneti yerine getirmenin emredilmesi: Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.³⁵² Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.³⁵³

Zulmün haram kılınışı ve mezalimin giderilmesinin emrolunması: Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaathı vardır.³⁵⁴ (O gün) Zalimlerin hiç yardımcısı yoktur.³⁵⁵

Müslümanların dokunulmazlıklarına saygı gösterme ve haklarının açıklanmasıyla onlara karşı şefkatli ve de merhametli olma gerekliliği hakkında: Her kim, Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse, bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır.³⁵⁶ Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır.³⁵⁷ müminlere alçak gönüllü ol.³⁵⁸ Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur.³⁵⁹

Müslümanların ayıplarını örtme ve bir zaruret olmaksızın kusurlarını ifşa etmenin yasaklanması hakkında: İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.³⁶⁰

Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek: Ey iman edenler! hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.³⁶¹

Aracılık Yapmak: Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur.³⁶²

İnsanları barıştırmak: Onların fısıldanmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen (in

³⁵² Nisa, 4/58.

³⁵³ Ahzab, 33/72.

³⁵⁴ Mümin, 40/18.

³⁵⁵ Hac, 22/71.

³⁵⁶ Hacc, 22/30.

³⁵⁷ Hacc, 22/32.

³⁵⁸ Hicr, 15/88.

³⁵⁹ Maide, 5/32.

³⁶⁰ Nur, 24/19.

³⁶¹ Hacc, 22/77.

³⁶² Nisa, 4/85.

fısıldanması) müstesna.³⁶³ Sulh (daima) hayırlıdır. ,³⁶⁴ O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin³⁶⁵ Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin.³⁶⁶

Müslümanların zayıflarının ve gariban fukaranın değerine dair: Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme.³⁶⁷

Yetimlere, kız çocuğuna ve diğer zayıf, miskin ve ezik kişilere cana yakınlık gösterip onlara iyilik yaparak şefkat gösterme ve de onlara karşı mütevazî davranarak kol kanat germe hakkında: Müminlere alçak gönüllü ol.³⁶⁸ Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme.³⁶⁹ Öyleyse yetimi sakın ezme. El açıp isteyen de sakın azarlama.³⁷⁰ Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; Yoksulu doyurmaya teşvik etmez;³⁷¹

Kadınlara iyi davranmak: Onlarla (Kadınlarla) iyi geçinin.³⁷² Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günden günden sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.³⁷³

Kocanın karısı üzerindeki hakları: Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar.³⁷⁴

Ailenin geçimini sağlama: Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir.³⁷⁵ İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç

³⁶³ Nisa, 4/114.

³⁶⁴ Nisa, 4/128.

³⁶⁵ Enfal, 8/1.

³⁶⁶ Hucurat, 49/10.

³⁶⁷ Kehf, 18/28.

³⁶⁸ Hicr, 15/88.

³⁶⁹ Kehf, 18/28.

³⁷⁰ Duha, 93/9-10.

³⁷¹ Maun, 107/1-3.

³⁷² Nisa, 4/19.

³⁷³ Nisa, 4/129.

³⁷⁴ Nisa, 4/34.

³⁷⁵ Bakara, 2/233.

kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz.³⁷⁶ Siz hayıra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir.³⁷⁷

Kişinin sevdiği şeylerden ve değerli olanlardan infak etmesi: Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça "iyi" ye eremezsiniz.³⁷⁸ Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın.³⁷⁹

Kişinin hanımına, temyiz çağına erişmiş çocuklarına ve gözetiminde bulunan diğer kişilere Yüce Allaha itaati emretmesinin ve O'na muhalefeti nehyedip onları bu yolda eğitmesinin ve de onların dinen yasaklanmış bir şeyi işlemelerine engel olmasının farziyeti hakkında: Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et.³⁸⁰ Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.³⁸¹

Komşu hakkı ve komşuya iyi davranmak: Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın³⁸²

Ana babaya iyi davranmak ve sıla'ı rahmi gözetmek: Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın³⁸³ Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.³⁸⁴

Ana babaya isyan etmenin ve akrabalarla ilişkiyi kesmenin haramlığı hakkında: Geri dönerseniz, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve akrabalık bağlarını kesmeye dönmüş olmaz mısınız? İşte bunlar, Allah'ın kendilerini lânetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir.³⁸⁵ Allah'a verdikleri sözü kuvvetle

³⁷⁶ Talak, 65/7.

³⁷⁷ Sebe, 34/39.

³⁷⁸ Al-i İmran, 3/92.

³⁷⁹ Bakara, 2/267.

³⁸⁰ Taha, 20/132.

³⁸¹ Tahrim, 66/6.

³⁸² Nisa, 4/36.

³⁸³ Nisa, 4/36.

³⁸⁴ Nisa, 4/1.

³⁸⁵ Muhammed, 47/22-23.

pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; işte lânet onlar içindir. Ve kötü yurt (cehennem) onlarıdır.³⁸⁶ Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.³⁸⁷ Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et.

Ehli beyte ikram ve onlurun faziletine dair: Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.³⁸⁸ Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır.³⁸⁹

Ulemaya, yaşlılara ve fazilet ehline saygı gösterip onları başkalarına önceleme, başköşelere oturtma ve derecelerinin büyüklüğünü açığa vurma: (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.³⁹⁰

Hayırlı kişileri ziyaret, onlarla oturmak, sohbet etmek, onları sevmek, onların ziyaretini de arzulamak, onlardan dua talebinde bulunmak ve değerli yerleri görmek: Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: "Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim." Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Musa ona: Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi.³⁹¹ Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et.³⁹²

Allah için sevmek ve buna teşvik etmek ve de kişinin sevdiğine sevdiğini söylemesi ve böyle söylenen kişinin cevaben ne demesi gerektiği hakkında: Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan

³⁸⁶ Rad, 13/25.

³⁸⁷ İsra, 17/23-24.

³⁸⁸ Ahzab, 33/33.

³⁸⁹ Hac, 22/32.

³⁹⁰ Zümer, 39/9.

³⁹¹ Kehf, 18/60.65-66.

³⁹² Kehf, 18/28.

lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir.³⁹³ Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler³⁹⁴

Allahın kulunu sevmesinin alametleri ve bu alametleri ahlak edinmenin bu uğurda çaba harcamanın teşvik edilmesi hakkında:(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.³⁹⁵ Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi genişdir.³⁹⁶

Salihlere, zayıflar ve güçsüzlere eziyetten sakınmak: Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.³⁹⁷ Öyleyse yetimi sakın ezme. El açıp isteyeniyi de sakın azarlama.³⁹⁸

İnsanları görünür hallerine göre yargılama ve iç yüzlerini Allaha havale etme hakkında: Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın.³⁹⁹

Allahtan korkmak: “Yalnızca benden korkun.”⁴⁰⁰ Şüphesiz Rabbinin yakalaması çok şiddetlidir.⁴⁰¹ Rabbin, haksızlık eden memleketleri (onların halkını) yakaladığında, onun yakalayışı işte böyle (şiddetlidir). Şüphesiz onun yakalaması pek elem vericidir, pek çetindir! İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün

³⁹³ Fetih, 48/29.

³⁹⁴ Haşr, 59/9.

³⁹⁵ Al-i İmran, 3/31.

³⁹⁶ Maide, 5/54.

³⁹⁷ Ahzab, 33/58.

³⁹⁸ Duha, 93/9-10.

³⁹⁹ Tevbe, 9/5.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/40.

⁴⁰¹ Buruc, 85/12.

mahlûkâtın) hazır bulunduğu bir gündür. Biz onu (kıyamet gününü) sadece sayılı bir müddete kadar bekletiriz. O geldiği gün Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu. Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onların (öyle feci) nefes alıp vermeleri vardır ki.⁴⁰² Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor.⁴⁰³ İşte o gün kişi kardeşinden, Annesinden, babasından, Eşinden ve çocuklarındankaçar. O gün, herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır.⁴⁰⁴ Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değildir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir!⁴⁰⁵ Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.⁴⁰⁶ Cennettekiler birbirlerine dönüp sorarlar: Derler ki: "Daha önce biz, aile çevremiz içinde bile (ilâhî azaptan) korkardık." "Allah bize lütfetti de bizi vücudun içine işleyen azaptan korudu.""Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk. Çünkü iyilik eden, esirgeyen ancak O'dur."⁴⁰⁷

Allaha ümit beslemek: De ki: "Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."⁴⁰⁸ Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız!⁴⁰⁹ Hakikaten bize vahyolundu ki: (Peygamberleri) yalanlayan ve yüz çevirenlere azap edilecektir.⁴¹⁰ rahmetim ise her şeyi kuşatır."⁴¹¹

Allaha ümit beslemenin faziletine dair: "Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını çok iyi görendir. Nihayet Allah, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden bu zatı korudu."⁴¹²

Korku ve ümit arasında olmak: "Allah'ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın (böyle) mühlet vermesinden emin olamaz."⁴¹³ Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası

⁴⁰² Hud, 11/102.106.

⁴⁰³ Al-i İmran, 3/28.

⁴⁰⁴ Abese, 80/34-37.

⁴⁰⁵ Hacc, 22/1-2.

⁴⁰⁶ Rahman, 55/46.

⁴⁰⁷ Tur, 52/25-28.

⁴⁰⁸ Zümer, 39/53.

⁴⁰⁹ Sebe, 34/17.

⁴¹⁰ Taha, 20/48.

⁴¹¹ Araf, 7/156.

⁴¹² Mümin, 44-45.

⁴¹³ Araf, 7/99.

Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.⁴¹⁴ Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.)⁴¹⁵ Şüphesiz Rabbin cezayı çabuk verendir. Ve O çok bağışlayan, pek esirgeyendir.⁴¹⁶ İyiler muhakkak cennettedirler, Kötüler de cehennemdedirler.⁴¹⁷ O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse. İşte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli yeğni olana gelince. İşte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye'dir."⁴¹⁸

Ağlamanın Erdemine Dair: Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur'an okumak) onların saygısını artırır.⁴¹⁹ Şimdi siz bu söze (Kur'an'a) mı şaşıyorsunuz? Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz!⁴²⁰

Dünya da zühdün değeri, dünyalıkların azıyla yetinmeye teşvik ve fakirliğin faziletine dair: "Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden kopararak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.⁴²¹ Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir. Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.⁴²² Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.⁴²³ Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma

⁴¹⁴ Yusuf, 12/87.

⁴¹⁵ Al-i İmran, 3/106.

⁴¹⁶ Araf, 7/167.

⁴¹⁷ İnfitar, 82/13-14.

⁴¹⁸ Karia, 101/6-9.

⁴¹⁹ İsrâ, 17/109.

⁴²⁰ Necm, 53/59-60.

⁴²¹ Yunus, 10/24.

⁴²² Kehf, 18/45-46.

⁴²³ Hadid, 57/20.

atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.⁴²⁴ Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldatici (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın!⁴²⁵ Çokluk kuruntusu sizi o derece oyaladı ki, Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz Hayır! Yakında bileceksiniz! Elbette yakında bileceksiniz! Gerçek öyle değil! Kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız,⁴²⁶ Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!⁴²⁷

Açlığın ve sade yaşamının değeri ve de yiyecek, içecek, giyecek ve diğer nefsin hazlarından azla yetinmek, şehvâtı terk eylemek: Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler. Ancak tevbe edip, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariçtir. Bunlar, cennete, girecekler. Ve hiç bir haksızlığa uğratılmayacaklardır.⁴²⁸ Derken, Karun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar: Keşke Karun'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı! dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.⁴²⁹ Nihayet o gün (dünyada yararlandığınız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz.⁴³⁰ Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız.⁴³¹

Geçim ve harcamalarda kanaat, tok gözlülük, iktisat ve zaruret olmaksızın başkalarından bir şey istemenin yerildiğine dair: Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir.⁴³² (Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın.

⁴²⁴ Al-i İmran, 3/14.

⁴²⁵ Fatır, 35/5.

⁴²⁶ Tekasür, 1-5.

⁴²⁷ Ankebut, 29/64.

⁴²⁸ Meryem, 19/59-60.

⁴²⁹ Kasas, 28/79-80.

⁴³⁰ Tekasür, 102/8.

⁴³¹ İsra, 17/18.

⁴³² Hud, 11/6.

Çünkü onlar yüzüstülük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.⁴³³ (O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.⁴³⁴ Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum.⁴³⁵

Elinin emeğiyle geçinerek başkalardan istemek yerine onlara vermeye çalışmak: Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.⁴³⁶

Kerem ve cömertlik ve de malı Yüce Allaha güvenerek hayırlı yollara harcamak: Siz hayıra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.⁴³⁷ Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa; karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.⁴³⁸ Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.⁴³⁹

Cimrilik ve aç gözlülüktan sakınmak: Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, Ve en güzeli de yalanlarsa, Biz de onu en zora hazırlarız. Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez.⁴⁴⁰ O halde gücünüz yettiğinde Allah'a isyandan kaçın. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.⁴⁴¹

İsar, başkalarını kendine tercih: Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.⁴⁴² Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.⁴⁴³

Ahret işlerinde yarışmak ve teberrük olunan şeylere karşı arzulu olmak: İşte yarışanlar ancak onda yarışsınlar.⁴⁴⁴

⁴³³ Bakara, 2/273.

⁴³⁴ Furkan, 25/67.

⁴³⁵ Zariyat, 51/56-57.

⁴³⁶ Cuma, 62/10.

⁴³⁷ Sebe, 34/39.

⁴³⁸ Bakara, 2/272.

⁴³⁹ Bakara, 2/273.

⁴⁴⁰ Leyl, 92/8-11.

⁴⁴¹ Teğabun, 64/16.

⁴⁴² Haşr, 59/9.

⁴⁴³ İnsan, 76/8.

⁴⁴⁴ Muttaffin, 83/26.

Şükreden zenginin (o, malı usulüne uygun edinen ve emrolunan yollara da harcamaktadır.) değerine dair: Artık kim verir ve sakınırsa, Ve en güzeli de tasdik ederse, Biz de onu en kolayca hazırlarız (onda başarılı kılarız).⁴⁴⁵ O ki ,Allah yolunda malını verir, temizlenir. Onun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. O ancak Yüce Rabbinin rızasını aramak için verir. Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır.⁴⁴⁶ Eğer sadakaları (zekât ve benzeri hayırları) açıktan verirsiniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir.⁴⁴⁷ Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça "iyi" ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.⁴⁴⁸

Ölümü anma ve emeli kısa tutmaya dair: “Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet gününü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir.⁴⁴⁹ Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez.⁴⁵⁰ Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.⁴⁵¹ Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyan uğrayanlardır. Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcamın. Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.⁴⁵² Nihayet onlardan (müşriklerden) birine ölüm gelip çatığında: "Rabbim! der, beni geri gönder;" "Ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım." Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır. Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar. Artık kimlerin (sevap) tartılan ağır basarsa, işte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir; (çünkü onlar) ebedî cehennemdedirler. Ateş yüzlerini yakar; orada suratları

⁴⁴⁵ Leyl, 92/5-7.

⁴⁴⁶ Leyl, 92/18-21.

⁴⁴⁷ Bakara, 2/271.

⁴⁴⁸ Al-i İmran, 3/92.

⁴⁴⁹ Al-i İmran, 3/185.

⁴⁵⁰ Lokman, 31/34.

⁴⁵¹ Nahl, 16/61.

⁴⁵² Münafikun, 63/9-11.

çirkin ve gülünç bir halde bulunurlar. Size âyetlerim okunurdu da, siz onları yalanladınız değil mi?⁴⁵³ (Allah inkârcılara) "Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?" diye sorar. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık. İşte sayanlara sor" derler. Buyurur: Sadece az bir süre kaldınız; keşke siz (bunu) bilmiş olsaydınız! Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?⁴⁵⁴ İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan bir çoğu yoldan çıkmış kimselerdir."⁴⁵⁵

Günahtan kaçınıp şüpheli şeyleri terk etmek: Çünkü siz bu iftirayı, dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük (bir suç) tur.⁴⁵⁶ Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir.⁴⁵⁷

İnsanların ve koşulların bozulması durumunda ya da dinde meydana gelebilecek bir fitne (bela, sıkıntı) den, haram ve şüpheli şeylere bulaşmaktan korkulduğunda uzlete (inzivaya) çekilmenin iyi olacağına dair: O halde kaçıp Allah'a koşun. Çünkü ben, size O'nun katından (gelmiş) açık bir uyarıcıyım.⁴⁵⁸

İnsanlarla bir arada yaşama, topluluklarına, hayırlı işlerine ve zikir meclislerine katılma, hastalarını ziyaret, cenazelerine iştirak, muhtaçlarını kollama, cahillerini irşat ve bu gibi maslahatlarına; emir bil maruf ve nehiy an münkere ve de eziyet vermezliğinden emin olup eziyete karşı da sabırlı olmaya güç yetirenlerin katılımının faziletine dair: (bilinmeli ki bu yaşam tarzı Peygamber ve selefın yolu olup tercih olunandır.) "Ey iman edenler! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir."⁴⁵⁹ Bu hususa dair âyetler pek çok olup bilinmektedirler.

⁴⁵³ Müminun, 23/99-105.

⁴⁵⁴ Müminun, 23/112-115.

⁴⁵⁵ Hadid, 57/16.

⁴⁵⁶ Nur, 24/15.

⁴⁵⁷ Fecr, 89/14.

⁴⁵⁸ Zariyat, 51/50.

⁴⁵⁹ Maide, 5/2.

Tevazu ve müminlere kol kanat indirmek: Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir.⁴⁶⁰ Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir.⁴⁶¹ Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.⁴⁶² Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.⁴⁶³ Birtakım adamlara seslenerek derler ki: "Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size hiçbir yarar sağlamadı. Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?" (ve cennet ehline dönerek): "Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz" (derler).⁴⁶⁴

Kibrin ve kendini beğenmenin haram olduğuna dair: İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerininindir.⁴⁶⁵ Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.⁴⁶⁶ Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.⁴⁶⁷ Karun, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlüküvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez. Karun ise: O (servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi, demişti. Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helâk etmişti. Günahkârlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir). Derken, Karun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar: Keşke Karun'a verilenin benzeri bizim de

⁴⁶⁰ Şuara, 26/215.

⁴⁶¹ Maide, 5/54.

⁴⁶² Hucurat, 49/13.

⁴⁶³ Necm, 53/32.

⁴⁶⁴ Araf, 7/48-49.

⁴⁶⁵ Kasas, 28/83.

⁴⁶⁶ Kasas, 17/37.

⁴⁶⁷ Lokman, 31/18.

olsaydı; doğrusu o çok şanslı! dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir. Nihayet biz, onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek avanesi olmadığı gibi, o, kendini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi.⁴⁶⁸

Güzel ahlak: Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.⁴⁶⁹ O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.⁴⁷⁰

Hilim, ağırbaşlılık ve yumuşak davranmak: O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.⁴⁷¹ (Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.⁴⁷² İyilikle kötülük bir olmaz, Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur. Buna (bu güzel davranışa) ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak (hayırdan) büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.⁴⁷³ Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir.⁴⁷⁴

Bağışlamak ve cahillerden yüz çevirmek: (Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.⁴⁷⁵ Şimdilik onlara güzel muamele et.⁴⁷⁶ bağışlasınlar; feragat gösterebilirler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.⁴⁷⁷ O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.⁴⁷⁸ Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir.⁴⁷⁹

⁴⁶⁸ Kasas, 28/76-81.

⁴⁶⁹ Talem, 68/4.

⁴⁷⁰ Al-i İmran, 3/134.

⁴⁷¹ Al-i İmran, 3/134.

⁴⁷² Araf, 7/199.

⁴⁷³ Fussilet, 41/34-35.

⁴⁷⁴ Şura, 42/43.

⁴⁷⁵ Araf, 7/199.

⁴⁷⁶ Hicr, 15/85.

⁴⁷⁷ Nur, 24/22.

⁴⁷⁸ Al-i İmran, 3/134.

⁴⁷⁹ Şura, 42/43.

Eziyetlere katlanma: Onlar, (Müminler) öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.⁴⁸⁰ Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir.⁴⁸¹

Dinin yasaklarının çiğnenmesine kızmak ve Allahın dinine yardım etmek: Durum böyle. Her kim, Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse, bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır.⁴⁸² Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz.⁴⁸³

İdarecilerin, reayaya rıfk ile muamele etmeleri, onlara karşı samimi olmaları, İdarecilerin yolsuzluklarının, toplumun maslahatlarını ihmal etmelerinin ve onların durum ve ihtiyaçlarından gafil olmalarının yasaklandığı ve bu hususta onlara karşı tavır koymaya dair: Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir.⁴⁸⁴ Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.⁴⁸⁵

Adil idareci: Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.⁴⁸⁶ (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.⁴⁸⁷

Günah olmayan hususlarda idarecilere itaat ve gûnahta onlara uymanın haramlığına dair: Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülûlemre (idarecilere) de itaat edin.⁴⁸⁸

Gerekli bir durumdan veya görev verilmesi halinden başka, kişinin yöneticiliği istememesi ve idareciliği terk etmeyi tercih etmesi hakkında: İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerinindir.⁴⁸⁹

Sultan ve kadı gibi yöneticilerin Salih bir yardımcı/danışman edinmeleri ve de kötü kişilerin sözlerini kabul etmenin ve onlarla arkadaşlık etmenin sakıncasına

⁴⁸⁰ Al-i İmran, 3/134.

⁴⁸¹ Şura, 42/43.

⁴⁸² Hacc, 22/30.

⁴⁸³ Muhammed, 47/7.

⁴⁸⁴ Şuara, 26/215.

⁴⁸⁵ Nahl, 16/90.

⁴⁸⁶ Nahl, 16/90.

⁴⁸⁷ Hucurat, 49/9.

⁴⁸⁸ Nisa, 4/59.

⁴⁸⁹ Kasas, 28/83.

dair: O gün, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler.⁴⁹⁰

2.4.2.2. Kitâbü’l-Edeb (679-728)

Kitâbü edebi’t-taâm (729-779)

Kitâbü’l-Libâs (780-814) Kitâbü âdâbi’n-nevm ve’l-idticâ ve’l-kuûd ve’l-meclis ve’l-celîs ve’r-rü’yâ (815-845) Kitâbü’s-Selâm (846-895) 7. Kitâbü İyâdeti’l-Merîz ve Teşyi’l-Meyyit Ve’s- Salâti Aleyhi ve Huzûri Defnihî Ve’l-Mekri İnde Kabrihî Ba’de Defnihî (896-957)

8. Kitâbü âdâbi’s-sefer (958-992)

Sır saklamaya dair: Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.⁴⁹¹

Ahde Vefa ve Verilen Sözü Yerine Getirmek: Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.⁴⁹² Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’ın ahdini yerine getirin⁴⁹³ Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz.⁴⁹⁴ Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.⁴⁹⁵

Kişinin alıştığı iyilikleri sürdürmesine dair: Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.⁴⁹⁶ İpliğini sağlamca bükükten sonra, çözüp bozan (kadın) gibi olmayın.⁴⁹⁷ Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan bir çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.⁴⁹⁸ Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar.⁴⁹⁹

⁴⁹⁰ Zuhurf, 43/67.

⁴⁹¹ İsra, 17/34.

⁴⁹² İsra, 17/34.

⁴⁹³ Nahl, 16/91.

⁴⁹⁴ Maide, 5/1.

⁴⁹⁵ Saff, 61/2-3.

⁴⁹⁶ Rad, 13/11.

⁴⁹⁷ Nahl, 16/92.

⁴⁹⁸ Hadid, 57/16.

⁴⁹⁹ Hadid, 57/27.

Hoş sözlülüğün ve karşılaşma esnasında güler yüzlülüğün müstehaplığına dair: Ve müminlere alçak gönüllü ol.⁵⁰⁰ Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi.⁵⁰¹

Vaaz ve vaaz vermede ölçülü olmaya dair: (Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır.⁵⁰²

Vakar ve ağırbaşlılık: Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) "Selam!" derler (geçerler)⁵⁰³

Namaz, ilim ve benzeri ibadetlere sekinet ve vakarla katılma hakkında: Durum öyledir. Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır.⁵⁰⁴

Misafire ikramda bulunmak: İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? (Bunlar meleklerdi.) Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden, "Bunlar, yabancılar" demişti. Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebabını) getirmiş, Onların önüne koyup "Yemez misiniz?" demişti.⁵⁰⁵ Lût'un kavmi, koşarak onun (Lut'un) yanına geldiler. Daha önce de o kötü işleri yapmaktaydılar. (Lût): "Ey kavmim! İşte şunlar kızlarımdır (onlarla evlenin); sizin için onlar daha temizdir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde akıllı başında bir adam yok mu!" dedi.⁵⁰⁶

Müjdelemenin ve tebrik etmenin hoş karşılandığına dair: Kullarımı müjdele: O kullarımı ki, onlar sözü dinlerler, sonra da en güzeline uyarlar.⁵⁰⁷ Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler.⁵⁰⁸ Onlara: Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin! derler.⁵⁰⁹ İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik.⁵¹⁰ Andolsun ki elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler ve: "Selam (sana)" dediler.⁵¹¹ Ona da

⁵⁰⁰ Hicr, 15/88.

⁵⁰¹ Ali İmran, 3/159.

⁵⁰² Nahl, 16/125.

⁵⁰³ Furkan, 25/63.

⁵⁰⁴ Hac, 22/32.

⁵⁰⁵ Zariyat, 51/24-27.

⁵⁰⁶ Hud, 11/78.

⁵⁰⁷ Zümer, 39/17-18.

⁵⁰⁸ Tevbe, 9/21.

⁵⁰⁹ Fussilet, 41/30.

⁵¹⁰ Saffat, 37/101.

⁵¹¹ Hud, 11/69.

(hanımına da)İshak'ı, İshak'ın ardından da Ya'kub'u müjdeledik.⁵¹² Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime'yi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa'dır. Mesîh'tir; dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır.⁵¹³

Yola çıkan arkadaşın hatır alması, uğurlanması, ona tavsiyede bulunma ve dua etme ve ondan dua isteme hakkında:Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz (dedi). Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler.⁵¹⁴

İstihare etme ve danışmaya dair: İş hakkında onlara danış.⁵¹⁵Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kırlarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir.⁵¹⁶

Değerli olan tüm işlerde sağdan başlamanın iyiliği –Bu işlere örnek; Abdest, gusül, teyemmüm, elbise, ayakkabı, mest ve seravil (pantolon) giyimi, mescide giriş, misvak ve sürme kullanımı, tırnak kesimi, bıyık, baş, koltuk tıraşı, namaz çıkışı selam,yiyecek ve içekte, müsafaha da, haceri esvedi ziyarette,çıkış adımında, verme ve almada ve bu gibi durumlardır.- Bunların zıddı olan durumlardaysa- soldan başlamak iyidir; sümkürme, istinca, tiksinti verici işlerde sol eli kullanmalı, sola tükürülmeli, helaya sol ayakla girilmeli, mescitten sol ayakla çıkılmalı, ayakkabı, elbise vb. çıkarılmasında ve bunlara benzer durumlarda sol tarafı takdim etmelidir.-: “Kitabı sağ tarafından verilen:" Alın, kitabımı okuyun" der.⁵¹⁷Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere!⁵¹⁸

Beyaz giyimin tavsiye edilişi, Kırmızı, yeşil, sarı ve siyah renklerin ve de ipek hariç pamuk, keten, yün vb.den mamul elbisenin giyiminin caiz oluşuna dair: Ey Adem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ

⁵¹² Hud, 11/71.

⁵¹³ Ali İmran, 3/45.

⁵¹⁴ Bakara, 2/132-133.

⁵¹⁵ Ali İmran, 3/159.

⁵¹⁶ Şura, 42/38.

⁵¹⁷ Hakka, 69/19.

⁵¹⁸ Vakıa, 56/8.

elbisesi... İşte o daha hayırlıdır.⁵¹⁹(Allah), Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı.⁵²⁰

Rüya ve ona ilişkin hususlar hakkında: Gece olsun gündüz olsun, uyumanız ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) aramanız da O'nun (varlığının) delillerindendir. Gerçekten bunda, işiten bir kavim için ibretler vardır.⁵²¹

Selam ve selamın yayılmasının emredildiği hakkında: Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farketirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız.⁵²²Evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (birbirinize) selâm verin.⁵²³Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın; yahut aynı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını arayandır.⁵²⁴İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? (Bunlar meleklerdi.) Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almıştı.⁵²⁵

Kişinin evine girerken selam vermesi: Evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (birbirinize) selâm verin.⁵²⁶

(Özel yerlere girerken) İzin isteme ve edepleri hakkında: Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farketirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız.⁵²⁷Çocuklarınız ergenlik çağına girdiklerinde, kendilerinden öncekiler (büyükleri) izin istedikleri gibi onlar da izin istesinler.⁵²⁸

Ölü adına sadaka vermek ve ölüye dua etmek hakkında: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma!⁵²⁹

⁵¹⁹ Araf, 7/26.

⁵²⁰ Nahl, 16/81.

⁵²¹ Rum, 30/23.

⁵²² Nur, 24/27.

⁵²³ Nur, 24/61.

⁵²⁴ Nisa, 4/86.

⁵²⁵ Zariyat, 51/24-25.

⁵²⁶ Nur, 24/61.

⁵²⁷ Nur, 24/27.

⁵²⁸ Nur, 24/59.

⁵²⁹ Haşr, 59/10.

Yolculuk için bineğe binileceği vakit edilecek dualar: Bütün çiftleri O yaratmıştır. Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar vâd etti. Ki, böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince, Rabbinizin ni'metini anarak: Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik, diyesiniz.⁵³⁰

2.4.2.3. 9. KİTÂBÜ'L-FEZÂİL (993-1270)

10. Kitâbü'l-İ'tikâf (1271-1273) 11. Kitâbü'l-Hac (1274-1287) 12. Kitâbü'l-Cihâd (1288-1378) 13. Kitâbü'l-İlm (1379-1395) 14. Kitâbü Hamdillahi teâlâ ve şükrihi (1396-1399) 15. Kitâbü's-Salât alâ Resûlillahi sallallahu aleyhi ve sellem (1400-1410) 16. Kitâbü'l-Ezkâr (1411-1467)

17. Kitâbü'd-Deavât (1468-1513)

Abdestin faziletine dair: Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın. Hasta, yahut yolculuk halinde bulunursanız, yahut biriniz tuvaletten gelirse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihسان ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz.⁵³¹

Namazın faziletine dair: (Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülüğten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.⁵³²

Farz namazlara devam etmenin kesin olarak emredilmesi ve namazların terkinin şiddetle yasaklanıp terkinin kesin bir azapla cezalandırılacağı: Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.⁵³³ Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın.⁵³⁴

Cuma namazının fazilet ve farziyetinin, Cuma için yıkanmanın, hoş koku sürünmenin, erkenden camiye gitmenin, dua edip peygambere salavat getirmenin ve cumadaki duanın kabul olunacağı saatin ve de cumadan sonra Allah'ı bolca

⁵³⁰ Zuhruf, 43/12-13.

⁵³¹ Maide, 5/6.

⁵³² Ankebut, 29/45.

⁵³³ Bakara, 2/238.

⁵³⁴ Tevbe, 9/5.

zikretmenin müstehap oluşunun açıklanmasına dair: Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişini bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.⁵³⁵

Gece namazına kalkmanın fazileti: Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin.⁵³⁶ Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.⁵³⁷ Geceleri pek az uyurlardı.⁵³⁸

Kadir gecesi namaza kalkmanın fazileti ve en çok hangi gecelerde vaki olacağının beyanı: Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır. O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrail), her iş için iner dururlar. O gece, esenlik doludur. Ta fecrin doğuşuna kadar.⁵³⁹ Biz onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik.⁵⁴⁰

Zekatın farziyetini pekiştirme ve faziletini beyan etme ile bu hususlarla ilişkili deliller hakkında: Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.⁵⁴¹ Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.⁵⁴² Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin.⁵⁴³

Ramazan orucunu tutmanın farziyeti ile oruç tutmanın fazileti ve bunlara ilişkin hususlar hakkında: Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu

⁵³⁵ Cuma, 62/9-10.

⁵³⁶ İsra, 17/79.

⁵³⁷ Secde, 32/16.

⁵³⁸ Zariyat, 51/17.

⁵³⁹ Kadr, 97/1-5.

⁵⁴⁰ Duhan, 44/3.

⁵⁴¹ Bakara, 2/43.

⁵⁴² Beyine, 98/5.

⁵⁴³ Tevbe, 9/103.

kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.⁵⁴⁴

Haccın farziyeti ve faziletine dair: Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.⁵⁴⁵

Cihadın Faziletine dair: O aylar içinde (Haram aylar içinde Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın ve bilin ki Allah (kötülükten) sakınanlarla beraberdir.⁵⁴⁶ Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.⁵⁴⁷ (Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.⁵⁴⁸ Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alış verişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır.⁵⁴⁹ Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.⁵⁵⁰ Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki

⁵⁴⁴ Bakara, 2/183-185.

⁵⁴⁵ Ali İmran, 3/97.

⁵⁴⁶ Tevbe, 9/36.

⁵⁴⁷ Bakara, 2/216.

⁵⁴⁸ Tevbe, 9/41.

⁵⁴⁹ Tevbe, 9/111.

⁵⁵⁰ Nisa, 4/95-96.

güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur. Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri (bunlarla) müjdele.⁵⁵¹

Köleyi Hürriyetine Kavuşturmanın Fazileti Hakkında: Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmek,⁵⁵²

Kölelere iyi davranmak: Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.⁵⁵³

Alışverişte, alma ve vermede, borcu eda etme ve alacağı istemede hoşgörülü davranmak ve ölçü ve tartıyı tercih ederek hilekarlıktan sakınmayla zengin darda kalmışın borcunu ertelemesinin yahut borcundan vazgeçmesinin faziletine dair: Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.⁵⁵⁴ Ve ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın.⁵⁵⁵ Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, Onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde Öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.⁵⁵⁶

İlmin üstünlüğüne dair: "Rabbim, benim ilmimi artır" de.⁵⁵⁷ (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?⁵⁵⁸ Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin.⁵⁵⁹ Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.⁵⁶⁰

Allah'a hamd etmenin ve şükretmenin üstünlüğü: Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!⁵⁶¹ Eğer

⁵⁵¹ Saff, 61/10-13.

⁵⁵² Beled, 90/11-13.

⁵⁵³ Nisa, 4/36.

⁵⁵⁴ Bakara, 2/215.

⁵⁵⁵ Hud, 11/85.

⁵⁵⁶ Mutaffifin, 83/1-6.

⁵⁵⁷ Taha, 20/114.

⁵⁵⁸ Zümer, 39/9.

⁵⁵⁹ Mücadele, 58/11.

⁵⁶⁰ Fatır, 35/28.

⁵⁶¹ Bakara, 2/152.

şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam⁵⁶² Allah'a hamdederim" de.⁵⁶³ Onların dualarının sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.⁵⁶⁴

Allah resulüne salat ve selam getirmenin güzelliği: Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salevât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.⁵⁶⁵

Zikrin fazileti ve zikre teşvik: (Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.⁵⁶⁶ Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!⁵⁶⁷ Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.⁵⁶⁸ Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.⁵⁶⁹ Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.⁵⁷⁰ Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin. Ve O'nu sabah-akşam tesbih edin. Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah, müminlere karşı çok merhametlidir.⁵⁷¹ Bu konudaki ayetler pek çok olup malumdur.

Yüce Allah'ı ayaktayken, oturur yahut uzanırken, abdestsiz, cünüp veya ay halindeyken her daim anmanın (son iki durumda Kuranla zikir helal olmadığından müstesnadır.) faziletine dair: Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler

⁵⁶² İbrahim, 14/7.

⁵⁶³ İsrâ, 17/111.

⁵⁶⁴ Yunus, 10/10.

⁵⁶⁵ Ahzab, 33/56.

⁵⁶⁶ Ankebut, 29/45.

⁵⁶⁷ Bakara, 2/152.

⁵⁶⁸ Araf, 7/205.

⁵⁶⁹ Cuma, 62/10.

⁵⁷⁰ Ahzab, 33/35.

⁵⁷¹ Ahzab, 33/41-43.

vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru !⁵⁷²

Zikir halkalarına katılmanın, devam etmenin, bir özür olmadıkça onlardan geri durmamanın faziletine dair: Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.⁵⁷³

Sabahleyin ve akşamleyin Allah'ı zikretme hakkında: Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.⁵⁷⁴ Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et; gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, sen, Allah'tan hoşnut olasın, (Allah da senden!).⁵⁷⁵ Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbîh et.⁵⁷⁶ (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder ki; Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.⁵⁷⁷ Biz, dağları onun emrine vermiştik. Akşam sabah onunla beraber tesbih ederlerdi.⁵⁷⁸

Uyuma esnasında kişinin ne diyeceğine dair: Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru !⁵⁷⁹

⁵⁷² Ali İmran, 3/190-191.

⁵⁷³ Kehf, 18/28.

⁵⁷⁴ Araf, 7/205.

⁵⁷⁵ Taha, 20/30.

⁵⁷⁶ Mümin, 40/55.

⁵⁷⁷ Nur, 24/36-37.

⁵⁷⁸ Sad, 38/18.

⁵⁷⁹ Ali İmran, 3/190-191.

Duanın Faziletine dair: Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, kabul edeyim.⁵⁸⁰ Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.⁵⁸¹ Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar.⁵⁸² (Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hakimleri kılan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!⁵⁸³

Hazır olmayana dua etmenin fazileti: Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!⁵⁸⁴ Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. (Habibim!) Hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah, gezip dolaştığınız yeri de duracağınız yeri de bilir.⁵⁸⁵ Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!⁵⁸⁶

Evliyanın keramet ve faziletleri hakkında: Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de. Onlar, iman edip de takvâya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir.⁵⁸⁷ "Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün." "Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok merhametli olan Allah'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım."⁵⁸⁸ Rabbi Meryem'e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya, onun yanına, mâbede her girişinde orada bir rızık bulur ve "Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?" der; o da: Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi.⁵⁸⁹ (İçlerinden biri şöyle demişti:) "Madem ki siz onlardan ve onların Allah'ın

⁵⁸⁰ Mümin, 40/60.

⁵⁸¹ Araf, 7/55.

⁵⁸² Bakara, 2/186.

⁵⁸³ Neml, 27/62.

⁵⁸⁴ Haşr, 59/10.

⁵⁸⁵ Muhammed, 47/19.

⁵⁸⁶ İbrahim, 14/41.

⁵⁸⁷ Yunus, 10/62-64.

⁵⁸⁸ Meryem, 19/25-26.

⁵⁸⁹ Ali İmran, 3/37.

dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığın ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın." (Resûlüm! Orada bulunsaydın) güneşi görürdün: Doğduğu zaman mağaralarının sağına meyleder; batarken de sol taraftan onlara isabet etmeden geçerdi. (Böylece) onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın bir köşesinde (uyurlardı). İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet ederse, işte o, hakka ulaşmıştır, kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın. Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.⁵⁹⁰

2.4.2.4. 18. Kitâbü'l-Umûri'l-Menhiyyi Anhâ (1514-1900)

Gıybetin haram oluşu ve dili korumanın gerekliliği hakkında: Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.⁵⁹¹ Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.⁵⁹² İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.⁵⁹³

Gıybet dinlemenin haram olduğu ve haram gıybeti işitenin onu reddetmekle, söyleyene karşı tavır koymakla yükümlü olduğuna bundan da aciz kaldığında imkan bulunca o ortamdan ayrılması gerektiğine dair: Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler.⁵⁹⁴ Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler⁵⁹⁵ Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.⁵⁹⁶ Ayetlerimiz hakkında

⁵⁹⁰ Kehf, 18/16-18.

⁵⁹¹ Hucurat, 49/12.

⁵⁹² İsra, 17/36.

⁵⁹³ Kaf, 50/18.

⁵⁹⁴ Kasas, 28/55.

⁵⁹⁵ Müminun, 23/3.

⁵⁹⁶ İsra, 17/36.

ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma.⁵⁹⁷

Nemime'nin (Nemime, fesada yol açacak tarzda insanlar arasında söz taşımak demektir.)haram kılınına dair: Şunların hiçbirine itâat etme :yemin edip duran,aşağılık, (Herkesi) kötüleyen, söz götürüp getiren, Hayra engel olan, mütecâviz ve saldırgan, günahkar⁵⁹⁸ İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.⁵⁹⁹

İnsanların söz ve konuşmalarını, fesat vb. bir endişe olmaksızın idarecilere aktarmanın (ispiyonculuğun) yasaklandığına dair: Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.⁶⁰⁰

İkiyüzlünün kötülendiğine dair: İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizlemezler. Halbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzüp kurarken O, onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır (O'nun ilminden hiçbir şeyi gizleyemezler).Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz, ya kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?⁶⁰¹

Yalanın ve yalancı şahitliğin haramlığına dair: Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.⁶⁰²yalan sözden sakının.⁶⁰³ İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.⁶⁰⁴Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir.⁶⁰⁵(Ve O iyi kullar), yalan yere şahitlik etmezler⁶⁰⁶

Kişinin konuştuğunu ve naklettiğini sağlam verilere dayandırmasına teşvik edilmesi: Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.⁶⁰⁷İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.⁶⁰⁸

⁵⁹⁷ Enam, 6/68.

⁵⁹⁸ Kalem, 68/10-12.

⁵⁹⁹ Kaf, 50/18.

⁶⁰⁰ Maide, 5/2.

⁶⁰¹ Nisa, 108/109.

⁶⁰² İsrâ, 17/36.

⁶⁰³ Hac, 22/30.

⁶⁰⁴ Kaf, 50/18.

⁶⁰⁵ Fecr, 89/14.

⁶⁰⁶ Furkan, 25/72.

⁶⁰⁷ İsrâ, 17/36.

⁶⁰⁸ Kaf, 50/18.

Kim olduğunu belirtmeksizin günah sahiplerini (söz konusu günahın belirtilmesine binaen) lanet etmenin cevazına dair: Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir!⁶⁰⁹ Ve aralarından bir çağrıcı, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun! diye bağırır.⁶¹⁰

Başkalarını incitmenin yasaklandığına dair: Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.⁶¹¹

Müslümanlara kin besleme ve onlarla ilişkiyi keserek onlara sırt çevirmenin yasaklandığına dair: Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.⁶¹² Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir.⁶¹³ Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.⁶¹⁴

Hasedin (Din nimeti yahut dünya nimeti olsun nimet sahibinden söz konusu nimetin gitmesini istemek demektir.) haram oluşu: Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar?⁶¹⁵

Gizlilikleri araştırmanın ve işitilmek istemeyene kulak kesmenin haram oluşuna dair: Birbirinizin kusurunu araştırmayın.⁶¹⁶ Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz ki bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.⁶¹⁷

Zaruret olmaksızın müslümanlara kötü zan beslemenin yasaklandığına dair: Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır.⁶¹⁸

Müslümanları hor görmenin haram olduğuna dair: Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da **kadınları** alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne

⁶⁰⁹ Hud, 11/18.

⁶¹⁰ Araf, 7/44.

⁶¹¹ Ahzab, 33/58.

⁶¹² Hucurat, 49/10.

⁶¹³ Maide, 5/54.

⁶¹⁴ Fetih, 48/29.

⁶¹⁵ Nisa, 4/54.

⁶¹⁶ Hucurat, 49/12.

⁶¹⁷ Ahzab, 33/58.

⁶¹⁸ Hucurat, 49/12.

kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.⁶¹⁹ Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen herkesin vay haline!⁶²⁰

Müslümanı, başına gelen felaketten ötürü kınamanın yasaklandığına dair: Müminler ancak kardeşler.⁶²¹ İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.⁶²²

Şer'in zahirine göre sübut buymuş neseplere dil uzatmanın ve de hile ve aldatmanın haramlığı: Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.⁶²³

Sözden caymanın haram oluşu: Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz.⁶²⁴ Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.⁶²⁵

Hediye vb. şekilde verilenleri başa kakıp minnet yapmanın haram oluşu: Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.⁶²⁶ Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır.⁶²⁷

Övünmenin ve taşkınlık yapmanın yasaklığı: O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğunuz sırada (bile), sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.⁶²⁸ Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlardır.⁶²⁹

Müslümanlar arasında –terk edilen de açık bir bid'at veya fıskenin dışı vurmak gibi bir durum olmaksızın- üç günden fazla ilgiyi kesmenin haram oluşu: Müminler ancak kardeşler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan

⁶¹⁹ Hucurat, 49/11.

⁶²⁰ Hümeze, 104/1.

⁶²¹ Hucurat, 49/10.

⁶²² Nur, 24/19.

⁶²³ Ahzab, 33/58.

⁶²⁴ Maide, 5/1.

⁶²⁵ İsra, 17/34.

⁶²⁶ Bakara, 2/264.

⁶²⁷ Bakara, 2/262.

⁶²⁸ Necm, 53/32.

⁶²⁹ Şura, 42/42.

korkun ki esirgenesiniz.⁶³⁰ İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.⁶³¹

İki kişinin üçüncü kişi yanında, o kişinin iznini almaksızın ve zaruri bir durum olmaksızın fısıldanmalarının yasaklığı (Bu, üçüncü kişinin duyamayacağı bir tonda gizli konuşmayla ya da onun anlamayacağı bir lisanda konuşmalarıyla olur.): Gizli konuşmalar şeytandandır.⁶³²

Şer'i bir sebep olmaksızın fiziksel şiddet uygulamanın yasaklandığına dair: Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.⁶³³

İhtiyaç içinde olmayan borçlunun borcunu sahibi artık istediği halde geciktirmesinin haram oluşuna dair: Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.⁶³⁴ Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin⁶³⁵

Yetim malı yemenin şiddetle yasaklandığına dair: Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.⁶³⁶ Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın⁶³⁷ Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzeltene bilir.⁶³⁸

Faizin haram kılındığına dair: Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların "Alım-satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın

⁶³⁰ Hucurat, 49/10.

⁶³¹ Maide, 5/2.

⁶³² Mücadele, 58/10.

⁶³³ Nisa, 4/36.

⁶³⁴ Nisa, 4/58.

⁶³⁵ Bakara, 2/283.

⁶³⁶ Nisa, 4/10.

⁶³⁷ Enam, 6/152.

⁶³⁸ Bakara, 2/220.

bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve gûnahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez. İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin.⁶³⁹

Rıyanın haramlığı: Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri emr olunmuştu.⁶⁴⁰ Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.⁶⁴¹ İnsanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler.⁶⁴²

Şer'i bir gereklilik olmaksızın yabancı kadınlara ve genç çocuklara (şehvetle) bakmanın haramlığı: (Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır.⁶⁴³ Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.⁶⁴⁴ Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.⁶⁴⁵ Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir.⁶⁴⁶

Nikah düşen bir kadınla tenhada baş başa kalmanın yasaklandığına dair: Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin.⁶⁴⁷

Saç ilıştırmanın (ektirmenin) ve süslü gözüksün diye diş törpületmenin yasaklandığına dair: Onlar (müşrikler) O'nu bırakıp yalnızca bir takım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytandan dilekte bulunuyorlar. Allah onu (şeytanı) lânetlemiş; o da: "Yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim" demiştir."Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar (putlar için nişanlayacaklar), şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (dedi). Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir ziyana düşmüştür.⁶⁴⁸

⁶³⁹ Bakara, 275/278.

⁶⁴⁰ Beyine, 98/5.

⁶⁴¹ Bakara, 2/264.

⁶⁴² Nisa, 4/142.

⁶⁴³ Nur, 24/30.

⁶⁴⁴ İsra, 17/36.

⁶⁴⁵ Mümin, 40/19.

⁶⁴⁶ Fecr, 89/14.

⁶⁴⁷ Ahzap, 33/53.

⁶⁴⁸ Nisa, 117/119.

Tekellüfün (yapılmasında maslahat bulunmadığı halde zoraki söz söyleme ve eylemde bulunma) yasaklandığına dair: (Resûlüm!) De ki: Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum. Ve ben olduğundan başka türlü görünenlerden (mütekellif) de değilim.⁶⁴⁹

Konuşurken yemin amacı gütmeksizin vallahi, billahi gibi yemin ifadelerinin sorumluluk ve kefarete gerektirmeyeceğine dair: Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.⁶⁵⁰

Şer'i cezalarda adam kayırmacılığın haramlığına dair: Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.⁶⁵¹

İnsanların yoluna, gölgeliklerine, su pınarları ve benzerlerine abdest bozmanın yasaklanması: Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.⁶⁵²

Bulaşıcı hastalık vb. bir beladan ötürü kişinin şehrinden kaçması veya böyle bir yere girmesinin mekruhluğu üzerine: Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler; başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler. "Hepsi Allah'tandır" de. Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!⁶⁵³ Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever.⁶⁵⁴

Sihir'in kesinkes haram oluşu: Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler.

⁶⁴⁹ Sad, 38/86.

⁶⁵⁰ Maide, 5/89.

⁶⁵¹ Nur, 24/2.

⁶⁵² Ahzab, 33/58

⁶⁵³ Nisa, 4/78.

⁶⁵⁴ Bakara, 2/195.

Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!⁶⁵⁵

Allah'ın veya Resulünün yasakladıklarını çiğnemekten sakındırma: (Ey müminler!) Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İçinizden, birini siper edinerek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.⁶⁵⁶ Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor.⁶⁵⁷ Şüphesiz Rabbinin yakalaması çok şiddetlidir.⁶⁵⁸ Rabbin, haksızlık eden memleketleri (onların halkını) yakaladığında, onun yakalayışı işte böyle (şiddetlidir). Şüphesiz onun yakalaması pek elem vericidir, pek çetindir!⁶⁵⁹

Yasaklanan bir işi yapan kişinin ne demesi ve ne yapması gerektiği: Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten, bilendir.⁶⁶⁰ Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.⁶⁶¹ Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!⁶⁶² Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.⁶⁶³

İstiğfar bölümü: (Habibim!) Hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!⁶⁶⁴ Ve Allah'tan mağfiret iste, çünkü Allah, çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.⁶⁶⁵ Rabbine hamdederek O'nu tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.⁶⁶⁶ (Resûlüm!) De ki:

⁶⁵⁵ Bakara, 2/102.

⁶⁵⁶ Nur, 24/63.

⁶⁵⁷ Ali İmran, 3/30.

⁶⁵⁸ Bûruc, 85/12.

⁶⁵⁹ Hud, 11/102.

⁶⁶⁰ Fussilet, 41/36.

⁶⁶¹ Araf, 7/201.

⁶⁶² Ali İmran, 3/135-136.

⁶⁶³ Nur, 24/31.

⁶⁶⁴ Muhammed, 47/19.

⁶⁶⁵ Nisa, 4/106.

⁶⁶⁶ Nasr, 110/3.

Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rableri yanında, içinden ırmaklar akan, ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür. (Bu nimetler) "Ey Rabbimiz! İman ettik; bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!" diyen; Sabreden, dürüst olan, huzurda boyun büken, hayra harcayan ve seher vaktinde Allah'tan bağış dileyenler (içindir).⁶⁶⁷ Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.⁶⁶⁸ Halbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfîret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.⁶⁶⁹ Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler.⁶⁷⁰

(**Riyaz'a bir sonuç olarak:**) **Yüce Allah'ın mü'minler için cennette hazırladıklarına dair:** (Allah'ın azabından korkup rahmetine sığınan) takvâ sahipleri, mutlaka cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. "Oraya emniyet ve selâmetle girin" (denilir, onlara). Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar. Onlara orada hiçbir yorgunluk gelmeyecek ve onlar, oradan çıkarılmayacaklardır.⁶⁷¹ Ey kullarım! Bugün size korku yoktur. Sizler üzülmeceksiniz de. Onlar âyetlerimize inanan ve müslüman olan (kullarım)idiler. Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz! Onlara altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve siz, orada ebedî kalacaksınız. "İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur. Orada sizin için bol bol meyveler vardır, onlardan yersiniz" denilir.⁶⁷² Müttakîler ise hakikaten güvenilir bir makamdadırlar. Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan giyerek karşılıklı otururlar. İşte böyle. Bunun yanı sıra biz onları, iri gözlü hûrilerle evlendiririz. Orada, güven içinde (canlarının çektiği) her meyveyi isterler. İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar. Ve Allah onları cehennem azabından korumuştur (sürekli hayata kavuşmuşlardır). (Bunlar) Rabbinden

⁶⁶⁷ Ali İmran, 3/15-17.

⁶⁶⁸ Nisa, 4/110.

⁶⁶⁹ Enfal, 8/33.

⁶⁷⁰ Ali İmran, 3/135.

⁶⁷¹ Hicr, 15/45-48.

⁶⁷² Zuhruf, 43/68-73.

bir lütuf olarak (verilmiştir). İşte büyük kurtuluş budur.⁶⁷³ İyiler kesinkes cennettir. Onlar orada koltuklar üzerinde etrafa bakarlar. Onların yüzünde nimetlerin sevincini görürsün. Kendilerine mühürlü hâlis bir içki sunulur. Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. İşte yarışanlar ancak onda yarışsınlar. Karışımı Tesnîm'dendir. (O Tesnîm Allah'a) Yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.⁶⁷⁴

Nihayetinde bu alt bölümün, Riyaz'ın yani salihlere has bahçenin kur'ani yönü öne çıkarılmış kısa bir girişi olacağını düşünüyoruz. Ve imamın çağlar öncesinden kurmak istediği olgun dindarlık tasavvurunun günümüzde daha çok ihtiyaç duyulan bir gereklilik olduğunu belirtmekteyiz. Çünkü insanın dünyevilik yönü eskilerde olduğundan çok daha öne çıkmış, dünya-ükba dengesi bir hayli zamandır bozulmuştur. Ne yazık ki bu tezin yapıldığı zaman diliminde de Dünya ve İslam Ümmeti tıpkı o dönemdeki gibi bir takım olumsuzluklar içindedir. Onun zamanındaki olumsuzluklar büyük ölçüde günümüzde de sürmektedir. O nedenle imamın o çağdaki bireysel ve toplumsal yaklaşımının çağımızda da özelde müslümanlar genelde tüm insanlık için felah ve mutluluk sunacak değerlendirmeleri ihtiva ettiğini düşünmekteyiz.

İmam Nevevi'nin ihya ve ıslahat çizgisinin temelinde kendinde iki cihan mutluluğunu gerçekleştirebilecek kamil insan, olgun toplum vardı. Oysa dünya genelinde yaygın olan mevcut eğitimin temel amacı iyi ve mutlu insan yetiştirmek değil kapitalist mantıkla işe yarar insan yetiştirmektir. İslam Ümmetinin şu anki durumu da pek iç açıcı değildir. *Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*⁶⁷⁵ ayetinin müslümanlarca ihmali belki belli bir müddet imhal edilmiş bilahare çeşitli bedellerle ödetilmeye başlanmıştır. Adaletin mülkün (Devletin) temeli olduğu tekrar ve tekrar anlaşılmaktadır.

İslam memleketlerinde uzunca bir süredir oluşa gelen ferdi, içtimai ve siyasi fesadın çok yönlü bir muhasebeye ve köklü bir ıslahata ihtiyaç duyduğu açıktır. Dini (insani ve evrensel) değerlerin yönetilenler ve yöneticilerce göz ardı edilmesi, Müslüman toplumunu çeşitli musibetlere sevk etmiştir. Daha adil, daha yaşanabilir bir dünyayı kurlmaları gereken, selamet dini İslam'ın müntesipleri, insanlara ve insanlığa şahit olma misyonunun çok gerisindedirler. Görünen odur ki müslümanların mutluluğu

⁶⁷³ Duhan, 44/51-57.

⁶⁷⁴ Mutaaffin, 83/22-28.

⁶⁷⁵ Nisa, 4/58.

salt felsefeyle veya günümüz seküler biliminin indirgemeci yaklaşımıyla değilde insanların maslahatına olarak vaz'olunan dini hükümlerin temel gayeleri olan can emniyeti, mal emniyeti, dinin muhafazası, aklın muhafazası ve neslin muhafazasıyla mümkün olacaktır. İmam Nevevi'nin bu eser boyunca vurguladığı genel dini telkininin de bu değerlerin bireysel ve toplumsal bazda canlandırılması istikametinde olduğu gözükmektedir. İmam, söz konusu değerlere sahip çıkılarak salah bahçelerinin yeşilliğinde yaşanılması durumunda dünya cennetinden başka ebedi bir cennet baharına da varılacağına bu eserin mukaddimesinde işaret etmiş bulunmaktadır.

2.5. Kur'an Öğretimine "Adab" Eksenli Yaklaşımı (Et-Tibyân Fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân Örneği)

Bu kitabın yazılma gayesine kitabın önsözünde şöyle değinir: “Şam ahalisinin - Allah onu ve diğer İslam beldelerini koruyup himaye eylesin!- Kur'anı tilavet etmeye, onu öğrenip öğretmeye ve ondan bellediklerini başkalarına arz etmeye gayret ettiklerini, tek ve toplu halde onunla ilgilenerek gece gündüz ona özen göstermeye çaba sarf ettiklerini gördüm. – Allah, (c.c) onların, Kur'an'a yönelik hırslarını ve yüce zatı murat olunan diğer tâatlarını artırsın! -. Bu durum beni, Kur'an hamillerinin edep ölçütlerini, Kur'an taliplerinin ve hafızlarının takınması gereken nitelikleri ortaya koyacak özet bir eser yazmaya sevk etti.”⁶⁷⁶

Nitekim kitabımıza karşı samimi olmanın göstergelerinden biri; Kur'an hamillerinin ve taliplerinin takınması gereken edepleri açıklamak, bu edep ölçülerini önemseyerek kişileri onları edinmeye yönlendirmektir. Ben bu konuyu uzun uzadıya anlatmaktansa kısa ve öz tutmayı yeğledim. Her bir konuda gerekli yönlerden birinin zikriyle yetindim. Edeplerin her bir çeşidinin kimi bölümlerine remzen işaret ettiğimden aktaracaklarımı hafızlarımın aktarmadıklarıma da işaret etmektir. Kitabı özet halde sunmayı tercih etmem; onun ezberlenmesini, ondan faydalanılmasını ve onun yaygınlaşmasını istediğimden kaynaklanır.”⁶⁷⁷

Bu bölümün –geniş bir yekun tutan son maddesi hariç olmak üzere- genelinde özellikle doğrudan aktarımı tercih ettiğimizi burada belirtmek isteriz. İmamın bu bölümle alakalı olan kitabının Arapça 194 sayfa tuttuğunu, müellifimizin çoğu yerde

⁶⁷⁶ Nevevi, Yahya, **et-Tibyan Fi Adabi Hameleti'l-Kur'an**, Tah. Muhammed Rıdvan Arksusi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006. S, 21.

⁶⁷⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 21.

konuyla ilgili farklı ve detaylı yaklaşımları kaydettiğini, bizimse sadece onun benimsediği görüşleri bizzat onun ifadeleriyle aktarmaya çaba sarf ettiğimizi, bu nedenle tali düşen çoğu bilgileri aktarma yoluna gitmediğimizi, çalışmamızın kapsamı gereği böyle yapmanın onun görüşlerini daha net biçimde tespit edilmesine katkı sağlayacağını düşündüğümüzü belirtmek isteriz. Kur'an Öğreticisinin Adabı, Kur'an Öğrencisinin Adabı, Kur'an Okuruna Ölçüler alt başlıklarındaki tüm değerlendirmelerin bizzat İmam Nevevi'nin ifadeleri olduğunu bir kez daha belirtir, bu nedenle her ne kadar tüm paragraflar tırnak içine alınmamışsa da hep tırnak içerisinde mütalaa edilmesinin daha uygun düşeceğini kaydetmek isteriz.

2.5.1. Kur'an Öğreticisinin Adabı

“Yüce Allah der ki: *“Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarfedenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler. Çünkü Allah, onların mükâfatlarını tam öder ve lütfundan onlara fazlasını da verir. Şüphesiz O, çok bağışlayan, şükürün karşılığını bol bol verendir.”*⁶⁷⁸ Peygamberimiz (s.a.s) demiştir ki: “Sizin en hayırlınız, Kur'anı öğrenen ve öğreteninizdir”⁶⁷⁹ “Şüphesiz yüce Allah , bu kitapla kimi kavimleri yükseltir kimilerini de alçaltır.”⁶⁸⁰

Kur'an okutmanın ve okuyucusunun bu eylemleriyle öncelikle yüce Mevlâ'nın rızasını amaçlamaları gerekir. Yüce Allah der ki “Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.”⁶⁸¹yani dosdoğru inanç budur.⁶⁸²

Sahiheyn'de Peygamber (s.a.s)'den rivayet olunur ki; “Ameller ancak niyetlerine göre (değerlendirilecek) tir. Her kişiye (karşılık olarak) amaçladığı verilir.” Bu hadis, İslam'ın ana ilkelerinden biridir. Bize İbn Abbas'tan şöyle rivayet olunmuştur; “Kişinin sözü, niyeti oranınca hıfz olunur; (alınır) başkalarından da kişilere niyetleri ölçüsünce verilir.”⁶⁸³

Üstad Kuşeyri'den (r.h) şu söz rivayet olunmuştur: “İhlas, (İbadet ve) itaatte yalnızca Hak Teâlâ'yı amaçlamaktır. Bu da ibadette; yaratılana karşı gösterişin veya

⁶⁷⁸ Fatır, 35/29-30.

⁶⁷⁹ Buhari, 5027.

⁶⁸⁰ Müslim, 817.

⁶⁸¹ Beyyine, 98/5.

⁶⁸² Nevevi, **et-Tibyan**, s, 39.

⁶⁸³ Nevevi, **et-Tibyan**, s.39.

insanlar nezdinde övgü kazanma isteğinin olmamasıyla ya da Yüce Allah’a yakınlaşma arzusunun dışındaki bir başka mananın ibadetlerde bulunmamasıyla mümkün olabilir. İhlas, işlenen eylemin yaratılanların çeşitli mülâhazalarından arındırılmasıdır.” Zinnun: “Şu üç şey, ihlasın alametlerindendir. Halktan gelecek övgü ve yerginin kişi indinde eşit olması, işlenen eylemlerde kişinin amellerini görmeyi unutmaması ve amellerin ahirette sevap gerektirdiğinde unutulmasıdır.” Fudayl bin İyad (r.a): “Bir ameli işlemeyi insanlar için terk etmek riya olduğu gibi insanlar için bir ameli işlemekte riyaadır. İhlas ise yüce Allah’ın seni bu iki halden uzak tutmasıdır.”⁶⁸⁴

Sehli Tüsteri (r.a): “Zeki insanlar, ihlas kavramının anlam ve yorumuna kafa yordular da onun tanımında şundan başka bir şey bulamadılar; İhlas, kişinin gizli ve açık hallerinde ki hareketleri ve duraklayışlarının sadece Allah için olması olup bunlara ne nefsin ne hevanın ne de dünyanın bulaşmasıdır.” Sırri (r.a):“İnsanlar için ne herhangi bir amel eyle! Ne de onlar için herhangi bir şeyin amelini terk eyle! Ne onlar için herhangi bir şeyi ört ne de onlar için herhangi bir şeyi açığa vur!” demiştir.⁶⁸⁵

Haris el-Muhasibi (R.a) der ki; “Sadık, ol kişidir ki; kendi kalbinin salâhı için insanların kalbinde ki kadir ve kıymetinin düşmesine aldırmaz. İnsanların onun amellerinin pek az bir miktarına bile muttali olmalarını istemediği gibi amellerinin kötü olanlarına muttali olmalarından da nefret etmez; çünkü bundan hoşnut olması onun onlar yanında olduğundan fazla görünmeyi istediğine delil olur. Bu ise sıddıkların ahlakından değildir.” Başkalarından da şu nakledilmiştir: “Eğer sıdk ve samimiyetle yüce Allahı istersen O,(c.c) sana öyle bir ayna verir ki o aynada dünya ve ahiretin her türlü acayip hallerini müşahade edersin.”⁶⁸⁶

Kur’an öğreticisinin dünyalık bir gaye taşımaması, ilim öğretim ve öğrenimini dünyalık bir amaca basamak kılmaması gerekir. Bu amaç; mal, mevki, prestij sağlama, akran arasında öne çıkma, insanların övgüsünü veya teveccühünü kazanma gibi çeşitli arzular olabilir. Kur’an okutan, bazı öğrencileri tarafından kimi gereksinimlerinin giderilmesini de arzulamamalıdır. Bu beklentiler, azda olsa hizmetinin edilmesi, çeşitli kazançları sağlaması da olabilir. Bu kazanç kendisine mal (ve para) verilmesiyle de

⁶⁸⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 40.

⁶⁸⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 41.

⁶⁸⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 41.

olabilir; vev ki söz konusu mal -şayet yanında okumamış olsaydı hediye etmeyeceği belli olan kişiden- hediyeleşme suretinde verilmiş bulunsun.⁶⁸⁷

Yüce Allah der ki “Kim ahiret kazancını istiyorsa, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun ahirette bir nasibi olmaz.⁶⁸⁸ Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız.”⁶⁸⁹

Peygamber (s.a.s)’in şöyle dediği rivayet olunmuştur:”Her kim ki kendisiyle yüce Allah’ın rızası istenilen bir ilmi dünyevi amaçlardan bir amaca ulaşmak için talep ederse o kişi kıyamet günü cennet kokusunu alamaz.⁶⁹⁰ İlmi sıradan insanlarla tartışmak ve ya onda olan çokluğuyla ulemaya caka satmak için yahut onunla insanları kendine yöneltmek için isteyen kişi cehennemdeki yerine hazırlansın!”⁶⁹¹

Öğreticinin, kendisine gidip gelenlerin ve kendisinden ders alanların çokluğuyla kibire kapılmaktan da çok sakınması gerekir. Çevresindekilerin kendi dışında istifade edebilecekleri kişilerden ders almalarından hoşnutsuzluk duymamalıdır. Böyle bir duygu bazı cahil öğreticilere musallat olan bir musibet olup o öğreticilerin niyetinin kötülüğüne ve inancının bozukluğuna delil teşkil eder. Ve hatta bu hoşnutsuzluk, söz konusu kişilerin Kur’an ta’limiyle yüce Allah’ın rızasını amaçlamadıklarını gösteren bir hüccettir; Çünkü o, Kur’an öğretimiyle yüce Allah’ın rızasını isteseydi bu durumdan hoşnutsuzluk duymaz; bilakis kendi kendine “Madem ki ben, Kur’an öğretimiyle ibadet ve taatta bulunmak arzusundaydım. Ki bu da (o niyetle) zaten hasıl oluyor. Diğer yandan benim öğrencim de benim dışındakilerden ders almakla daha fazla ilim elde etmeyi kastetmiş olsa gerek. O zaman onu da kınamamalıyım!” derdi.⁶⁹²

Hz. Ali der ki: “Ey ilimle yüklenenler! ilminizle amel ediniz. Çünkü âlim; öğrendiğiyle amel edendir, ameli ilmine uyandır. İlerde öyle kişiler gelecek ki ilim edindikleri halde ilimleri gırtlaklarından öteye geçmeyecek; amelleri ilimlerine, içleri dışlarına ters düşecek, halkalar halinde kurulupta birbirlerine caka satacaklar. Hatta onlardan kimisi kendi meclisini bırakıp ta (ilim tahsili için) başkasına gidenlere kızar olacak. İşte o kişilerin amelleri meclislerini aşıp ta yüce Allah’a ulaşmayacaktır.” İmam

⁶⁸⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 42.

⁶⁸⁸ Şura, 42/20.

⁶⁸⁹ İsra, 17/18.

⁶⁹⁰ Sünen-i Ebi Davud, 3664.

⁶⁹¹ İbn Mace, 259.

⁶⁹² Nevevi, **et-Tibyan**, s. 45.

Şafii (yaydığı ilim için) demiştir ki: “İnsanların bu ilmi, bana bir harf olsun nisbette bulunmaksızın yeter ki öğrenmiş olmalarını dilerdim.”⁶⁹³

Kur'an mualliminin, dinin öngördüğü güzelliklerle bezenmesi gerekir. Dinin kendisini yönelttiği sade bir yaşamla, dünyayı ve ehlini o kadar da umursamamayla, eli açıklık ve cömertlikle, ahlaki yüceliklerle, sıırtmaya varmayan bir tebessümle, ilim ve sabırla, adi geçim kaynaklarından uzak durmakla, takvayla, çok şaka yapmaktan sakınmakla donanmalıdır. Dinin önerdiği görevleri yerine getirmeye devam etmekle, temizlikle, kirleri ve kılları gidermek, bıyığı kısaltmak, tırnakları kesmek, sakalı bırakıp taramak, çirkin kokular ve pis elbiselerden arınmak gibi övgüye değer eylemlerle ve kendisinden hoşnut olunan özelliklerle süslenmelidir.⁶⁹⁴

Hasetten, riyadan, kendini beğenmeden, kendisinden daha düşük mertebede olsalar bile başkalarını hakir görmekten şiddetle sakınmalıdır. Gizlisinde ve açığında yüce Allah'ın varlığını hep göz önünde bulundurmalı ve bu durumları böylece sürdürmelidir. Her bir işinde güven ve itimadı hep Allah tealaya olmalıdır.⁶⁹⁵

Öğretici, kendisinden ders alana yumuşak davranmalı, onu hoş karşılamalı, durumuna göre ona iyilikte bulunmalıdır. Ebi Harun der ki: Ebi Said el-Hudrinin (R.A) yanına giderdik o da bizlere: “Allah resulünün vasiyetiyle hoş geldiniz. Peygamber (s.a.s) dedi ki: “İnsanlar sizlere tabidir. Uzak diyarlardan adamlar ilim öğrenmek için sizlere geleceklerdir. Geldikleri vakit onlara iyi davranınız.”⁶⁹⁶ Öğreticinin öğrencilerine nasihatte bulunması gerekir. Çünkü Allah Resulü der ki: “Din; Allaha, kitabına ve resulüne, müslümanların yöneticilerine ve geneline nasihatten (samimiyetten) ibarettir.”⁶⁹⁷

Allah'a ve kitabına olan samimiyetin (Hocalık Talebelik ilişkisindeki) göstergelerinden bazıları da şunlardır: Kur'an okuyucusuna ve talibine ikramda bulunmak, onun maslahatına her ne elverişli ise onu ona yönlendirmek, ona rıfk ile muamele etmek, onun ihtiyaçlarını mümkün mertebe gidermek ve talibin kalbinde ülfet oluşturmak. Ona, ilim öğretirken, iltifatlı ve hoşgörülü davranmak; onu öğrenmeye teşvik etmek ve ona, ilim öğrenmenin faziletinden bahsetmektir. Böyle yaparak talebenin ilmi dinamizmine katkıda bulunmalı, onun ilim arzusunu çoğaltmalıdır.

⁶⁹³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 45.

⁶⁹⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 46.

⁶⁹⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s.46.

⁶⁹⁶ Tirmizi, 2650.

⁶⁹⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s.47.

Ayrıca onu dünyaya karşı zahidane bir tutum içinde olmaya sevk etmeli, fani dünyaya bel bağlayarak onunla aldanmasının önünü almalıdır. Ona, kurân ve diğer şer’i ilimlerle iştigal etmenin sağduyulu insanların ve ariflerin yolu olduğunu, böyle bir mertebenin, Nebilerin (Allah’ın salat ve selamı üzerlerine olsun) derecesi olduğunu hatırlatmalıdır.⁶⁹⁸

Yine öğrenciye karşı şefkatli olmalı, onun ihtiyaçlarıyla, tıpkı kendisinin ve çocuk çocuğunun ihtiyaçları gibi ilgilenmeli ve ona şefkat edip onun ihtiyaçlarını önemsemede, cefasına ve yanlışlıklarına karşı sabretmede onu çocuğuyla bir tutmalıdır. Onun kimi zamanlardaki edep ihmallerini mazur görmelidir. Çünkü insan, hele bir de çocuksa kusursuz olmaz.

Kendi için istediği iyilikleri onun içinde istemeli, kendinde bulunmasından hoşlanmadığı noksanlıkların onda da bulunmamasını en baştan itibaren arzulamalıdır. Zira Hz. Peygamber:”Sizden biriniz kardeşi için istediğini kendisi içinde istemedikçe olgun bir imana erişmiş sayılmaz! Benim yanımda insanların en değerlileri meclisimde bulunmak için insanlar arasındandan geçip bana gelen kişilerdir. Öylelerinin yüzüne sinek konduramamaya imkan olsaydı bunu yapmaktan geri durmazdım!” demiştir.⁶⁹⁹

Kur’an öğreticisi, öğrencilerine büyüklük taslamamalıdır. Unutulmamalıdır ki sıradan insanlara gösterilen tevazunun faziletine dair pek çok nas varit olmuşken çocukları mertebesinde olan öğrencilerine karşı sergileyeceği tevazunun erdem(dereces)ine ne demeli?!. Kaldı ki onlar, Kur’an’la iştigal edenlerdir. Onların ona gelip gitmelerinden ötürü aralarında arkadaşlık hukuku oluşmuştur. Peygamber: (s.a.s) “Kendisine ilim öğrettiklerinizle, kendisinden ilim öğrendiklerinize karşı mülayim olunuz!” demiştir.⁷⁰⁰

Öte yandan öğretici, öğrencisini tedricilik prensibi içerisinde üstün edeplerle, hoş alışkanlıklarla te’dip etmelidir. Gizli inceliklerle nefsinin riyazete çekmeye onu alıştırmalıdır. Söz ve davranışlarıyla onu sık sık ihlas’a, sıdk’a, iyi niyete ve her an yüce Allah’ın gözetiminde olma bilincine teşvik etmelidir. Ve ona bildirmelidir ki; marifet kapıları en çok bu yolla açılır. Onun gönlü, ancak böylelikle zenginleşir. Kalbinden, ancak böyle olmakla hikmet ve latife pınarı fişkirir. Ve o, eğer bu yolda devam ederse

⁶⁹⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 48.

⁶⁹⁹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 49.

⁷⁰⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 49.

yüce Allah onun ilmine ve gidişatına bereket koyar; onu, sözlerinde ve eylemlerinde muvaffak eyler.⁷⁰¹

İlmi öğrenmek isteyenlere ilim öğretmek farz-ı kifayedir. Eğer bu işi yapacak başka kimse yoksa ilim öğretimi, bu işi yapabilecek her kişiye farz-ı ayın olur. Ve eğer bu işi yapabileceklerden bir çoğunluk var olduğu halde onlardan hiç biri bu işe kalkışmazsa o kişilerin hepsi günahkar olur. Yok eğer onların bir kısmı bu işi üstlenirse geri kalanlardan sorumluluk düşer. Bu son durumda, topluluktan birinden öğretim istenir de o da geri durursa -en isabetli görüşe göre- o günahkar olmaz; bunla beraber mazeretsiz geri duran kişiye bu yaptığı, mekruh olur.⁷⁰²

Öğreticinin, öğrencilerine ilim öğretmeyi çok arzulaması gerekir; bu konuyu, kendisinin zaruri olmayan dünyevi meşgalelerine tercih etmesi gerekir. Ders okutmak için onlarla bir araya geldiğinde; kalbini, kendisini meşgul edecek her türlü sebepten arındırmalıdır. Bu oyalayıcı etkenlerse bilinip tanınan şeylerdir. Onların dersi iyi kavrayıp anlamalarına da önem vermesi gerekir. Onlardan her birine layık olduğu oranda (potansiyeli kadar) ders vermelidir. Yoğunluğu kaldıramayana dersi çoğaltmamalı, potansiyeli yüksek olana da dersi kısammalıdır. Onlara ezberlerini tekrar etmeleri gerektiğini bildirmelidir. Çalışkanlığıyla öne çıkanları; -kendini beğenme vb. durumlar ortaya çıkmayacaksa- övmeli, tembel davrananları da (dersten ve kendinden) nefret ettirmeyecek şekilde azarlamalıdır.⁷⁰³

Onlardan birinde meydana gelen başarıdan ötürü ona haset etmeye kalkışmamalıdır. Yüce Allah'ın kendisini sebep kılarak onlara bahşeylemiş olduğu nimetleri çok görmemelidir. Yabancılar gösterilen haset bile kesinlikle haram kılınmışken; öğreticinin, çocuğu mertebesinde olan öğrencisine duyacağı hasedin ne denli haram olacağı unutulmamalıdır. Kaldı ki öğrencinin başarısındaki fazilet öğreticisine ahirette mükâfat, dünyada da hoş bir seda olarak geri dönecektir.⁷⁰⁴

Öğretici, öğrencileri kalabalık olursa derste evvela onların en ilkinin sonra da bir sonrakini takdim eder. Şayet ilk olan, başkasının takdim edilmesine razı olursa sonrakileri de takdim edebilir. Onlara tebessüm etmeli aydınlık bir yüz göstermelidir. Onlardan kaybolanları kolaçan etmeli, durumlarından haberdar olmalı, onları arayıp sormalıdır. Alimler, öğreticinin; öğrencilerinden birisinin niyeti dürüst değil diye ona

⁷⁰¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 50.

⁷⁰² Nevevi, **et-Tibyan**, s. 50.

⁷⁰³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 51.

⁷⁰⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 51.

ilim öğretmekten geri durmaması gerektiği kanaatindedirler. Nitekim Süfyan ve diğer başkaları: “Bizler, ilmi Allah’ın gayrısı için istemiştik; ama ilim, sadece Allah için olmakta direndi.” demişlerdir. Bu sözün manası şudur: yani ilim, nihayetinde Allah için oluverdi.⁷⁰⁵

Hoca, ders okutma esnasında abdestlice kibleye yönelerek vakarla oturmalı, ellerini boş yere hareket ettirmekten, gözlerini gereksiz yere sağa sola gezdirmekten sakımalı, temiz elbiseli olmalıdır. Ders yeri mescit olsun veya olmasın oraya varınca, henüz oturmadan evvel iki rek’at namaz kılmalıdır. Şayet ders yeri mescit ise namaz kılmadan oturmak mekruhtur. Otururken ister bağdaş kurar isterse başka şekilde oturur. Abdullah bin Mes’ud’un, insanlara –mescitte- diz üstü oturarak ders verdiği rivayet edilmiştir. Yine gerekli bir hususta şudur: “Oturma yerlerinin en iyisi en geniş olanıdır.” Rivayetine uygun olarak öğreticinin ders verdiği yer –mümkün mertebe- genişçe olmalıdır ki onun halkasına oturanlar yer bulabilsin.⁷⁰⁶

Hocalık adaplarından biri daha vardır ki ona çok önem göstermelidir. O da ilmi zelil kılmamasıdır.⁷⁰⁷ Örneğin; kendisinden ilim alan talebeye nispet edilen bir mekana -öğrencisi ilmi ondan orda alsın gayesiyle- gitmekten kaçınmalıdır. İsterse ilim alan kişi halife ya da ondan daha aşağı mertebede biri olsun; öğretici, ilmi bu gibi durumlardan muhafaza ederek korumalıdır. Tıpkı selefin koruyup gözettiği gibi vakur bir tavır takınmalıdır ki zaten onların bu mevzuda ki hikayeleri pek çoktur.⁷⁰⁸

2.5.2. Kur’an Öğrencisinin Adabı

Öğretici adabı hakkında zikretmiş olduğumuz tüm hususlar aynı zamanda öğrenci içinde geçerli ve gerekli olan edeplerdendir. Talibin edeplerinden biri de kendisini ilim tahsilinden alıkoyacak sebeplerden uzak durmasıdır. -Zorunlu koşullar bundan müstesnadır.- Kalbini kirlilerden arındırmalıdır ki kalbi Kur’anı kabul edebilsin,

⁷⁰⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 51.

⁷⁰⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 52.

⁷⁰⁷ İmam Buhari, yıllar süren ilmi tahsilinden sonra memleketi Buharaya döner, halka açık dersler verir, ders halkaları oluşur. O zamanki sultan Ondan ders almak için onu saraya çağırır, fakat o, icabet etmez ve sultana şöyle der: “ Ben, ilmi halkın kapısına götürüp zelil etmem. Eğer senin bu ilimden bir şeye ihtiyacın varsa mescidimde yahut evimde hazır bulun!” bu olayla araları açılır ve vali Nisabur’da ileri sürülen ve imamın oradan sürülmesine sebep olan, halku’l-kur’anla ilgili ithamları yeniden ileri sürer ve imamın şehirden çıkarılmasını emreder. İmam Buhari, bir ay kadar sonra, sürgünde, Semerkand’ın Hartenk adlı bir kasabasında 256 senesinin Ramazan bayramı gecesinde vefat eder. Bkz, Koçyiğit, Talat, Hadis Tarihi, T.D.V.Y, Ankara, 2007. S, 253. İmam Nevevi’nin de Şamdan çıkmasının altında idari baskı olduğuna dair bilgiler vardır.

⁷⁰⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 52.

onu hıfz eyleyip ondan istifade edebilsin. Efendimiz (s.a.s) der ki: “İnsan bedeninde öyle bir organ vardır ki o olgunlaştığında tüm beden olgunlaşır, o bozulduğunda da tüm beden bozulur. İşte o organ, kalptir.”⁷⁰⁹ Toprağın ziraata hazırlandığı gibi kalpte ilme hazırlan(malı)dır! diyen ne güzel demiştir.⁷¹⁰

Kur'an öğrencisi, öğreticisine karşı mütevazı ve edepli olmalıdır. Hocası ondan daha küçük yaşta, daha az ünlü, daha az soylu, ve daha az olgun olsa da ilim için hocasına karşı mütevazılığı bırakmamalıdır. Demişlerdir ki: İlim, kibirli gence -selin yüksek yerlere erişemediği gibi- erişemez. Muallimine itaat etmeli, işlerinde ona danışmalı, onun sözünü tutmalıdır. Bu husus, akli başında hastanın doktorun sözünü dinlemesinden de önceliklidir. Kur'an öğrencisi, Kur'an'ı ancak ehliyeti tam, dindarlığı ortada olan, marifet ehli ve takvayla tanınmış kişilerden öğrenmelidir. Selef demiştir ki: “Bu ilim, dindir. Dininizi kimden aldığınıza iyi bakınız!”⁷¹¹

Üstadına ihtiram gözüyle bakmalı, onun ehliyetinin var olduğuna ve kendi akranlarına tercih olunmalığına inanmalıdır. Böyle bir kanaat beslediğinde hocasından daha çok faydalanır. İleri gelenlerden bazıları muallime gittiğinde sadaka verir, “Allahım! hocamın kusurlarını benden gizle, onun ilminin bereketini benden giderme!” diye dua ederlerdi. İmam Şafî'nin öğrencisi Rebi der ki: “Şafî bana bakarken ona olan saygımdan ötürü su içmeye cesaret edemezdim.” Emirü'l Mü'minin Ali b. Ebi Talip'ten şu söz rivayet olunmuştur: “Bir alimin senin üzerinde ki haklarından bazıları şunlardır: İnsanlara genel selam verirken onu özellikle selamlaman, yanında el kol hareketi yapmaman, kaş göz hareketinden sakınman, onun sözüne muhalif bir sözü -falan şöyle dedi.- diye iletmekten sakınman, özellikle onun yanında gıybetten, gizli konuşmadan kaçınman, onun elbisesinden tutmaman, o yorulduğunda ders için ısrar etmemen, konuyu uzattığında bıkkınlık ifadesi olarak yüz çevirmemendir.” Öğrenci, işte bu hasletlerle bezenmeye çalışmalıdır. Ayrıca, hocasının gıybetini güç yetirebiliyorsa engellemeli, güç yetiremeyip de engellemekte mazur kalırsa o meclisi terk etmelidir.⁷¹²

Talip, öğreticisinin yanına olumlu hasletlerle donanmış halde öğretici adabında zikrettiğimiz gibi temiz ve temizlenmiş olarak, misvak kullanmış ve kendisini dersten alıkoyacak işlerden zihin ve kalbini arındırmış olarak girmelidir. Öğreticisi izin almayı gerektiren bir yerde ise o yere izinsiz girmekten sakınmalı, oraya girdiğinde orada hazır

⁷⁰⁹ Buhari, 52. Müslim, 1599.

⁷¹⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s.53.

⁷¹¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 54.

⁷¹² Nevevi, **et-Tibyan**, s. 55.

olanlara selam vermeli, hocasını özellikle selamlamalı, ayrıldığında da böyle yapmalıdır. Hadis, “Selamın ilki, ikincisinden daha evla değildir.” der. İnsanların omuzlarını ayıra ayıra içeri girmemeli bilakis oturma halkasının son bulunduğu yere oturuvermelidir. Ancak ileri geçmesine hocasının müsaade etmesi ya da oturanların onu tercih edeceğinin bilinmesi durumu farklıdır.⁷¹³

Kimseyi yerinden kaldırmamalı, bir başkası onu kendine tercih edeceği vakit İbn Ömer’e uyarak bunu kabul etmemelidir. Fakat onun ileri geçmesi hazır olanların maslahatınaysa yahut hocası böyle emrediyorsa durum değişir. Ders halkasının tam ortasına zaruret olmaksızın oturmamalı, iki arkadaşın arasına ancak onların izniyle oturmalı, onlar yer verince de toparlıca oturmalıdır. Müteallimin, arkadaşlarına ve hocasının meclisinde bulunan başkalarına da saygılı olması gerekir. Çünkü bu, sevginin ve üstadının meclisinin (vakarını) korumanın bir gereğidir. Hocasının önünde, öğrencilerin değil öğrencilerin oturuşuyla oturmalıdır. Gereksiz yere sesini çok yükseltmemeli, çok konuşmamalı, çok gülmemeli, (abartılı) jestlerden sakınmalı, hocasına yönelip onun sözüne kulak vermelidir.⁷¹⁴

Önem verilmesi gereken hususlardan birisi de, hocasının kalbi meşgulken yahut bıkkınlığı ve derse soğukluğu varken ya da çok kederli ve neşeli anlarında veyahut acıktığı ve susadığı ve benzeri durumlarda ders istemede ısrarcı olmamasıdır. Ondan ders alınmasının onu zorladığı, kalbinin huzurunu ve çalışma enerjisini giderdiği durumlarda hocasından ders istememeli, onun ders vermeye arzulu zamanlarını ise fırsat bilip değerlendirmelidir. Öğrencinin edeplerinden biri de hocasının ara sıra vuku bulan cefasına ve geçimsizliğine katlanması, hocasının bu tavırlarının ona gitmekten öğrenciyi alıkoymaması, onun olgunluğuna olan itikadını da sarsmamasıdır. Hocasının zahiren pek de uygun olmayan söz ve fiillerini ise (öncelikle) hayra yormalıdır. Bu gibi ali cenaplıklardan ancak tevfikten yeterince nasip almamışlar aciz kalır.⁷¹⁵

Olur da hocası talebeye cefa ederse öncelikle onun, hocasından özür dilemesi, hatanın öncelikle kendisinde olduğunu belirtmesi hem dünyada hem de ahirette öğrenciye daha faydalı olup hocasının kalbini kendinden hoşnut kılması açısından da yararlıdır. Öğrenmenin zorluğuna bir müddet sabretmeyen bir ömür cehalet körlüğüne mahkum olur. Kim de sabrederse dünya ve ahirette izzet ve ikrama erer. İbn Abbas:

⁷¹³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 56.

⁷¹⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 56.

⁷¹⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 57.

“Talebelikle boyun büktüm. Hocalıkla da aziz oldum.” demiştir. İlim öğrencisinin önemli niteliklerinden biri de öğrenmeye pek istekli olmasıdır. İmkân bulduğu her zaman dilimini ilim öğrenmeye harcamalıdır. İlmin çoğunu elde edebilecekken aızıyla yetinmemelidir. Güç yetiremeyeceği şeyleri de zoraki yüklenmemelidir ki bıkkınlıktan ve tahsil ettiklerini kaybetmekten sakınabilsin. Bu husus ise insanların durumlarına ve koşullarına göre değişkenlik gösterir.⁷¹⁶

Hocasının meclisine gelip de bulamazsa onu beklemeli, kapısından ayrılmamalı, ödevini aksatmamalıdır. Fakat hocasının bu durumdan hoşlanmamasından çekinmesi - Hocanın söz konusu vakitte sadece ona ders vermesi, başkasını okutmaması- farklıdır. Hocasını uyur halde yahut önemli bir işi ile meşgul halde bulursa içeri geçmeye izin istememeli, bilakis uyanmasına yahut işini bitirmesine dek beklemeli ya da geri dönmelidir. Fakat sabredip beklemesi daha evladır.⁷¹⁷

İlim tahsilinde boş zamanları, özellikle de bedensel dinamizm ve zihinsel uyanıklığın zirvede olduğu, tembelliğe sevk edecek etkenlerin ya da konum yoğunluğunun olmadığı zaman dilimlerini çok çalışmakla değerlendirmelidir. Ömer Bin Hattab (r.a)’a demiştir ki: “Liderlikten evvel fakih olmaya çabalayınız.” Bunun manası, kendinizi henüz siz başkalarına tabiyken, lider değilken geliştiriniz. Çünkü sizler kendilerine uyulan liderler konumuna gelerseniz konumunuz ve meşguliyetleriniz gereği öğrenmekten alıkonursunuz. İşte bu İmam Şafi’nin (r.a) sözünün de anlamıdır. “Lider olmadan evvel fıkıh öğren; eğer lider olursan fıkıh öğrenmeye vakit bulamazsın.”⁷¹⁸

Kur’an öğrencisinin hocasındaki ders ve kıraatini gündüzün başlangıcında yapması iyidir. Zira Peygamber (a.s) şöyle demiştir: “Ey Allah’ım! Ümmetimin sabahını onlara bereketli eyle!” Bunlardan başka öğrenci ezberlerini muhafaza etmeli, ders sırasını da başkasına vermemelidir. Çünkü nefsin hazlarında başkasını kendine tercih iyi olduğu halde, kişiyi Allah’a yaklaştıran şeylerde başkalarını tercih etmek mekruhtur. Eğer hocası kimi vakitlerde şer’i bir gaye gözeterek başkasını ona tercihte maslahat görüpte o yönde işaret ederse hocasının sözünü dinler.⁷¹⁹

Öğrencinin kendini beğenmesini izale edecek şeyse; öğrencinin, kendinde meydana gelen güzelliklerin kendi kuvvetiyle değil de Yüce Allah’ın fazlu keremiyle hasıl olduğunu kendi kendine hatırlatmasıdır. İnsan, kendi icadı olmayan bilakis Yüce

⁷¹⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 58.

⁷¹⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 58.

⁷¹⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 59.

⁷¹⁹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 59.

Allah'ın ona verdiği bir şeyle kendini beğenmemelidir. Hasedin izalesiye şu bakış açısıyla mümkündür; Haset duygusunu taşıyanın kışkırdığı özellik ve faziletin kendisine haset ettiği söz konusu şahısta olmasının hikmeti ilahinin gereği olduğunu bilerek buna itirazdan kaçınması ve Yüce Allah'ın irade eylemiş olduğu hikmetin o kişi de varlığını çirkin görmemesidir.”⁷²⁰

2.5.3. Kur'an Okuruna Ölçüler ⁷²¹

“Kur'an okurunun edeplerinden biri, onun en olgun hallerle, en yüce ahlaki özelliklerle donanmasıdır. Kur'an'ın yasakladığı her bir şeyden Kur'an'a saygısının bir nişanesi olarak kendisini uzak tutmasıdır. Aşağılık işlerle geçimini temin etmekten sakınmalı, izzetli ve onurlu olmalıdır. Ehli dünyanın kaba ve kibirli kodamanlarına karşı dik durmalı; salihlere, hayırlı işlerin ehline, miskinlere karşı mütevazi olmalıdır. Huşuya bürünmeli, sekinet ve vakar sahibi olmalıdır.”⁷²²

Ömer bin Hattab (r.a): “Ey Kur'an okuyucuları! Başlarınızı dik tutun, yol size aydınlanmıştır. Hayırlarda yarışın, insanlara muhtaç olup yok olmayın!” derken Abdullah bin Mesud: “Kur'an hamilinin, insanlar uyurken geceyi ihyasıyla tanınması, insanlar yer içerken gündüzleri orucuyla bilinmesi, insanlar ferahlı iken hüznüyle tanınması, insanlar gülerken ağlamasıyla, insanlar konuşmaya dalmışken sükutuyla ve de insanlar gevşekken huşusuyla tanınması lazım gelir.” demiştir.⁷²³

Hasan: (r.a), “Sizden öncekiler Kur'an'ı Allah'tan onlara gönderilmiş birer mektup/mesaj olarak görürler, geceleri onu uzun uzun düşünür gündüzleri de onu uygularlardı.” Fudayl bin İyaz: “İster halifeler isterse de daha aşağı tabakadan kişiler olsun kur'an hamilinin hiç kimseye muhtaç olmaması gerekir.” “Kur'an hamili, İslam bayrağının taşıyıcısıdır. Onun Kur'an'ın hakkını tazim için lehve/boş sözlere dalanlarla boş sözlere dalmaması, yanlış düşüncelerle yanlışlıklara düşmemesi gerekir.” demiştir.⁷²⁴

Kur'an hamilinin en önemli görevlerinden birisi de Kur'an'ı geçim kaynağı haline getirmemesidir. Resulullah (s.a.s): “Kur'an'ı okuyunuz. Onu geçim kaynağı

⁷²⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 60.

⁷²¹ Konunun esas başlığı “Fi adabi hamili'l-kur'an” şeklindedir. Hamil ifadesi temelde Kur'an'ı yüklenen anlamında ilk olarak hafız ve kuralara tekabül etse de Kur'an'ın anlamına bigane kalan bazı hafızlara oranla Kur'an'ın anlamına aşinalık kesbeden, meal ve tefsirlerle Kur'an dünyasıyla hemhal olan müslüman aydınını da içine alacak bir kapsama sahiptir. Bu yüzden biz, hamil sözcüğünü okur kavramıyla çevirmeyi uygun bulduk. Ayrıca Nevevi, “Bundan önceki bölümlerde de bu bölümle ilgili bazı konular işlenmiştir.” der.

⁷²² Nevevi, **et-Tibyan**, s. 61.

⁷²³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 61.

⁷²⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 62.

yapmayınız. Ona karşı ne cefa ediniz ne de onda aşırı gidiniz.” “Kur’ân’ı ok yerine kullanan, onda erteleyici olmayıp aceleci davranan bir kavim gelmeden Kur’ân’ı okuyunuz.” buyurmuştur. Aceleci olmak, okumasının karşılığını malla veya şöhretle yahut bunların benzeri şeylerle hemen almak istemek demektir.⁷²⁵

Peygamber ahabından (s.a.s) iki kişi bir mescide girerler. İmam selam verdiğinde bir adam ayağı kalkar. Kur’an’dan kimi ayetleri okur sonra da dilencilige davranır. İki sahabeden biri der ki: “İnnalillahi ve inna ileyhi raciun! Peygamberin (s.a.s) şöyle dediğini işittim; “Gün gelecek bir toplum çıkacak ki Kur’an’la dilencilik yapacak. Kim Kur’an’la dilenirse ona bir şey vermeyin.”

Kurân öğretiminden ücret almaya gelince alimler bunda ihtilafa düşmüşlerdir. Ebu Süleyman Hitabi, içlerinde Zühri’nin ve Ebu Hanife’nin de olduğu alimlerden bir topluluktan, ücret almanın yasaklandığı hakkında bir görüş aktarmıştır. Hasan Basri, Şa’bi ve İbn Sirin’den de okumadan evvel şart koşulmadıkça Kur’an okumadan caiz olacağı hakkında bir görüş aktarmıştır. Ata, Malik, Şafii ve başkalarıysa (okutanın) anlaşması ve sahih bir icar akdiyle icar olması durumunda ücret almanın caiz olacağı kanaatine varmışlardır. Sahih hadislerde ücretin caiz olduğunu göstermektedir.⁷²⁶

Ücret almayı doğru bulmayanlar şu meşhur hadise dayanırlar: “Ubade bin Samit, Ehl-i Suffe’den bir adama Kur’ân öğretir. Öğrenen de ona bir yay hediye eder. Peygamber (a.s) de ona der ki: “Şayet bu yayı ateşten bir halka olaraktan hediye almak istersen onu kabul et. Ücret almayı caiz sayanlar bu hadise iki cevap vermişlerdir; birincisi, bu hadisin isnadına dair çeşitli söylentiler vardır. İkincisi, Ubade,(r.a) ona öğretirken öğretimini teberrü etmişti. Dolayısıyla bedel olarak bir şey almaya hakkı yoktu. O yüzden bir şey alması caiz olmadı. Ta’limden evvel kiralama akdi yaparsa böyle olmaz. Yüce Allah en doğrusunu bilir.”⁷²⁷

Kur’ân okurunun Kur’an tilâvetini sürdürmesi ve çoğaltması gerekir. Selefın (r.a) Kur’ân hatminde çeşitli alışkanlıkları vardı. İbn Ebi Davut, kimi Selefın her iki ayda bir hatim indirdiğini bazılarınsa her ay bir hatim indirdiğini diğer bazılarınsa her on gecede bir hatim indirdiğini diğer yandan bazılarınsa altı gecede bir veya beş

⁷²⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 62.

⁷²⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 64.

⁷²⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 65.

gecede bir ya da kimilerinin dört gecede çoklarının üç gecede bazılarının da iki gecede bir ve hatta pek çok kısmının her gün de bir hatim indirdiğini aktarmıştır.⁷²⁸

Öyle ki gün ve gecede kimi iki hatim, kimi üç hatim hatta ve hatta kimi geceleyin dört, gündüzün de dört olmak üzere sekiz hatim dahi indiren olmuştur. Her gün ve gecede bir hatim indirenler; Osman bin Affan (r.a), Temim ed-Dari, Said bin Cübeyr, Mücahid, Şafii ve başkaları... Üç hatim indirenler; Muaviye döneminde mısır kadısı olan Süleyman bin Itr (r.a), İbn Ebi Davut, onun her gece üç hatim indirdiğini rivayet etmiştir. Kur'ânı bir tek rekatta bitirmiş olanlara gelince onlar çokluklarından ötürü sayılamazlar. İlklerden Osman bin Affan ve Temimi Dari vardır. Said bin Cübeyr de Kabe'de bir tek rekatta Kur'an hatmetmiştir.⁷²⁹

Bu hususta seçkin görüş hatmin zamanlamasının kişilere göre değişeceği şeklindedir. Dakik bir düşünceyle kendisine ince manalar ve latifeler açılacak kişinin okuduğunu iyice anlayacak şekilde az tutması gerekir. İlmi yaymayla veya dinin önemli işlerini ifayla yahut Müslümanların genel maslahatlarını karşılamakla meşgul olan kişinin de hatmin sayısını görevini aksatmayacak bir miktarda tutması gerekir. Kişi eğer bu sayılanlardan değilse bıkkınlığa ya da hızlıca ağızda gevelemeye sebep olmadan mümkün mertebe çok hatim indirmesi gerekir. Müttekaddiminden bir topluluk bir gün ve gecede hatmetmeyi hoş karşılamamışlardır. Şu sahih hadiste buna delalet eder: Allah resulü (s.a.s) buyurmuştur ki: “Üç günden az zamanda kur'ânı okuyan (hatmeden) onu anlayamaz.” -En doğrusunu yüce Allah bilir.-⁷³⁰

Haftada bir hatim indirenin hatme başlama ve bitirme zamanını belirlemesi noktasında Osman bin Affan'ın Kur'ân hatmine Cuma gecesi başlayıp, Perşembe gecesi bitirdiği bilgisi vardır. Gazali, -Allah ona rahmet eylesin- İhya'da der ki: (haftada bir hatmetmenin) En faziletlisi bir hatmi gecede diğer birini de gündüzde bitirmesidir. Gündüz hatmini salı günü sabah namazının ilk iki rekatına ya da sonraki namazlarının rekatlarına gece hatmini de cuma gecesi akşam namazının iki rekatına ya da sonrakilere denk getirmesidir. Ki böylelikle gündüzün başlangıcını ve sonunu hatimle karşılayabilmiş olsun. İbn Ebi Davud; tabii'nden, onların Kur'ân'ı gecenin ya da gündüzün başında hatmetmeyi sevdiklerini aktarmıştır. Talha bin Musarraf adlı büyük tabii'de demiştir ki: “Kim, Kur'an'ı gündüzün herhangi bir saatinde hatmederse;

⁷²⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 65.

⁷²⁹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 68.

⁷³⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 69.

melekler, o kişi akşamlayana dek ona salat ederler. Geceleyin herhangi bir saatte hatmettiğinde de o kişi sabahlayıncaya dek ona salat ederler.⁷³¹

Kur’ân hâmilinin kur’ân’ı gece vakti okumak istediğinde gece namazında okumaya daha bir önem vermesi gerekir. Yüce Allah der ki *“Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okurlar. Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır.”*⁷³² Resulullah: (s.a.s) “Ey Abdullah! Falan kişi gibi olma! O, gece (namaza) kalkardı da sonra bırakıverdi.” “Müminin şerefi gece kalkışındadır.” İbrahim Nehai: “Gecenin bir bölümünde koyun sağmalık kadar da olsa mutlaka Kur’andan okuyunuz.”⁷³³

Derim ki : “Gece namazının ve gece kıraatinin tercih edilmesi; gece ortamının, kalp için daha toparlayıcı, hacetlerin giderilmesi için çaba sarf etmelerden, alıkoyucu durumlardan ve çeşitli meşgalelerden daha uzak oluşu bir de gösteriş ve benzeri, amelleri boşa çıkarıcı etkenlerden kişiyi daha koruyucu bir ortama sahip olması nedeniyledir. Şer’in gecede hayırlı işleri yapmaya yönelik getirdiği hususlar da geceyi tercihin nedenlerindenidir.” Zira Hz. Peygamber’in (s.a.s) isra’sı geceleyindir. Ve o şöyle der: “Rabbimiz, her gece, gecenin yarısı geçtikten sonra dünya göğüne iner ve der ki: “Dua eden yok mu icabet edeyim!” yine o, (s.a.s) der ki: “Gecede bir saat vardır ki o saatte yapılan dualar kabul olunur.” Bil ki gece kıyamının ve ondaki kıraatin fazileti azla da çokla da hasıl olur. Fakat kıraat çoğaldıkça fazileti de artar. Ancak geceyi nefesine zarar verecek şekilde tümüyle uyanıkta geçirmemelidir.”⁷³⁴

Gece az miktarda kalkmanın fazileti hasıl edeceğine Resulullah’ın şu dediği de delalet etmektedir: “Kim, geceleyin on ayet olsun kalkar da (Kur’an) okursa gafillerden yazılmaz. Yüz ayet kadar okumak için kalkan kişiyse, kunut ehliendendir diye yazılır. Bin ayet niyetiyle kalkanlar ise kantar sahiplerindendir diye yazılır.” İbn Abbas: (r.a) “Her kim ki geceleyin iki rekat namaz kılar, tüm geceyi yüce Allaha secde ve kıyamda geçirmiş sayılır.”⁷³⁵

Kur’an okuru, ezberlerini tekrar etmeli, onları unutmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) der ki: “Kur’ân’ın sahibi, bağlanmış devenin sahibi gibidir. Eğer onu gözetlerse

⁷³¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 70.

⁷³² Al-i İmran, 3/113-114.

⁷³³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 73.

⁷³⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 74.

⁷³⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 74.

elinde tutar; onu başıboş bırakırsa elinden kaçır gider”. Yine o, geceleri vird edindiği okumalarını ihmal etmemeli (olur da okuyamazsa onları hemen telafi etmeli) dir. “Geceleyin -(okuya geldiği) Kur’ân’ın bir bölümünü ya da ondan birazını (okumayıp da)- uyuyan kişi, bunları sabah namazı ile öğle namazı arasında okursa o kişi tıpkı geceleyin okumuş gibi sevap kazanır.” Ebu Üseyd: “Bir gece virdimin üzerine - sabahlayana dek- yattım. Uykuda sanki bir ineğin bana tosladığını görüyordum. Sabahlayınca ona döndüm (okudum). Benim virdim, bakara suresiydi.”⁷³⁶

Tüm İnsanların Kur’ân’a karşı Takınmaları Gereken Edepler Hakkında: Peygamber, (s.a.s): “Din, nasihat/samimiyet (ten ibaret) tir. Sahabe, kimin için? Diye sorunca O, (s.a.s): Allah’ın kitabı ve resulü için müslümanların önderleri ve geneli için” der. Ulema, (Allah onlara rahmet eylesin!) demiştir ki: Allah’ın kitabına nasihat/samimiyet onun Allah’ın sözü ve indirdiği olduğuna inanmaktır. Öyle ki yaratılanların sözlerinden hiçbir şey ona benzemez. Tüm insanlar bir araya gelse onun benzerini getirmeye güç yetiremezler. Yine ona samimiyet; onu tazim etmek, onun tilâvetini güzelleştirerek okumak, o esnada hûşû duymak, tilâvetinde harflerini yerli yerine koymak, tahrifcilerin yorumuna, azgınlara karşı koyuşuna karşı onu savunmak, içindekileri yürekten doğrulamak, onun hükümleriyle duruş sergilemek, ondaki ilimleri ve meselleri anlamak, öğütlerine itibar etmek, ondaki acayıplıkları düşünmek, muhkemiyle amel edip müteşahibine teslim olmak, umum ve hususunu, nasih ve mensuhunu araştırmak, onun ilimlerini yaymak, ona ve ona olan samimiyetin kapsamında yer alan şu aktardığımız hususlara çağırmaktır.⁷³⁷

Müslümanlar, Kur’an’ı her halükarda tenzih edip korumanın, ona tazim etmenin farz oluşunda icma ettikleri gibi, icma ile Kur’an’dan olduğu sabit olmuş bir tek harfi inkar edenin ya da kendisiyle hiç kimsenin kıraatte bulunmadığı bir tek harfi bu hususu bilerek ziyade edenin kâfir olduğuna da icma etmişlerdir. Kadı İyaz (r.h) demiştir ki: “Bil ki Kur’ân’ı, mushafı ya da ondan bir şeyi küçük gören, Kur’ân ve Mushaf’a küfreden veya ondan bir harfi inkar eden ya da onda saraheten ifade olunan bir şeyi - hüküm olsun haber olsun- yalanlayan yahut onun nefyettiğini onda var kılan veya onda var olanı nefyeden ve bunları bilerek yapan ve yahut bunlardan bir şeyden şüphelenen kişi müslümanların icmasıyla kafirdir. Yine (muharref olmamış haliyle) Tevrat ve

⁷³⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 77.

⁷³⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 151.

İncil'i veya Allah'ın indirilmiş kitaplarını inkar eden, onlara inanmayan veya küfreden yahut onları küçük gören kişi de kafirdir.⁷³⁸

Öte yandan, hak (bir durum) olmaksızın kurânda mücadele etmek ve tartışmak haramdır. Buna bir örnek, bir ayetin delaletinin kişinin mezhebine muhalif bir manaya geldiği ona görüldüğü ve de delaletin mezhebine uygun bir manaya gelmesininse zayıf bir ihtimal olduğu onunca anlaşıldığı halde aynı kişinin söz konusu ayeti mezhebine uygun görüşe hamletmesi ve iddiasının aksinin doğruluğunun ona belirmesine rağmen bu yaklaşımıyla münazaraya devam etmesidir. Ayetin gerçek delaletinin kişiye görünmediği durumlardaysa söz konusu kişi mazurdur. Resulullah (s.a.s)'dan gelen şu hadis sahihtir. “Kur’ân’da mira/mücadele küfürdür.” El-Hitabi demiştir ki: “Mira’dan muradın, onda şüphe etmek olduğu veya onda şüphe uyandırıcı bir mücadele olduğu ya da heva ehlinin kader ayeti ve benzerlerinde yapa gelmiş oldukları tartışmalar olduğuna dair görüşler serdedilmiştir.”⁷³⁹

Kur’ân’daki âyetlerden birinin bir diğerine takdim edilme nedenini ya da bir Âyetin bulunduğu yerde olma münasebetini ve bunların benzeri hususları sorup öğrenmek isteyen “Bundaki hikmet nedir?” demesi gerekir. Birinin, “falanca âyeti unuttum!” demesi mekruhtur. Tersine o ayet, bana unutturuldu! Veya onu (fılan süredeki yerinden) düşürdüm, demelidir. Sahih’de geçen bir rivayette, Resûllullah’ın (s.a.s.) şöyle dediği aktarılmıştır: “Sizden biriniz, şu ve şu âyeti unuttum! Demesin! Bilakis (o ayet) ona unutturulmuştur.” Yine Peygamber (s.a.s.) Kur’ân okuyan bir adamı dinlemiş ve “Allah ona rahmet eylesin (suredeki yerinden) düşürmüş olduğum bir âyeti bana hatırlattı!” bir başka varyantta “bana unutturulmuştu!” demiştir.⁷⁴⁰

Bakara suresi, Ali İmran suresi, En’am suresi ve diğer sureleri bu bilinen adlarıyla anmak caizdir. Kimi mütekaddimler bunu mekruh görmüşler ve “içinde Bakara’nın anıldığı sure veya içinde Âli İmran’ın anıldığı sure” demek ve diğerlerini de böyle anmak gerekir demişlerdir. Doğru olan görüşse ilkidir. (Caizdir.) “Şu, Ebi Amr’ın kıraatı’dır veya Nafi’nin ya da Hamza’nın veya başkalarının kıraatıdır!” demek mekruh değildir. Bu, selef ve halefin inkar olmaksızın üzerinde olduğu, tercih olunmuş görüştür.⁷⁴¹

⁷³⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s.152.

⁷³⁹ Nevevi, **et-Tibyan**, s.155.

⁷⁴⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s.156.

⁷⁴¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s.157.

Kafirin Kur’ân dinlemesine engel olunmamalıdır. Zira Allah’ın şu sözü vardır; *“Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah’ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır.”*⁷⁴² fakat onun mushafı tutmasına engel olunur. Peki bir kafire Kurân öğretmek caiz midir? Bizimkiler: Eğer Müslüman olması umulmuyorsa ona Kurân talimi caiz değildir. Şayet Müslüman olması umuluyorsa bunda da iki görüş olup en doğrusu Müslüman olması umuduyla caiz oluşudur.

Ulema, Kur’ân’ın bir tasın içine yazıldıktan sonra yazının yıkanıp suyunun hastalara içirilmesinin hükmü hakkında ihtilafa düştüler. Hasan el-Basri, Mücahid, Ebu Kilabe ve Evzâi -Allah onlara rahmet eylesin- bunun zararı yoktur demiş; Nehaî ise böyle yapmayı hoş karşılamamıştır. Bize göre, duvarlara, ve elbiselere Kur’ânı ve Allah’ın ismini nakşetmek mekruhtur. Atâ demiştir ki: Mescidin kiblesine Kurân yazmanın bir mahsuru yoktur.⁷⁴³

Kur’ân’dan (bir bölümle) muska yazmaya gelince: İmam Malik, “Bir kumaş ya da deri içerisinde olursa ve bunlara sarılarak yapılan muska da beis yoktur.” Der. Bizim bazı ashabımız: Muskada Kur’ânın dışında başka şeyleri de yazarsa haram olmaz; fakat terki daha evladır. Çünkü muska, hades durumlarında da taşınmaktadır. Şayet muskaya Kur’an yazılmışsa o zaman muska İmam Malik’in dediği biçimde korunmalıdır. İbn Salah da böyle fetva vermiştir. Kur’an’la tedavi amaçlı nefes etmekse tercih edilen görüşe göre mekruh değil müstehap bir sünnettir. Hz. Aişe (r.a): Peygamber efendimiz, (s.a.s) her gece yatağına uzandığında iki elini bir araya getirir, içlerine üfürür, sonra ellerine ihlas, felak ve nas sûrelerini okur sonrada başından ve yüzünden başlayarak elleriyle bedeninden güç yetire bildiği her yeri üç kere mesh ederdi. Bu hadisi Buhari ve Müslim sahihlerinde rivayet etmiştir. (Bu Hadis’in) Bazı ziyadelerinde Hz. Aişe demiştir ki: “O, (s.a.s) hastalandığında ona böyle yapmamı emrederdi.”⁷⁴⁴

Sünnet, ramazan ayında ve bu ayın son on gününde özellikle vitirli/tekli gecelerinde kûr’an tilavetiyle çok ilgilenmektir. Zilhiccenin ilk on günü, arefe ve cuma günleri; sabah namazından sonra ve geceleyin de böyledir. Yasini, vakıâyı ve mülkü okumaya devam etmelidir.

⁷⁴² Tevbe, 9/6.

⁷⁴³ Nevevi, **et-Tibyan**, s.158.

⁷⁴⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s.160.

Sünnet olan, kişinin cuma günü sabah namazında ilk rek’atta Fatiha’dan sonra secde süresini, ikinci rek’atta’da insan süresini tamamıyla okumasıdır. Bazı mescit imamlarının yaptığı gibi her birinden birkaç ayet okumakla yetinip kıraatinide uzatmaktan kaçınmalıdır. Bilakis her iki süreyi de tamamıyla ve de tertille bir hızlı okuyuşla okumalıdır. Yine sünnet olan, Cuma namazının ilk rekatında Cuma süresini ikincisinde de Munafikun süresini tamamıyla okumaktır. Eğer dilerse ilkinde A’lâ süresini; ikincisinde Gaşiye süresini okur. Her iki seçenek de Resulullah (s.a.s)’dan gelen sahih rivayetlere dayanır.

Bayram namazında sünnet olan kıraatsa ilk rek’atta Kaf süresini ikincisinde de Kamer süresini okumaktır. Bu iki sürede Resulullahtan (s) sahih rivayetle gelmiştir. Sabah namazının sünnetinin ilk rekatında fatiha’dan sonra Kafirun süresini, ikincisinde ihlas süresini okumalıdır. İsterse ilkinde Bakara on üçü, ikincisinde Ali İmran 64’ü okuyabilir. Ayet’i Kürsiyi bütün durum ve zamanlarda çokça okumak müstehaptır. Ve kişinin, her gece yatacağı esnada Ayet-i kürsiyi okuması, her bir namazdan sonra felak ve nas’ı okuması da müstehaptır.⁷⁴⁵

Akebe bin Amir (r.a), Resulullah (s.a.s)’ın ona şöyle dediğini belirtmiştir: “Senin üzerine hiçbir gece geçmesin ki sen onda ihlası ve muavvizeteyni okumuş olmayasın!” bunun üzerine o, artık üzerinden onları okumaksızın hiçbir gecenin geçmediğini söyler. Kişinin her gece uykudan uyandığında Ali imran’ın sonunu [İnne fi halki’s-semavati...] (ayetinden sonrakileri) okuması müstehaptır.

Hastanın yanında Fatiha’nın okunması müstehaptır. Zira, sahih hadiste Nebî (s.a.s), fatihayı kastederek, birine onun şifa olduğunu sana kim bildirdi! demiştir. Yine hasta yanında İhlas’ı, Felak ve Nas’ı ellere üfürerek okumakta müstehaptır. Talha bin Musarri’f’ten şu nakledilmiştir; “Hastanın yanında Kur’ân okunduğunda, hastanın bir hafiflik duyacağı söylenirdi, bende hasta halde olan Hayseme’nin yanına gitmişim ve ona dedim ki: seni bugün güller buldum o’da benim yanımda kur’ân okundu. (da ondan) dedi.”⁷⁴⁶

Hatib Ebû Bekir el-Bağdadi, (r.h) Remadi’nin hastalandığı vakit: “Bana ashabı hadis’i çağırın! Onlar gelince de: üzerime hadis okuyun!” dediğini aktarır. Durum hadiste böyleyse Kur’ân’da daha evlâdır. Ulema demiştir ki; ölünün yanında; Peygamber (s.a.s)in: “Ölülerinize Yasin okuyunuz!” hadisinden ötürü, Yasin

⁷⁴⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s.165.

⁷⁴⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s.168.

okunmalıdır. Kur'ân'ı necis bir şeyle yazmak caiz değildir. Bir Müslüman –maazallah- kur'ân'ı pisliğe atarsa bu atan bu yaptığıyla kâfir olur. Kur'ân'ı yastık yapmak da haramdır demişlerdir. Her hangi bir ilim kitabını yastık kılmak dahi haramdır.⁷⁴⁷

Bir kişiye Mushaf takdim edildiğinde ayağa kalkması müstehaptır. Çünkü ulemadan ve seçkin kişilerden fazilet ehli için ayağa kalkmak müstehap olunca Mushaf için kalkmak daha evlâ olur. İkrime, (r.a) Mushaf'ı yüzüne saygıyla değdirip “Rabbimin kitabı, Rabbimin kitabı!” dermiş. Mushaf'ın ellerine geçmesinden endişe edildiğinde Mushaf'la beraber düşman toprağına gitmek Sahiheynde geçen hadis nedeniyle haramdır. Zimmiye Mushaf satmakta haramdır. Birisi satarsa doğru görüş, satışın sahih olmayacağıdır. Delinin ve temyiz çağına ulaşmamış çocuğun - hürmetine halel getirmesi endişesiyle - Mushaf'ı taşımasına müsaade edilmez. Bu engelleme, veliye ya da öyle bir durumu gören başka birine vaciptir.⁷⁴⁸

Abdestsiz kişinin Mushaf'a dokunması ve onu taşıması da haramdır. Bu hüküm, onu askısıyla veya bir başka şeyle taşımasında ya da yazının kendisini ve haşiyelerini yahut kabını tutması gibi durumlarda da geçerlidir. Mushaf'ın içinde yer aldığı çantayı, kılıfı, kutuyu vb. abdestsiz tutmakta tercih edilen görüşe göre haramdır. Kur'ân'ı bir levhaya yazarsa onun hükmü Mushaf'ın hükmü olur. O yazılanlar ister az olsun ister çok olsun bu hüküm değişmez.⁷⁴⁹

Abdestsiz, cünüplü ya da hayızlı birinin Mushaf'ın sayfalarını çubuk vb. bir şeyle çevirmesi en belirgin görüşe göre caizdir. Çünkü o Mushaf'a ne dokunmakta ne de onu taşımaktadır. Böyle biri Mushaf yazmaya kalkarsa şayet sayfayı yazarken onu taşıyor yahut tutuyorsa onun yazması haram olur. Şayet ne taşıyor ne de tutuyor sadece yazıyorsa sahih olan görüş caiz olduğudur. Yine böylesi Mushaf'a dokunur veya fıkıh kitaplarından birini yahut başka ilimlerden bir kitabı, içinde kur an'dan âyetler olduğu halde taşırsa ya da kur'ân nakşedilmiş bir elbise, dirhem ve dinarı eline alırsa yahut içinde Mushaf'ın da olduğu eşyaları yüklenirse veyahut Kur'andan âyetlerin işlendiği bir duvar, yiyecek yada ekmeğe dokunursa sahih görüşe göre; böyle yapan kişi -tüm bunlar caiz olduğundan- harama girmiş olmaz. Çünkü söz konusu olanlar Mushaf (ile bizzat ilgili) değildir.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 174.

⁷⁴⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s.175.

⁷⁴⁹ Nevevi, **et-Tibyan**, s.175.

⁷⁵⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s.176.

Kur'ân Tefsirleri olan kitaplara gelince, şayet onlarda kurân, (âyetleri) başkasından daha çok olursa onlara dokunmak ve onları taşımak haram olur. Eldeki tefsirlerin çoğunda olduğu gibi Kur'andan başkası daha çok olursa bunun hükmünde üç görüş olup en sahihi, haram olmayacağıdır. Ben derim ki: Kur'ân ve diğer yazılar eşit miktarda olursa ona dokunmak da haram olur. -Bu arada belirtilmelidir ki: bizim ashaptan Tetimme'nin sahibi, Biz (bir şeye) haram olmaz dersek o şey mekruh demektir! Demiştir.- Resulullah (s.a.s) ın hadislerini barındıran kitaplara gelince; şayet bu kitaplarda Kurândan âyetler olmazsa bunlara dokunmak haram olmamakla beraber evlâ olan onlara ancak abdestliyen dokunmaktır. Ve eğer bunlarda âyetler bulunuyorsa tutulan görüşe göre bunlara dokunmak, haram değil mekruh olur.⁷⁵¹

Su bulamadığından teyemmüm alan birinin bu teyemmümü ister namaz için olsun isterse de başka bir şey için olsun Mushaf'a dokunması caizdir. Fakat ne su ne de toprak bulamayan bir kişi durumuna göre namazını kılar; ama Mushaf'a dokunamaz. Çünkü o abdestsizdir. Namazı ona zarureten ötürü caiz kılınmıştır. Birinin yanında Mushaf olurda (abdestsizliği anında) onu emanet vereceği birini bulamayıp (hemen) abdest almaktan da aciz olursa zaruret nedeniyle onun Mushaf'ı taşıması caiz olur. Eğer Mushaf'ın yanmasından, ıslanmasından, necasete düşmesinden ya da bir kafirin eline geçmesinden endişe ederse zaruret nedeniyle her ne kadar abdestsiz olsa da Mushaf'ı hemen alır.⁷⁵²

Muallim ve velinin; mümeyyiz bir çocuğu, Mushaf'ı ya da üzerine Kur'ân yazılı yazı tahtasını eline alabilmesi için, abdest almakla yükümlü tutmaları en sahih görüşe göre bu noktadaki meşakkatten ötürü vacip değildir.⁷⁵³

Mushaf'ı satmakta satın almakta caizdir. Onu satın almakta kerahette yoktur. Onu satmanın kerahetine gelince buna dair ashabımızın iki vechi vardır. En sahihleri, - Şafii'nin de yaklaşımı olan- Kur'an'ın satımının mekruh olduğudur. Mushafı satmanın ve de satın almanın mekruh olmadığını söyleyenler arasında Hasan el Basri, İkrime, Hakem bin Uteybe olup bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Alimlerden bir grup onu satmayı da satın almayı da mekruh görmüşlerdir. Bu görüşü İbnû'l Münzir; Alkame, İbn Sirin, Nehâî, Şüreyh, Mesruk ve Abdullah bin Yezid'den nakille

⁷⁵¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s.176.

⁷⁵² Nevevi, **et-Tibyan**, s.178.

⁷⁵³ Nevevi, **et-Tibyan**, s.178.

aktarmıştır. İbn Ömer ve Ebi Musa el-Eş'ari'den Mushaf'ın satımına dair ağır eleştirilerle yüklü ifadeler rivayet edilmiştir.”⁷⁵⁴

2.5.4. Kur'an'ın Okunuşuna Dair Ölçüler

İmam Nevevi'ye göre Kur'an'ın okunuşunda kişiye ilk gerekli olan, ihlaslı olmak ve Kur'an'a karşı gereken edepi takınmaktır. Kendisinin Yüce Allah'a gizlice seslendiğini düşünmeli, O'nu (c.c) görmekte olan birinin hal ve tavrıyla Kur'an okumalıdır. Çünkü her ne kadar o, O'nu (c.c) göremese de O, (c.c) onu görmektedir. Kur'an okumak istediğinde ağzını misvak vb. bir şeyle temizlemelidir. Misvakın erak ağacından olması tercihe şayan olsa da temizleyici herhangi bir şeyle de olabilir. Ağzını temizlemeye sağdan başlamalı, sünneti yerine getirmeye niyet etmelidir.⁷⁵⁵ Nevevi, abdestsiz kur'an okumanın müslümanların icmasıyla caiz olduğunu, bu konudaki hadislerin çok sayıda olup abdestli okumanın müstehap olduğunu belirtir. İmamı'l-Haremeyn'den cünüp ve hayızlının kıraatinin haram olduğunu, fakat bunların Kuran'ı telaffuz etmeksizin ve de Mushaf'a bakarak (ayetleri) kalplerinden geçirmelerinin, tesbih, tehlil ve tekbir getirmelerinin, kıraat kast olunmaksızın besmele çekmelerinin caiz olduğuna dair görüşü aktarır.⁷⁵⁶

Nevevi'ye göre Kur'an okunuşunun (kıraat) özenle seçilmiş, temiz bir yerde olması müstehaptır. İtikaf faziletini de barındırması itibariyle Mescitler bu anlamda ideal yerler olarak görür. Hamamda kıraatin mekruh olduğunu vurgulayan görüşleri ağırlıklı olarak nakleden Nevevi, yolda kur'an okumanın kişinin başka şeylerle uğraşp Kur'andan geri kalması durumunda- Resullulahın uykusu gelenlerin karıştırlar endişesiyle okumalarını nahoş görmesinde olduğu gibi- mekruh; böyle bir durum olmaması halinde de kerahetsiz caiz olduğuna kaildir.⁷⁵⁷ Namaz dışında da kibleye yönelerek okumak müstehaptır. Huşuya bürünmüşçesine, sekinet ve vakar ile oturmalı, başını hafifçe öne eğmeli, tıpkı hocası önünde otururcasına edeple oturmalıdır. İdeal olan budur. Kişi şayet ayakta, uzanarak, yatağında yahut bu gibi hallerde okusa da caiz olur ve ilki kadar olmasa da yine ecir alır. Yüce Allah der ki: *“Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu*

⁷⁵⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s.179.

⁷⁵⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 78.

⁷⁵⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 81.

⁷⁵⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 83.

boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru !”⁷⁵⁸ Hz. Aişe, “Allah Resulu, (s.a.s) ben hayızlı haldeyken kucağıma yaslanır, Kur’an okurdu.”⁷⁵⁹ der.

İmam Nevevi, “*Kur'an okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!*”⁷⁶⁰ ayetinin cumhura göre Kur’an okumak istediğinde Allah’a sığın! Anlamına geldiğini söyleyerek “Euzü billahi mine’ş-Şeytani’r-racîm”, ifadesiyle istiaze getirmenin namazda ve namaz dışında her okura müstehap olduğunu belirtir. “Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîym”i her sure başında okumaya devam etmek gerektiğini ifade eden Nevevi, besmelenin mushafta yazıldığı şekliyle- ki berae suresi hariç her sure başında yazılmıştır.- bir ayet olduğunun ulemanın çoğunluğunun görüşü olduğunu söyler. Besmeleyi terk edenin çoğunluğa göre Kur’an’ın bazısını terk etmek olacağını, kıraatın ücret karşılığı olan bir görevde, vakıf gelirinin geldiği cüz okumaları gibi durumlarda olması halinde kişinin alacağını yakini biçimde hak etmesi için besmeleyi okumaya daha bir önem vermesi gerektiğini söyler.⁷⁶¹

İmam Nevevi, kişinin tilavet esnasında huşu ve düşünce içinde olmasının kıratta asıl istenen ve amaçlanan şey olduğunu; ancak böylelikle göğsün (kalbin) açılıp genişleyeceğini, yine kalplerin ancak böylelikle nurlanıp aydınlanacağını söyleyerek şu ayetleri zikreder: “*Hâla Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?*”⁷⁶² “*(Resûlüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.*”⁷⁶³ Bu konuda pek çok hadis ve selef sözü bulunduğunu da belirten Nevevi, şöyle der: “Kur’an’ı okurken muhtevasını düşünmek, selef tarafından o denli önemsenmiştir ki onlardan bazıları bir tek ayetin üzerinde düşünerek, o ayeti ardı ardına tekrar edip okuyarak sabahlamışlardır. Seleften bazıları okuma esnasında düşüp bayılmış, bazıları da düşüp ölmüştür. Zürare bin Evfa adlı büyük tabii bir sabah namazında imamlık yaparken “O Sûr'a üfürüldüğü zaman var ya, İşte o gün zorlu bir gündür.”⁷⁶⁴ ayetine gelince ölerек yere düşmüştür. Şam’ın reyhanı Ebi’l-Havari’nin yanında kur’an okunduğunda o, bilincini kaybeder gayrı ihtiyari çılgılık atardı. Bazı

⁷⁵⁸ Ali İmran, 2/191.

⁷⁵⁹ Buhari, 7549. Nevevi, **et-Tibyan**, s. 85.

⁷⁶⁰ Nahl, 16/98.

⁷⁶¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 86.

⁷⁶² Nisa, 4/82.

⁷⁶³ Sad, 38/29.

⁷⁶⁴ Müddesir, 8/9.

muhaddisler de bunu inkar ederdi. Ben, bu tür kendini kaybetmeleri –yapmacıktan olduğu itiraf edilmedikçe- inkar etmemek gerekir derim.⁷⁶⁵

Bir ayeti tekrar tekrar okumanın önemine değinen İmam Nevevi, şu örnekleri zikreder: Peygamber (s.a.s), Bir gece kalkıp sabahlayana dek şu ayeti okumuştur: *“Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin”*⁷⁶⁶ Abbad anlatır: Bir keresinde Hz. Esmâ’nın yanına gittim. *“Allah bize lütfetti de bizi vücudun içine işleyen azaptan korudu.”*⁷⁶⁷ Ayetini uzunca bir süre tekrar ederek okuyunca çarşıdaki işimi görmeye gidip tekrar döndüğüm de onu halen o ayeti okur ve tekrar ederken buldum. Bu kıssanın bir benzeri de Hz. Aişe’den rivayet olunmuştur. İbn Mes’ud, *“Rabbim, benim ilmimi artır! de.”*⁷⁶⁸ Ayetini, Said bin Cübeyr, *“Allah’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.”*⁷⁶⁹ Ve *“Onlar yakında (gerçeği) anlayacaklar! O zaman boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde, sürüklenecekler.”*⁷⁷⁰ Ve de *“Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?”*⁷⁷¹ ayetlerini tekrar tekrar okumuştur. Dahhak ise, *“Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında da (öyle) tabakalar var. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Yalnızca benden korkun.”*⁷⁷² Ayetine gelince seher vaktine dek ardı ardına okurdu.⁷⁷³

Kur’an, önceki müminlerden bahsederken ilahi kelam okunduğunda “Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur’an okumak) onların saygısını artırır.” Der. Kur’an okunurken ağlamayı tavsiye eden Resulullah’ın (s.a.s) tavsiyesine uyan sahabe ve tabiin’in bu yönde ki uygulamaları çoktur. İmam Gazali’nin kıraat esnasında ağlamanın müstehaplığına dair görüşünü aktaran İmam Nevevi, ağlayabilmek için kişinin Kur’andaki tehditleri, kesin vaatleri, sözleşme ve ahitleri düşünerek bu hususlardaki taksiratını hatırlamasını buna rağmen hüznlenemiyorsa; bu sefer bu duyguyu

⁷⁶⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 88.

⁷⁶⁶ Maide, 5/118.

⁷⁶⁷ Tur, 52/27.

⁷⁶⁸ Taha, 20/114.

⁷⁶⁹ Bakara, 2/281.

⁷⁷⁰ Mümin, 40/70-71.

⁷⁷¹ İnfitar, 82/6.

⁷⁷² Zümer, 39/16.

⁷⁷³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 90.

kaybedişine ağlaması gerektiğini; çünkü bu durumun musibetlerin en büyüklerinden biri olduğunu belirtir.⁷⁷⁴

Kur'an'da Müzemmil suresinde geçen "Kur'an'ı tane tane oku." Emrini Ümmü Seleme'nin Peygamber (s.a.s)'in okuyuşunu "açık ve harf harf (tane tane) bir okuyuştu." Diye nitelemesini bir arada vererek Tertil'den ne anladığını ortaya koyan Nevevi, ulemanın tertilin müstehap olduğunda birleştiğini zikrederek İbn abbas'ın şu ifadesini nakleder: "Bir tek sureyi tertil ile okumam, bana Kur'an'ın tümünü (tertilsiz) okumamdan daha sevimli gelir." Kur'an'ın seri okunuşunu ifrata vardırmaya "hezz" denildiğini ve birinin, Abdullah Bin Mes'ud'a Mufasssal sureleri tek bir rekatta okuduğunu ifade etmesi üzerine O'nun (r.a), "Bu yaptığın şiir gevelemek (hezz etmek) gibidir! Bazı topluluklar vardır ki Kur'an okurlar da Kur'an onların boğazlarını aşmaz. Kur'an, ancak kalbe yerleşip kökleşince fayda verir." Dediğini söyler. Ve ulemanın tertil'in tefekkür halinde olduğu gibi tefekkürün olmaması durumunda da müstehap olduğunu, tertilin, Kur'an'ın manasını anlamayan acem kimseye de (Kur'an'a karşı) ihtirama daha yakın olması ve de kalbe daha çok tesir etmesinden ötürü müstehap olduğunu belirtir.⁷⁷⁵

Kur'an okurunun, rahmet ayetine rastladığında Yüce Allah'ın fazlından istemesi; azap ayetine rastladığında azap ve kötülükten O'na (c.c) sığınması, tenzih ayetiyle karşılaştığında O'nu (c.c) tenzih etmesi ve de bu durumlara uygun bir ifade kullanması müstehaptır.⁷⁷⁶ İmam Nevevi, bazı gafil okurların topluluk içinde kur'an okurken gevşek davrandıkları kimi hususlara onlardan sakınılması için dikkat çeker. Kur'an okurken gülme, gürültü çıkarma, zaruret olmaksızın konuşma, el kol hareketleri yapma, zihni dağıtacak şeylere bakma ve tüm bunların en çirkini olarak nitelediği; gereksiz yere genç çocuklara nazar ederek bakmaktan içtinap edilmesi gerektiğini belirtir. Nevevi, o mecliste hazır olanları da bu gibi münker davranışları gördüklerinde imkan ölçüsünce bu tür hareketlere engel olmaya çağırır.⁷⁷⁷

Kişinin, namaz içinde veya dışında, Arapçayı bilsin ya da bilmesin, Arapçadan başka bir dille Kur'an okumasının caiz olmadığı görüşünü Şafii, Malik, Ahmed, Davud ve Ebi Bekir bin Münzir'den nakleden Nevevi, Ebu Hanife'nin buna cevaz verdiğini; Ebu Yusuf ve Muhammed'inse Arapçanın bilinmemesi durumunda bunu caiz

⁷⁷⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 92.

⁷⁷⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 94.

⁷⁷⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 94.

⁷⁷⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 96.

gördüklerini zikreder. Üzerinde icma bulunan yedi kıraatle Kur'an okunuşunun caiz olacağına kail olan Nevevi, bu yedi dışındaki ve de şazz olan kıraatlerle Kur'an okumanın caiz olmayacağı görüşünde olup bunu engellemeye gücü yetenin mani olmasını vacip görür.⁷⁷⁸

Ulemanın Mushaf'ı -namazda olsun namaz dışında olsun- mevcut tertibi üzerine okumanın en evla okuma biçimi olduğuna kail olduklarını belirten Nevevi, sureleri atlayarak yahut sıralamaya muhalefet ederek okumanın caiz olduğunu fakat böyle yapmayı mekruh görenlerin de bulunduğunu söyler. Sure'yi kendi içinde tersinden başına doğru okumanınsa yasaklandığını, İmam Malik'in böyle yapmayı ayıpladığını ve büyük (bir yanlış olarak) gördüğünü; çünkü bu tarz bir okumanın Kur'an'ın çeşitli icazlarını ve ayetlerin tertip hikmetini gidereceğini belirtir. Çocuklara Mushaf'ı sondan başa doğru öğretmenin bu hususla ilgisinin olmadığını, çünkü böyle yapmanın müteaddit günlerde ayrı kıraatler olmaktan başka onlara Kur'an'ın hıfzının kolaylaştırılmasının da söz konusu olmasından hareketle hoş bir yöntem sayılabileceğini de zikreder.⁷⁷⁹

Kur'an'ı Mushaf'tan okumanın -Mushaf'a bakma sevabıyla birleşmesinden ötürü ezberden okumaktan- daha faziletli olduğunu belirten İmam Nevevi, İmam Gazali'nin İhya'sından çoğu sahabenin Kur'an'ı Mushaf'tan okuduğunu, Mushaf'a bakmaksızın bir gün bile geçirmek istemediklerini naklettikten sonra şöyle söyler: "Durum, şahıslara göre değişir: Yüzünden ya da ezbere okumanın kişiye huşu ve tefekkür açısından aynı geldiği durumlarda kıraat tercih edilir; aksi durumda da ezberden okuma tercih edilir! denilse idi, bu hoş bir söz olurdu."⁷⁸⁰

İmam Nevevi, toplu halde Kur'an okumanın açık delillerle müstehap olduğunu, bir araya toplayan kişinin fazilet kazanacağını belirterek topluluktaki kişilerin sırayla okumasının bir mahsuru olmadığını zikreder.⁷⁸¹ Kıraat esnasında sesi yükseltmeye gelince, sesli ve sessiz okumaya dair farklı hadisler varid olduğunu Gazali ve diğer ulemanın bu rivayetleri cem etme sadedindeki eğer kişi, gizli okuduğunda kendini riyadan daha uzak hissediyorsa gizli okumanın; sesi yükseltmekten riya endişesine kapılmıyorsa seslice okumanın daha faziletli olacağı görüşünü nakleder. Çünkü, der Nevevi, açıktan, yüksek sesli okumakta daha çok amel olup bunun faydası başkasına da

⁷⁷⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 98.

⁷⁷⁹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 100.

⁷⁸⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 101.

⁷⁸¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 104.

sirayet eder ve de okuyanın kalbini uyanık tutarak himmetini okuduğuna yöneltmesini, kulağını okuduğuna sarf etmesini, uykuyu def etmesini, dinçliğini artırmasını sağladığı gibi uykuda ya da gaflette olanı da uyarmış olur. Ayrıca bu sayılanların bir kişide toplanma oranı arttıkça açıktan okumanın fazileti de artar der.⁷⁸²

Kur'an'ı güzel bir sedayla okumanın müstehap olduğuna dair pek çok delil bulunduğunu kaydeden Nevevi, hadislerde geçen teganni ifadesini okurken sesi güzelleştirmek olarak açıklar. Maverdi'den şu açıklamayı aktarır: “Belirli nağmelerle (makamlarla da denebilir.) Kur'an okumak, Kur'an'ın sözcüklerini, harekeler eklemek veya çıkarmak, uzatılması gerekeni kısa, kısa tutulması gerekeni uzun tutmak gibi siygasının dışına çıkartıcı okuyuşlar haramdır. Yine sözcüğün yapısını bozup manasının karışmasına sebep olacak esnetmelere gitmekte Kur'ani sözcüklerin belirgin doğruluklarını gidererek, eğriliklere yol açacağından haram olup okuyanı fık'a dinleyen günaha götürür. Nitekim Yüce Allah der ki: “..*pürüzsüz Arapça bir Kur'an indirdik.*”⁷⁸³Ve eğer nağmelerle okuyuş bunlara yol açmayacaksa mübah olur.”⁷⁸⁴

İmam Nevevi, harama yol açan nağmelerle okuyuş tarzını; cenazelerde ve çeşitli törenlerde okuyan avamdan bazı cahillerin müptela olduğu bir musibet, engellemeye gücü yetenin engellemekle yükümlü olduğu, dinleyeninin günahkar olacağı açık bir bid'at olarak görmektedir. Kendisinin de bunu engelleme yolunda çaba sarf ettiğini belirten İmam, ehil olan kişilerin bu bid'atı izale etme çabalarına muvaffakiyetler dilemektedir.⁷⁸⁵

Güzel bir sedayla Kur'an okuma, dinleme ve güzel seslilerden kıraat talep etme noktasında seleften pek çok örnek bulunduğunu, bir hadis'te “Kur'an'ı sesinizle süsleyiniz.”⁷⁸⁶ denildiğini belirten müellifimiz, Salihlerden bazısının bu esnada hayatını kaybettiğini kaydeder. İmam Şafii'nin; kişinin sesini nasıl güzelleştirebiliyorsa o biçimde okumasını ve de en güzel okuyuş biçimi olduğuna kanaat getirdiği, hadr ve tahzin (akıcı ve hazin okuyuş) yöntemlerini tercih ettiğini aktaran Nevevi, şöyle der: “Kari, bulunduğu ortama uygun düşen ayetleri okumalı, Havf ve Reca ayetlerini, zahitliğe götürücü, öğüt ve ibret verici ve Ahiret'e yönelik arzuyu artırıcı, ona

⁷⁸² Nevevi, **et-Tibyan**, s. 105.

⁷⁸³ Zümer, 39/28.

⁷⁸⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 110.

⁷⁸⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 111.

⁷⁸⁶ Buhari, Sahih, Tevhid. 52.

hazırlanıp dünyevi emeli kısa tutmayı sağlayıcı ve de güzel ahlak’a götürücü ayetleri tilavet etmeyi tercih etmelidir.”⁷⁸⁷

Nevevi’ye göre kişi, bir sureyi ortasından okumaya başladığında veya en sonu dışında bir yerde durduğunda, cüz vb. bitimine aldırmadan birbiriyle ilişkili kelimelerin en başından başlamalı ve en sonunda da durmalıdır. Nitekim bu yüzden ulema, kısa bir sureyi bütünüyle okumayı, uzun bir sure’den aynı miktardaki bir parçayı okumaktan daha faziletli dlararak görmüşlerdir. Bu adaba riayet etmeyen, bu manaları düşünmeyen okurların çokluğuna aldanmamalıdır. Fudayl bin İyaz’ın şu sözünü hatırdan çıkarmamalıdır: “Hidayet yollarını, tutanı az diye ürkütücü bulma!, Helake gidenlerin çokluğuyla da sakın aldanma!”⁷⁸⁸

Diğer yandan bazı durumlar vardır ki o esnada kıraat mekruh olur. İmam Nevevi, bu halleri şöyle ta’dat eder: Rükû, sücut, teşehhüt halleri gibi namazda kıyam dışı olan yerlerde, cehri namazlarda imama uyanın Fatiha’dan fazlasını okuması, kişinin abdesti ve uykusu gelmişken ve Kur’an ona karışık geldiğinde, işte tüm bu hallerde Kur’an okumak mekruh olur.⁷⁸⁹ Kişiye esneme vb. geçici haller geldiğinde bunlar bitene değin kıraate ara vermelidir.⁷⁹⁰ Nevevi’ye göre kişinin okuduğu yeri karıştırmaması durumunda o yeri edeplince sorması ve cevaplandırılması icabet eder. Bir ayetle istidlal etmesi durumunda “Yüce Allah, şöyle dedi veya şöyle diyor” demesinde bir sakınca yoktur.⁷⁹¹

İmam Nevevi, Kur’an’da Müşrik vb.lerinin küfür içeren ifadelerini okuma esnasında ses tonunu azaltmayı, Yüce Allah’ın onama isteyen istifham kalıplarındaki ifadelerini ‘bela.. (elbette!)’ sözleriyle karşılamayı müstehap olarak görmektedir. Kur’an’i ifadelerin dünyevi kelam yerine kullanılmasını İbrahim Nehai’nin mekruh gördüğünü nakleden müellif, kişinin yürür halde Kur’an okurken bir topluluğa rastlaması halinde, kıraati kesip selam vermesini sonra da kıraatine dönmesini müstehap bulmakta, eğer dönerken istiaze getirirse daha hoş olur demektedir. Oturmuş Kur’an okurken biri selam verirse -zahir olana göre- kişinin bu selamı lafızla cevaplaması vacip olur. Kişinin, okurken aksırırsa ‘elhamdulillah!’, başkası aksırırsa ‘yerhamükellah!’ demesi müstehaptır. Biri ondan bir hacet isterse; isteyen alınamayacağını bilmesi

⁷⁸⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 112.

⁷⁸⁸ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 113.

⁷⁸⁹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 114.

⁷⁹⁰ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 116.

⁷⁹¹ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 143.

durumunda -kıraati kesmesi caiz olmakla birlikte kıraati kesmeksizin- anlaşılır bir işaretle cevap vermesi daha evla olur.⁷⁹²Yine Kur'an okunurken fazilet sahibi biri geldiğinde; Örneğin: İlim bakımından açık bir fazileti olan için, yahut iyi hal, yahut şeref sahibi için, yahut hürmete değer bir idareci için, yahut evlatlık veya akrabalık yakınlığından dolayı yaşlılık ve benzer sebepler için iyilik, ikram ve hürmet maksadı ile ayağa kalkılır. Gösteriş için ve insanı büyütmek için kalkılmaz.⁷⁹³

Tilavet secdesini ve de namazda kıraati geniş bir bilgilendirmeye ele alan İmam Nevevi, fıkıh kitaplarındaki bu konuya paralel bilgileri, çeşitli mezheplerdeki ana yaklaşımları belirterek ve Şafii mezhebini esas alarak büyük ölçüde aynen nakleder.⁷⁹⁴En faziletli olan kıraatin namazda, kıyam halindeki kıraat olduğu görüşünde olan İmam, namaz dışındaki kıraatte gece yarısından sonraki kıraati, gündüz vaktindeyse seher kıraatini, günlerden, cuma, pazartesi ve perşembeyi aylardan da Ramazan'ı pek faziletli görür.⁷⁹⁵

İmam Nevevi'ye göre hatim indirilirken en faziletli olan, son kıraatin sabah namazında olmasıdır. Hatim günü oruçlu olmak, hatim meclisine iştirak etmek müstehaptır. Zira hatim esnasında ilahi rahmet nazil olur. Hatim ardından dua etmekse çok müstehaptır. Duada ısrarcı olmalı, önemli işler için, müslümanların ve yöneticilerinin salahlı için çokça dua etmelidir. Kapsayıcı duaları tercih etmeli, örneğin şöyle demelidir: “Ey Allah'ımız, kalplerimizi ıslah eyle! ayıplarımızı gider, güzelliklerle bizimle ol, bizleri takvayla süsle, ahiret ve dünya hayırlarını bizde cem eyle, bizi sağ bıraktığın müddetçe senin teatinle rızıklandır, Ey Allah'ımız, kolayı bize kolaylaştır, zoru bizden uzaklaştır! Bizleri, kendi nefislerimizin şerrinden, amellerimizin kötüsünden korusun! Cehennem ve kabir azabından, yaşam ve ölüm sınavından, deccalın fitnesinden sana sığınmamızı kabul eyle! Ey Allah'ımız, senden hidayet, takva, kanaatkarlık ve iffet isteriz. Ey Allah'ımız, dinimizi, bedenimizi, amellerimizin ahirini, canlarımızı, ehlimizi ve akrabamızı, sevdiklerimizi, tüm müslümanları, bize ve onlara dünya ve ahiret nimetlerinden vermiş olduğun her bir şeyi sana emanet ediyoruz. Ey Allah'ımız, senden din, dünya ve ahiret işlerinde af ve afiyet diliyoruz, bizlerle sevdiklerimizi cömertliğinin yurdunda fazlu merhametinle bir araya getirmeni istiyoruz. Ey Allah'ımız, müslümanların yöneticilerini salih eyle, onları reayalarına adil olmada,

⁷⁹² Nevevi, **et-Tibyan**, s. 119.

⁷⁹³ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 120.

⁷⁹⁴ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 120-142.

⁷⁹⁵ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 143.

onlara şefkat edip iyi davranmada, onların maslahatlarını gözetmede onları muvaffak eyle! Onları halka, halkı da onlara sevdire, Senin doğru yolunda başarıya ulaşmayı ve de doğru dininin görevlerini yerine getirmeyi herkese nasip eyle!”⁷⁹⁶

Yukarıda anılan dualara bakıldığında Hz. Peygamber’in (s.a.s) cevamiulkelim özelliğinin izinde, çoğunun aslı ayet ve hadis’lere dayanan kapsayıcı ifadeler görülür. Muhaddis Nevevi, hatim vakti dile getirilecek bu önemli isteklere, yöneticilerin din ve dünya işlerinde muvaffakiyetlere nail olmasını içeren ifadeleri ekledikten sonra şu duaları da zikreder: “Ey Allah’ımız, müslümanların ahvalini ıslah eyle! Onların çeşitli gereksinimlerinin fiyatlarını ucuzlat, onları, memleketlerinde güvende tut, borçlarına edalar hastalarına şifalar ver, ordularına zafer, kayıplarına esenlik, esirlerine kurtuluş, kalplerine şifa ver! Kalplerinden kini gider, aralarında ülfet peyda et, kalplerine iman ve hikmet koy, Resulünün –aleyhisselam- dininde onları sabit eyle! Seninle olan sözleşmelerinde onlara vefakarlık ver, Senin ve onların düşmanlarına karşı onlara yardım eyle! Ey Hak olan İlah, bizleri de onlara kat! Onları, maruf’u işleyerek emreden, münkerden sakınarak nehyeden, senin koyduğun sınırları koruyup aşmayan, senin teatinde kararlı, birbirlerine karşı samimi ve insafı eyle! sözlerinde ve eylemlerinde onları koru, tüm işlerinde onlara bereket ver!” İmama göre kişi, duaya hamd ve salat ile başlayıp yine hamd ve salat ile bitirmelidir. Kişinin bitirdiği hatmin ardından hemen yeni bir hatme başlaması müstehaptır.⁷⁹⁷ Selef ve halef, böyle yapmayı sevmiştir.

⁷⁹⁶ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 148.

⁷⁹⁷ Nevevi, **et-Tibyan**, s. 149.

SONUÇ

Bu tezde muhaddis bir Kur'an Okurunun Kur'an bilincine değinmeye çalıştık. Görebildiğimiz kadarıyla bu bilinç, bütüncül bir arka plana, deruni bir boyuta sahiptir. Pek çok yönü olup tek yönlü okumalardan uzaktır. Hemen belirtilmelidir ki bu bilinç, "tahlili ve yığılmacı bilgi" anlayışından -her ne kadar fıkhi ve diğer alanlarda istifade etse de- başka bir şeydir. O'nun sunduğu Kur'an bilinci, entelektüel yönü de olan inanç ve aksiyon eksenli bir bilinçtir. Böyle bir bilincin Kur'an ruhuna uygun sahih bir bilinç olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Kur'an; temelde Allah'ın, insanları belli bir amaca sevk etmek için indirmiş olduğu çağrısıdır.

Yüce Allah'ın (c.c) bizlere mesajı olan Kur'an tasavvurumuzun ve de Kur'an'dan kaynaklanan dünya/ukba görüşümüzün üzerinde olumlu bir tesiri olan İmam Nevevi'nin Kur'an'a yaklaşımı, görebildiğimiz kadarıyla felsefi değil Nebevi bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda; Allah'a sarsılmaz bir tevekkül, Naslara kesin bir iman, Peygambere mükemmel bir ittiba öne çıkar. Onun yaklaşımı; mekasıd eksenlidir, ezkar boyutludur ve kimi eserlerinde konulu Kur'an tadındadır. Bu yaklaşım; okunup yaşanarak oluşturulmuş, çilesi çekilmiş, ameli eda edilmiş bir yaklaşımdır. O, bu yaklaşımında fikir emeğine saygılıdır. Kur'an eksenli fikir ve görüşlerin en doğrusunu, doğru bulup ona hemen tabi olmayı, yanlış, yanlış görüp ondan sakınmayı ummuştur.

Nevevi'nin Kur'an yaklaşımı; Hz. Peygamber'in, dindarlığın yolunun Allah'a olduğu gibi Onun kitabına da samimiyet ve sadakatten geçtiğini bildiren ifadesi ekseninde oluşmuştur. İmamın Kur'ani mesajları deruni boyutta yaşamaya çalışmasından ve bu mesajı müslüman kitleye ulaştırma yolunda fikri mesaide bulunmasından teşekkül etmiştir. Kur'anın, ibadet maksadıyla okunan bir kitap olduğuna vurguda bulunan İmam Nevevi diğer dini ibadetler gibi bu ibadete de ihlaslı bir duyarlılık kazandırmaya çalışmaktadır. Hafız bir muhaddis olarak hadisler ışığında oluşturduğu Kur'an tilaveti için zahiri ve batini kurallarla yüklü Kur'an okuma adabını seleften örneklerle de aktararak her bir Kur'an okuruna önermektedir. Ve bu çabasını Yüce Allah'ın kitabına olan samimiyetin bir gereği olmasına bağlamaktadır: "Nitekim kitabımıza karşı samimi olmanın göstergelerinden biri; Kur'an okurlarının ve taliplerinin takınması gereken edepleri açıklamak, bu edep ölçülerini önemseyerek kişileri onları edinmeye yönlendirmektir." Demektedir. Oluşturmuş olduğu Kur'an

okuma yaklaşımının temellerini ayetlere, hadislere, selef-i salihin görüşlerine ve de önde gelen tabilere dayandırmaktadır.

Kur'an'ın nasıl anlaşılması ve yaşanması gerektiği konusundaki görüşlerine baktığımızda müstakil bir tefsir eseri yazmamış olsa da, çeşitli eserlerinde kendine özgü bir yaklaşıma sahip olduğunu görmekteyiz. O, kelami ayetlere hadis eksenli bakılmasını, inanç kesinliğinin ehemmiyetini, şüpheyi düşmek gibi arızı durumlar peyda olmadıkça kelami yorumlara gidilmemesini savunur. Fıkhi ayetlerde de en başta nebevi sünnet olmak üzere selef ve de müçtehidlerden aktarıla gelen birikimin göz ardı edilmemesi gerektiğini, fıkhi mezheplere mensubiyetin bu bağlamda önemli olduğuna kanidir.

İmamın, Ahlaki ve ezkar içerikli ayetleri ele alış tarzı, bu tür ayetlerin anlamının avam ve havastan her kesime açık olduğunu, fakat en ideal biçimde sahih hadisler paralelinde anlaşılacaklarını düşündüğünü ifham ettirmektedir. Buna göre o, Kur'an tefsirinde öncelikle rivayete dayalı tefsir yönteminin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Onun bakış açısında tefsir ilmi deyince öncelikle rivayet tefsiri anlaşılmaktadır. Kur'anı doğru bir şekilde anlamak için öncelikle rivayetlere başvurmak gerekir; Düşünürün eserlerinde Kur'an ayetlerinin yorumunda rivayet tefsiri yanında yer yer dirayet tefsiri de gözükmektedir. Fakat O, hiçbir zaman Kur'an mesajını ayrıntılı izahlarla belirsizleştirmez, ilahi çağrıyı belagi malumatla gölgelemez.

Tüm dini ilimlerin merkezinde yer aldığı gibi İslami inanç ve yaşantının da merkezinde yer alan Kur'an-ı Kerim'in, imamın düşünce evreninde ve insanlara önerdiği kitabi algılama tarzında nasıl bir yaklaşımla ele alındığını farklı eserlerindeki görüşlerinin aktarımıyla cevaplamaya çalıştık. Bu bağlamda bu çalışmayla her ne kadar Nevevi'nin Kur'an tasavvuru gibi gayet geniş bir mevzuyu bütünüyle ele alamamış ve değerlendirememiş olsakta bu yolda bir adım attığımız kanaatini taşımaktayız. Böylelikle bu çalışma, imamın adı geçen eserleriyle ve İslami ilimlerdeki diğer eserleriyle henüz karşılaşmamış okurlar için bir çeşit tanışma aracı olacağı kanaatini taşımaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemu'l-Müfehres**, Daru'l-Hadis, Kahire, 2001.
- Arslan, Gıyasettin, **Hadis'in Kur'an ile Yorumu** (Umdetu'l-Kari Örneği) Elazığ, 2011.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, **Muhtasarı Tecrid-i Sarih**, Hüner Yayınları\Yeni Şafak Kültür Armağanı, (Çev. Abdullah Feyzi Kocaer), 2004.
- Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)**, Akçağ Yay., 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü**, T.D.V. Yay., Ankara, 1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, **es-Sihah Tacu'l-Luga ve Sihahu'l-'Arabiyye**, (Tah. Ahmed Abdulgafur 'Attar), Dâru'l-' İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.
- Dakr, Abdülgani, **el-İmam en-Nevevi**, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1994.
- Demirci, Muhsin, **Tefsir Usulü**, İFAV., İstanbul, 2007.
- Ebu Zehra, Muhammed, **İmam Şafii**, (Çev. Osman Keskiöğlu), D.İ.B. Yay., Ankara, 2000.
- _____, Muhammed, **İslam Hukuku Metodolojisi**, (Çev. Abdülkadir Şener), Fecr Yayınevi., Ankara, 1997.
- Ensari, Yusuf, **Şeriat ve Tasavvuf**, Çvr.Yusuf Yazar, Rehber yy., Ankara, 1991.
- Eş'ari, Ebi'l-Hasan Ali bin İsmail, **Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, Takdim: Naim Zerzur, Beyrut, 2009.
- Haddâd, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve 'Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1413/1992.
- İbnü'l-Attâr, Alâeddin Ali İbni İbrâhim eş-Şâfi'î, **Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti Şeyhine'l-İmâm Muhyiddîn**, (Mecmu'nun komisyon tahkikli mukaddimesi içinde.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- Kardavi, Yusuf, **Sünneti Anlamada Yöntem**, (Çev. Bünyamin Erul), Nida Yay., İstanbul, 2009.
- Nevevi, Mühyiddin Yahya, **El-Minhac Şerh Sahih-i Müslim bin Haccac**, (Tah. Şeyh Halil Me'mun Şiha), Darül-Marife, Beyrut, 2007.
- _____, **İrşadu Tullabi'l-Hakaiki İla Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halaik**, (Tah. Nureddin İtr), Daru'l-Yemame, Dimeşk, 1992.
- _____, **El-Ezkar el-Müntehabe Min Kelami Seyyidi'l Ebrar**, (Tah. Ahmed İbrahim Zehve), Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 2010.

- _____ **El-Îzâh Fi'l-Menâsik**. (Haşiyetü'l-Heytemi Ala Şerhi'l-Îzâh Fi'l-Menâsik.) Mektebetü's-Selefiyye, Mekke, ts.
- _____ **Riyazu's-Salihin**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 5.,bsk. Beyrut, 1992,
- _____ **Kitabu'l-Erbain**, Mektebetu Daru'l-Fecr, Dimeşk, 1996.
- _____ **et-Tibyan Fi Adabi Hameleti'l-Kur'an**, (Tah. Muhammed Rıdvan Arksusi), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006.
- _____ **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, (Tah. Komisyon: Şeyh Adil Ahmed Abdu'l Mevcud, Dr. Mecdi Sürur Basallum, Dr. Ahmed İsa el-ma'şaravi, Dr. Ahmed Muhammed Abdülal, Dr. Hüseyin Abdurrahman Ahmed, Dr. Bedevi Ali Muhammed Seyyid, Dr. Muhammed Ahmed Abdullah, Dr. İbrahim Muhammed Abdülbaki.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- _____ **Metnü'l-Minhac**, (Siracü'l-Vehhac'la beraber), Darü'l-Fikr, Beyrut, 2002.
- _____ **Fetava'l-İmam en-Nevevi**, Tertip: İbn Attar, (Tah. Muhammed Nazım Nedvi), Darü'l-İşrak, Beyrut, 2001.
- _____ **Tehzibü'l-Esmai Ve'l-Lugat**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- _____ **Adabü'l-Fetva ve'l-Müfti ve'l-Müstefti**, Darü'l-Fikr, Dimeşk, 1988.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed, **Mecmuatü'r-Resail**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2000.
- _____ **İhya-u Ulumi'd-Din**, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınları, İstanbul 1974.
- _____ **el-Müstesfa Min İlmi'l-Usul**, Dar'ü İhya'i t-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts. Çev. H.Yunus Apaydın, (İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi), Rey Yayıncılık.
- Haddad, Ahmed Abdülaziz Kasım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhû fi'l-Hadîs ve 'Ulûmihî**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1413/1992.
- Heyet, **Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir I-V**, (Prof. Dr. Hayreddin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrıçı, Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş) T.D.V. Yay., Ankara, 2007.
- Hudari, Muhammed, **Tarihu't-Teşrii'l-İslami**, Darü'l-Marife, Beyrut, 1997.
- İbn Allan, Muhammed, **Delilu'l-Falihin li Turuki Riyazi's-Salihin**, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- İbn Akil, Abdullah, **Şerhu-İbn Akil ala Elfiyyeti İbn Malik**, Darul-Fikr,Beyrut,1994.
- İbn Haldun, Abdurrahman Bin Muhammed, **Mukaddime**, Takdim: Dr. Muhammed el-İskenderani, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 2001. (Çev. Halil Kendir), 1-2,Yeni Şafak Yay. Ankara, 2004.

- İzz, Bin Abdüsselam, **Kavaidü'l-Ahkam fi Mesalihi'l-Enam**, (Tashih: Abdüllatif Hasan), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- Komisyon: **Riyazu's-Salihin**, (**Peygamberimizden Hayat Ölçüleri**) Tercüme ve **Şerhi I- IIX**, Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir, Prof. Dr. İ.Lütfi Çakan, Prof. Dr. Raşit Küçük, Erkam Yayınları., İstanbul, 2004.
- Okumuş, Mesut, **Kur'anın Çok Boyutlu Okunuşu: (İmam Gazzali Örneği)**, Ankara Okulu Yayınları., Ankara., 2006.
- Öztürk, Mustafa, **Kur'an ve Tefsir Kültürümüz**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.
- Ragıb el-Isfehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, **Müfredat-ü Elfazi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002.
- Râzî, Fahrüddin, **Tefsir-i Kebir**, (Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci vd.) Akçağ Yay., Ankara 1992.
- Sabuni, Muhammed Ali, **Ravaiu'l-Beyan fi Tefsiri Ayati'l-Ahkam**, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2009.
- Sabuni, Nureddin, **el-Bidaye fi Usuliddin**, (çev. Bekir Topaloğlu, **Maturidiyye Akaidi**.) D.İ.B., Ankara, 2000.
- Savi, Ahmed Bin Muhammed el-Maliki, **Şerhu's-Savi ala Cevhereti't-Tevhid**, Daru'l-İha', ts.
- Soysaldı, H. Mehmet, **Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir**, Fecr Yayınevi., Ankara, 2001.
- Subhi, Salih, **Kur'an İlimleri**, Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1996.
- Suyuti, Celaledin, **Tarihü'l-Hulefa**, (Tah. Muhammed Muhyeddin), Ts.
- Şafii, Muhammed bin İdris, **er-Risale**, (Tah. Ahmed Muhammed Şakir), Darü'l-Asar, Kahire, 2008.
- Turan, Ömer, **Ortadoğu**, Yeni Şafak Kültür Armağanı., İstanbul, Ts.
- Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, T.D.V. Yay, Ankara, 1996.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve'l-Müfessirun**, Mektebetü Mus'ab bin Umeyr el-İslamiyye., 2004.
- Zerkeşi, Muhammed İbn Abdullah, **el-Burhan fi Ulumil-Kur'an**, (tah. Muhammed M.Mansur), Darü't-Türas, Kahire, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Ahmed Yıldız, 1980 yılında Gaziantep/Araban'da doğdu. İlköğrenimini, Keçiören'de 23 Nisan İlköğretim Okulunda, Ortaöğrenimini Tefvik İleri İmam Hatip Lisesi'nde yaptı. Suriye'de Ma'hed el-Ulum eş'Şer'iyye (İslami ilimler Enstitüsü) okudu. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2010 yılında mezun oldu. 2004 yılında Malatya'da başladığı İmam-Hatiplik görevine Elazığ'da devam etmektedir.